

Univerza za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana

Umetnostnozgodovinski študijski krožek "Spoznajmo svoje mesto in domovino"

Raziskovalni projekt 2018 / 2019

Mentorica in vodja projekta mag. Olga Paulič

Urednica Meta Havliček

Zbornik

OB STODESETLETNICI ROJSTVA MARE KRALJ

slikarke, kiparke, ilustratorke, filmske maskerke, oblikovalke keramike in lutk

Ljubljana, 9. september 2019

Univerza za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana

Raziskovalni projekt 2018 / 2019

Mentorica in vodja projekta mag. Olga Paulič

Urednica zbornika Meta Havliček

Strokovni in jezikovni pregled mag. Olga Paulič,

mag. Vanda Vremšak Richter

Zbornik je izdan v samozaložbi vseh avtorjev : Judita Bagon, Dušana Findeisen, Meta Havliček, Vojko Havliček, Bronka Kavčič, Vesna Koželj Oblak, Maja Kraigher, Breda Levec, Danijela Kogoj, Marinka Čerkez Nose, Marjana Ogrin, Olga Paulič, Anamarija Rančič, Vanda Vremšak Richter, Jožica Serafin, Mojca Slana in Alenka Vukadin Škulj.

Oblikovanje Meta Havliček, Olga Paulič, Andrej Kocman

Tisk Kocman grafika d.o.o.

Naklada 50 izvodov

Slika na naslovnici in na strani 19: Tone Kralj: Moja žena, 1930, olje na platnu, last Umetnostne galerije Maribor foto Damjan Švarc

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

7(497.4):929Kralj M.

ZBORNIK ob stodesetletnici rojstva Mare Kralj, slikarke, kiparke, ilustratorke, filmske maskerke, oblikovalke keramike in lutk: Univerza za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana umetnostnozgodovinski študijski krožek "Spoznajmo svoje mesto in domovino" raziskovalni projekt 2018/2019 / [avtorji Judita Bagon ... [et al.] ; urednica zbornika Meta Havliček]. - Ljubljana : samozal. avtorjev, 2019

ISBN 978-961-290-409-8

1. Bagon, Judita 2. Muhič-Havliček, Marjeta 3. Kralj,

Mara, 1909-2010

COBISS.SI-ID 301461248

Univerza za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana

Umetnostnozgodovinski študijski krožek "Spoznajmo svoje mesto in domovino"

Raziskovalni projekt, 2018 / 2019

Mentorica in vodja projekta mag. Olga Paulič

Urednica Meta Havliček

Zbornik

OB STODESETLETNICI ROJSTVA MARE KRALJ

slikarke, kiparke, ilustratorke, filmske maskerke,

oblikovalke keramike in lutk

Ljubljana, 9. september 2019

KAZALO

REFERAT	AVTORICA, AVTOR	STRAN
Uvodne misli o projektu in zborniku	OLGA PAULIČ	4
Karel Jeraj – glasbenik, violinist	DANIJELA KOGOJ	6
Vida Jeraj – učiteljica, pesnica	MARINKA NOSE ČERKEZ, BRONKA KAVČIČ	9
Mara Marija Jeraj poročena Kralj – umetnica	JUDITA BAGON	14
Mara Kralj – keramičarka in kiparka	ALENKA VUKADIN ŠKULJ	20
Mara Kralj – slikarka in portretistka	ALENKA VUKADIN ŠKULJ	23
Mara Kralj – filmska maskerka	ALENKA VUKADIN ŠKULJ	27
Mara Kralj - oblikovalka lutk	MOJCA SLANA	28
Mara in Tone Kralj – ilustratorja	META in VOJKO HAVLIČEK	33
Tone Kralj – kipar, slikar, grafik, ilustrator	ANAMARIJA RANČIČ	41
France Kralj - slikar, kipar, grafik, ilustrator, predavatelj	VESNA KOŽELJ OBLAK	46
Tatjana Kralj – opera pevka	BREDA LEVEC	49
Irena Vremšak, poročena Baar – opera pevka, predavateljica	BREDA LEVEC	51
Vanda Vremšak Richter – predavateljica, slikarka	BREDA LEVEC	53
“Spominske zgodbe”	OLGA PAULIČ	54
Mara in Tone Kralj v Lokvi na Krasu	MOJCA SLANA	57
Maro Kralj sem poznala od zmeraj	MAJA KRAIGHER	58
Moji spomini na Maro Kralj	MARJANA OGRIN	59
Spomini na babico Maro	VANDA VREMŠAK RICHTER	60
Gremo še k Tonetu?	DUŠANA FINDEISEN	61
Spomini na našo mentorico slikarko Maro Kralj	JOŽICA SERAFIN	62
Kako sem spoznala Maro Kralj	OLGA PAULIČ	64
Ekskurzija v Lokev na Krasu	META HAVLIČEK	65
Zahvale	OLGA PAULIČ	73
Viri in literatura	META HAVLIČEK	74

Letošnji zbornik "Ob stodesetletnici rojstva Mare Kralj, slikarke, kiparke, ilustratorke, filmske maskerke, oblikovalke keramike in lutk", že četrti po vrsti, je rezultat raziskovalnega dela mojih študentov v umetnostnozgodovinskem študijskem krožku "Spoznajmo svoje mesto in domovino" na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani, v študijskem letu 2018/19.

Vsako leto raziskujemo teme, ki so umetnostno "prikrite" ali celo skrivnostne, ugotovitve pa zberemo v obliki zbornika. Prva dva sta bila namenjena različnim raziskovalnim temam z umetnostnozgodovinskega vidika v parku Tivoli v Ljubljani, tretji Fabianijevi Ljubljani, tokratni pa vsestranski umetnici Mari Kraljevi, katere obsežni in raznolik opus je slabo poznan in strokovno ni celovito urejen.

Kraljeva bi si že davno zaslужila monografijo, v kateri bi bilo zbrano in ovrednoteno njeno obsežno ustvarjanje, a kot kaže, si tega še nihče ni upal, saj bi moral poznati različna umetnostna področja, na katerih je ustvarjala. Moji skupini je bilo prav to v izviv za raziskovanje, še posebej, ker je letos stodesetletnica umetničinega rojstva in se želimo s tem pokloniti spominu na njen vsestranski prispevek v zakladnico slovenske kulturne dediščine. Upamo, da nam je uspelo z zbornikom ustvariti pregled umetničinega dela in bo spodbuda za nastanek monografije.

Pri raziskovanju smo proučili številno literaturo, zlasti so nam bili v pomoč biografski podatki umetnostnih zgodovinarjev: dr. Staneta Mikuža, dr. Franceta Steleta, Barbare Savenc in Marka Vuka. Prebrali smo številne intervjuje z Maro Kralj, ki so bili objavljeni v revijah in časopisih ob njenem devetdesetem in stotem rojstnem dnevu in ocene njenih umetniških del na razstavah. Nekatere zapise smo kot citate vključili v prvi del zbornika. Kot mentorica sem zbrala številne vire za proučevanje in navezala stike z galerijami in muzeji ter s hčerkjo Tatjano Kralj in po njeni smrti z vnukinjo mag. Vando Vremšak Richter. Vsi so se prijazno odzvali, obe potomki sta me sprejeli v svoj dom, mi povedali in pokazali nekatere stvari, ki niso znane javnosti, mi svetovali, kje lahko še najdemo določene podatke ter nam dali na razpolago nekaj fotografskega gradiva. Pomagali sta mi urediti do sedaj še ne objavljeno družinsko rodbinsko drevo.

Študenti so tri mesece proučevali teme, ki so si jih izbrali za raziskavo in ob slikovni projekciji predstavljalni ugotovitve na naših tedenskih srečanjih. Sodelovali so (po abecednem redu): mag. Judita Bagon, Meta Havliček, Vojko Havliček, Bronka Kavčič, dr. Vesna Koželj Oblak, Breda Levec, Danijela Kogoj, Marinka Čerkez Nose, mag. Olga Paulič, Anamarija Rančič, Mojca Slana in Alenka Vukadin Škulj. Posebno vrednost imajo v zborniku zanimiva srečanja z ljudmi, ki so Kraljevo poznali, bili v nekem obdobju njeni sopotniki ter so bili pripravljeni to tudi zapisati. Zbrali smo sedem dragocenih prispevkov avtoric Mojce Slana, Maje Kraigher, Marjane Ogrin, mag. Vande Vremšak, dr. Dušane Findeisen, Jožice Serafin in mag. Olge Paulič. V nekoliko skrajšani obliki je vsa pisna poročanja in slikovno gradivo zbrala in uredila v zbornik Meta Havliček.

Zbornik pa ne zajema samo zapisov o življenju in ustvarjanju Mare Kralj, ampak o celotni umetniški "dinastiji Jeraj - Kralj - Vremšak", ki je začela svojo umetniško pot koncem 19. stoletja in ustvarja do dandanašnjih dni, od Marinov staršev pa vse do njene vnukinje Vande. Z občudovanjem smo pripravljali gradivo, saj so redke družine, ki so toliko prispevale v zakladnico slovenske kulturne dediščine.

Raziskovalni projekt smo zaključili z obiskom kraja, kjer sta zakonca Tone in Mara Kralj med drugo svetovno vojno nekaj časa živela in ustvarjala. Organizirali smo strokovno ekskurzijo v vas Lokev, kjer smo se posebej posvetili ogledu poslikav v župni cerkvi svetega Mihaela in domačije Placer, kjer sta bivala v času slikanja in urejanja cerkvene opreme.

Čaka nas še pomemben dogodek - naš projekt in zbornik "Ob stodesetletnici rojstva Mare Kralj", bomo kot spominski dogodek na umetnico Maro Kralj predstavili na 29. dnevih evropske kulturne dediščine in 7. tednu kulturne dediščine v ponedeljek, 30.9.2019, v dvorani četrtnje skupnosti Trnovo Mestne občine Ljubljana. Dogodku bo pokroviteljica Vlasta Nussdorfer, svetovalka predsednika države Republike Slovenije. Vključen bo v teden praznovanja četrtnje skupnosti Trnovo, ki s tem obeležuje prihod našega velikega arhitekta Jožeta Plečnika leta 1921 v četrtno skupnost. V Trnovem je Mara Kralj živila od poroke leta 1928 do 2010, ko je v 102. letu v domu starejših občanov Kolezija zaspala za vedno.

Naš projekt in dogodek se ujemata z vsemi smernicami letošnje teme dnevor evropske kulturne dediščine: Dediščina # umetnost # razvedrilo. Razvedrilo kot Marino lutkarstvo in ilustriranje številnih knjig, ki so nekoč in še vedno razveseljujejo mladino pa tudi odrasle.

RODBINSKO DREVO DRUŽINE MARIJE MARE JERAJ KRALJ – preglednica

- Oče Karel Jeraj (4.7.1874, Dunaj – 30.12.1951, Ljubljana) - violinist, dirigent, skladatelj.
- Mati Vida (pravo ime Frančiška - Franica) Vovk, poročena Jeraj (31.3. 1875, Bled – 1.5.1932, Ljubljana) - učiteljica in pesnica.
Otroci: sin Drago (Dunaj: 1908 - 1912) in tri hčere:
  1. Vida, poročena Hribar (4.5.1902, Dunaj - 6.5.2002, Ljubljana) - violinistka in predavateljica. Mož filozof dr. Mirko Hribar, sin Janez.
  2. Marija Mara, poročena Kralj (9. 9.1909, Dunaj - 22. 10.2010, Ljubljana) - umetnica na različnih področjih.
  3. Karola Oli poročena Škerjanc (25.3.1911, Dunaj - 10.3.2000, Ljubljana) - čelistka. Mož glasbenik Lucijan Marija Škerjanc, sin Noel.
- **Marija Mara Jeraj, poročena Kralj** (9. 9.1909, Dunaj - 22. 10.2010, Ljubljana) – slikarka, kiparka, ilustratorka, filmska maskerka, oblikovalka keramike in lutk. S Tonetom Kraljem se je poročila 1928, hči Tatjana.
  - Mož Tone Kralj (23. 8.1900, Zagorica / Dobrepolje - 9. 9.1975, Ljubljana) - slikar, grafik, ilustrator in kipar.
  - Svak France Kralj (26.9. 1895, Zagorica / Dobrepolje - 16.2.1960, Ljubljana) - slikar, kipar, grafik, ilustrator in predavatelj.
- Hči Tatjana Kralj (19.9.1932, Ljubljana - 16.11.2018, Ljubljana), operna pevka. Nekaj časa je bila poročena z glasbenikom Samom Vremšakom (29.5.1930, Kamnik – 7.10.2004, Ljubljana), hčerki dvojčici Irena in Vanda.
- Vnukinja dvojčica Irena Baar (Ljubljana, 12.3.1958 - 25.11.2006), operna pevka, predavateljica. Sin Sebastijan.
- Vnukinja dvojčica mag. Vanda Vremšak Richter (Ljubljana, 12.3. 1958), predavateljica za nemški jezik in slikarka. Sin Matej, življenjski sopotnik operni pevec Valentin Enčev.

DANIJELA KOGOJ

KAREL JERAJ (4.7. 874, Dunaj – 30.12. 951, Ljubljana) – glasbenik, violinist

Karel Jeraj se je rodil na Dunaju očetu Vincencu Jeraju iz Smlednika in materi Čehinji Elizabeti Raček. Oče Vincenc je kot drugorojeni sin moral služiti vojsko, kjer se je tako odlikoval, da je bil sprejet v cesarsko službo. Dolga leta je varoval cesarja v operni loži, kar je vplivalo na njegovo nagnjenje do glasbe. To je prenesel na hčerko in oba sinova: hčerka je postala pianistka, sinova Karel in Vincenc pa sta z odliko končala glasbeni konservatorij. Karel je bil že ob rojstvu zapisan glasbi, saj je podedoval velik glasbeni talent, ki je izviral iz obeh rodbin. Materini sorodniki so bili izvrstni glasbeniki, njihov kvartet "Raček" je koncertiral celo v Sankt Peterburgu, kjer jih je dal ruski car upodobiti na grafiki. Babica je bila hči prvega goslarja in skladatelja Gregorja Riharja starejšega iz Polhovega Gradca in obenem sestra skladatelja Gregorja Riharja mlajšega.

Na dunajskem konservatoriju je Karel kot odličen učenec violine absolviral pri violinistu Hellmesbergerju, druge predmete pa je študiral pri skladateljih Antonu Brucknerju in Robertu Fuchsu. Pred zaključkom študija se je za kratek čas zaposlil v Ljubljani kot učitelj violine na ljubljanski Glasbeni matici. Po potresu 1895 se je vrnil na Dunaj in zaključil študij z državnim izpitom iz glasbe. Odšel je v London, kjer je postal koncertni vodja imperialnega britanskega glasbenega instituta. Bil je prijatelj slavnega romunskega skladatelja Georgea Enescuja, s katerim je bil na glasbeni turneji po Romuniji, Angliji, Nemčiji in Madžarski. Na avdiciji za člana orkestra dunajske Dvorne opere in filharmonije je bil 1900 kot prvi Slovenec izbran med 45 kandidati in postal redni član in koncertni mojster na dvorni operi pod vodstvom Gustava Mahlerja. Z orkestrom je koncertiral še v Parizu, Londonu, Švici in Salzburgu. Spoznal je številne znane osebnosti glasbenega sveta: skladatelje, virtuoze in pevce (npr. Igorja Stravinskega, Richarda Straussa, Enrica Carusa, Giacoma Puccinija ...). Vsa zanimiva srečanja, poučna in večkrat tudi anekdotična, je v poznih letih v Ljubljani, objavljal v časopisu "Jutro". Največji vtis je nanj naredil Gustav Mahler. Pod njegovo taktirko je igral več kot deset let. Jeraj je maestra občudoval in spoštoval, v svojih spominih je zapisal: "Meni je bila dana sreča, da sem užival njegovo pozornost in pogosto mi je poveril igranje posebnih godal". Ves čas se je kot zaveden Slovenec vključeval v različna slovenska društva, vodil je slovenski dijaški zbor "Zvezda" in sodeloval pri vseh prireditvah slovenskih kulturnih organizacij na Dunaju.

Karel se je 1901 poročil s Franico Vovk – Vido, učiteljico in pesnico, ki jo je spoznal na pevskih vajah v Glasbeni matici v Ljubljani. Dom Karla in Vide Jeraj na Dunaju je bi odprt za druženje z zanimimi Slovenci, ki so bili tedaj v mestu, med njimi sta bila tudi Ivan Cankar in dr. Ivan Prijatelj. Karel je bil zelo zaposlen in pogosto z doma, saj je moral vzdrževati družino s štirimi otroki. Ženino najljubše dete, sin Drago, je zaradi škrlatinke umrl star štiri leta.

Družina se je večkrat selila, 1912 v Purkersdorf pri Dunaju, kjer se je Karel zaposlil v Zavodu za slepo mladino. Tam je poučeval violino in organiziral glasbeno izobraževalni program za slepe in slabovidne. V kraju je družina preživela prvo svetovno vojno. Kmalu so postavili lazarete za vojne invalide. Med njimi je bilo veliko oslepelih vojakov, katerim je Karel posvetil posebno skrb. Zanje je s hčerko Vido, ki je igrala na violino, organiziral ter izvedel številne koncerte.

Življenje je bilo težko, saj je tako na Dunaju kot na podeželju primanjkovalo življenjskih dobrin. Obdržal je službo pri filharmonikih in, ko je vodstvo zagrozilo z odpustom čeških glasbenikov, se je zanje odločno in uspešno zavzel ter s tem tvegal, da bo odpuščen tudi sam.

Po končani vojni je imel Karel še vedno priložnost igrati in delati na Dunaju. Odločil se je za odhod v novo domovino – državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je po mesecu dni združila s kraljevinama Srbija in Črno goro v kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Za povratek v domovino sta se še posebej zavzemala soproga Vida in priatelj Matej Hubad (skladatelj, pianist, orglar, pevec in pedagog).

Po prihodu v Ljubljano se je v Glasbeni matici posvetil ustanovitvi Orkestralnega društva, kjer je nastopil kot profesor za violino in postal član opernega orkestra. Veliko truda je vlagal v izobraževanje glasbenikov, da so lahko izvajali skladbe iz svetovne glasbene dediščine, kar mu je vsaj malo nadomeščalo svetovljanski Dunaj. Kot izkušen mentor mladini je znal Karel vzbuditi v učencih živo veselje do glasbe, ki je potrebno za poglobljeno dojemanje glasbene umetnosti. V nekaj letih so z ogromnim trudom uspeli izvesti nekaj največjih skladb iz svetovne simfonične literature (npr. Berliozovo Fantastično simfonijo).

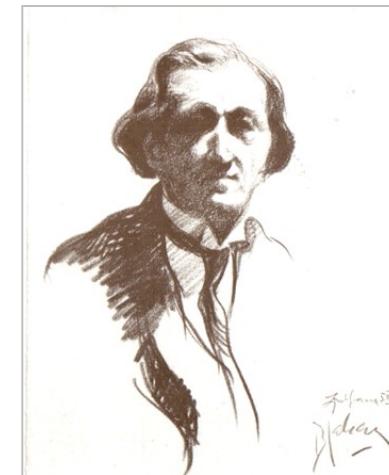
Če ga je v Ljubljani čakala služba, pa ni bilo tako z obljudljenim stanovanjem in dobro plačo. Stanovanje so po treh mesecih bivanja pri prijateljih v Zasipu, dobili od sorodnikov nasproti Vodnikovega spomenika na Vodnikovem trgu v Ljubljani. Bilo je majhno in tesno za družino s tremi odraslimi hčerami in staro mamo Nežo. Prav tako je bilo težko finančno stanje, saj Karlu niso upoštevali dvajsetletnega dela na Dunaju.

Z nekdanjimi prijatelji so se vedno manj videvali, zato se je še bolj posvečal glasbi v družini. S hčerkama, violinistko Vido in čelistko Karolo Oli, so ustanovili "Trio Jeraj".

Uglasbil je številne ženine pesmi.

Primeri pesmi Vide Jeraj, ki jih je uglasbil Karel Jeraj:

- Ne vprašuj me - pesem za sopran in klavir, 1914.
- Kaj mi krajšalo je čase, 1914.
- Jesenska pesem - pesem za srednji glas in klavir, 1914.

Božidar Jakac: Karel Jeraj, risba

Karel in Vida Jeraj po poroki 1901

1930 sta se zakonca Jeraj preselila k hčerki Mari in njenemu možu Tonetu Kralju v hišo na Gerbičevi ulici v Trnovem. Družina je bila zelo povezana, zato jih je 1.5.1932 nadvse prizadela tragična smrt matere Vide.

Karel se je po tem tragičnem dogodku še bolj posvetil ustvarjanju, muziciraju in pedagoškemu delu. Komponiral je predvsem mladinske skladbe, organiziral mladinske koncerte in se vključil v delo s slepo in slabovidno mladino. Ves čas je iskal pedagoške oblike in metode, kako jim z glasbo obogatiti življenje. Ko se je po drugi svetovni vojni vrnil iz Kočevja v Ljubljano Zavod za slepo in slabovidno mladino, ga je ravnateljica in ustanoviteljica Mira Dobovšek povabila k sodelovanju. Obrnil je nov list v zgodovini glasbenega razvoja slepih in slabovidnih pri nas.

Širil je poznavanje simfonične glasbe, kar je po osvoboditvi 1945 pripomoglo k ustanovitvi Slovenske filharmonije. postal je eden prvih članov in njen sodelavec ter ji ostal zvest do konca življenja. Skladateljsko je deloval tudi kot aranžer, na Prešernovo besedilo je komponiral opero Lepa Vida in na novo priredil Gorenjskega slavčka.

Smrt je 30.12.1951 prekinila ustvarjalno delo Karla Jeraja. Država mu je podelila najvišje državno priznanje „Red dela prve stopnje“.

Fotografija "Tria Jeraj" iz okrog 1940

Časopis Slovenski poročevalec, 12. 1. 1952

Lucijan Maria Škerjanc - In memoriam Karlu Jeraju

“..... Slovenska orkestralna glasba, tako produktivna kot reproduktivna, vidi v njem enega prvih pobornikov, pobudnikov in vodnikov. Slovenska mladinska glasba ga šteje med svoje prvoroditelje, vsa slovenska kulturna javnost pa k najmarkantnejšim pojavam, ki so kdaj orale ledino naše prebujajoče se glasbene kulture med obema vojnoma in po poslednji.

Ne samo institucije, pri katerih je neposredno sodeloval kot aktivni član, kakor Akademija za glasbo, Slovenska filharmonija, Zavod za slepo mladino, Glasbena Matica in druge, temveč vsa slovenska kulturna javnost je z njim izgubila močno osebnost, napredno usmerjenega tvorca in neumornega borca za resnično in vredno glasbeno raven. Njegov ostro kritični, a vedri in konstruktivni duh bo še dolgo po telesni smrti souravnaval pota slovenske glasbene kulture in jih pomagal utirati pot v svetlejšo, uspešnejšo bodočnost.”

Njeno pravo ime je bilo Frančinka (Franica) Vovk. Oče je bil sin Prešernove sestre Minke - France Vovk iz Vrbe. Veljal je za dobrega človeka, a je bil vdan pijači in je zaradi nje zapravil veliko denarja. Mati Neža je odločno nasprotovala moževemu popivanju, zato je mala Franica odraščala v neprijetnem vzdušju nenehnih sporov. Mati je prodala zadolženo posestvo, poplačala dolgove in se s Franico odpravila za delom v Ljubljano, kasneje je sama odšla v Srbijo in nazadnje v Nemčijo. Franica se je najprej šolala na Bledu, nato v Ljubljani pri uršulinkah, kjer je bila tako zatirana, da si je poskusila vzeti življenje. Šolanje je nadaljevala v meščanski šoli v Dunajskem Novem mestu, kjer je prebivala pri maminem bratu, stricu Radivoju Pozniku.

Ko se je mati vrnila v Ljubljano, se je Franica preselila k njej. Vpisala se je na učiteljišče, ki ga je po štirih letih zaključila z odličnim uspehom. 1895 se je zaposlila kot učiteljica v Ljubnem na Gorenjskem, nato v Zasipu pri Bledu. Svojemu delu je bila predana in priljubljena med učenci. Učiteljevala je do 1901. Takrat je že pisala pesmi pod raznimi psevdonimi: Radica Bleška, Viola, Zora in Vida, ki jih je objavljala v dijaškem mesečniku Vesna, pozneje v Slovenki. Od 1897 jih je objavljala v Ljubljanskem Zvonu, Vrtcu, Angelčku, Domačem prijatelju in Ženskem svetu. Namesto Franica, so jo začeli imenovati Vida.

Kot mlada učiteljica se je dopisovala in družila s pesniki: Antonom Aškercem, Ivanom Cankarjem, Josipom Murnom Aleksandrovim in dr. Ivanom Prijateljem. Njen mentor Anton Ašker, jo je usmerjal v realizem, modernisti pa v osebno izpoved. Njene opisne, razpoloženske in ljubezenske pesmi so

bile blizu dekadenci in simbolizmu, ki sta vplivali na razvoj njene osebnosti. Pisala je tudi epigrame.

Po nesrečni ljubezni, se je 1901 poročila z violinistom Karlom Jerajem, članom dunajske dvorne opere.

Naselila sta se na Dunaju in imela sina ter tri hčere. 1908 je sin Drago pri štirih letih zaradi škrlatinke zbolel in umrl, kar je Jerajevu usodno zaznamovalo in česar ni mogla preboleti.

Vse tri hčere so bile rojene na Dunaju, sledile so umetniški poti staršev:

- Vida je bila violinistka in glasbena pedagoginja.
- Marija Mara je bila slikarka, kiparka, ilustratorka, filmska maskerka, oblikovalka keramike in lutk.
- Karola Oli je bila čelistka.

Dunajska leta so bila Vidino najustvarjalnejše obdobje. Številne pesmi, ki jih je napisala, je uglasbil njen mož Karel. Med drugim sta ustvarila vrsto skladb za zbole in soliste. Poleg soproga so njene pesmi uglasbili še Anton Lajovic, Risto Savin, Emil Adamič in drugi. Pri njih doma so se zbirali številni slovenski glasbeniki, pisatelji in pesniki.

Hči Vida in prijateljica Marja Boršnik, sta zapisali zgodbo o Vidini nesrečni ljubezni z Ivanom Prijateljem.

Spoznala in zaljubila sta se v Zasipu pri Bledu in prekinila zvezo, ko ji je povedal, da se bo poročil z drugim dekletom. Ponovno sta se srečala na Dunaju, kjer je bila poročena s Karlom Jerajem.

Ljubezen je vzplamela še enkrat. Sina Draga je imela z njim, zato je bila njena žalost ob njegovi izgubi neutolažljiva.

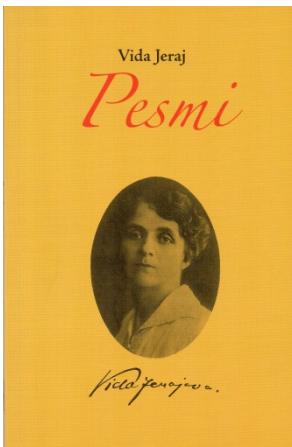
Čez 24 let je na dan sinove smrti, naredila samomor.

Vida Jeraj je živila in ustvarjala v času, ki je na eni strani potekal proces osamosvajanja žensk, na drugi pa je nanjo pritiskalo ohranjanje tradicionalnih družinskih vrednot. Uvrstili so jo med pesnice moderne, saj je v desetletju, ko je bila povezana z moderno (1899 – 1909), ustvarila veliko sijajnih pesmi. Takrat so nastale zanjo značilne pesmi o naravi, ljubezni in otrocih. Jerajeva je bila med najbolj nadarjenimi pesnicami tedanjega časa. Ob spodbudah Ivana Cankarja in Otona Župančiča je 1908 uredila in izdala svojo prvo pesniško zbirkovo pod naslovom *Pesmi*.

Po preselitvi v Ljubljano, se je Jerajeva vključila v umetniško okolje. 1919 je napisala otroško igrico v verzih *Desetnica*, ki jo je kasneje uglasbil njen mož Karel. 1921 je objavila svoje starejše pesmi za otroke v zbirki *Iz Ljubljane čez poljane*, ki jo je ilustrirala njena hči Mara. Po šolah je s skupino pravljičark prirejala pravljične ure.

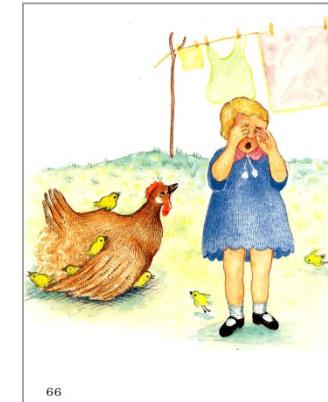
1930 sta se zakonca Jeraj preselila k hčerki Mari in njenemu možu Tonetu v hišo na Gerbičeve ulico v Trnovem.

Pesem Mama iz zbirke Vidinih pesmi za otroke:
Iz Ljubljane čez poljane, ki jo je ilustrirala Mara Kralj, Založba Karantanija, 1997.

Mama

Piška toži: čiv, čiv, čiv,
kliče svojo putko.
Putka svoje detece
vzame pot perutko.
Joka se Alenčica,
če je čisto sama,
hoče v mehek naročaj,
kliče: mama, mama!

66

Leta 2015 so ob 140-letnici rojstva Vide Jeraj, v založbi Forma 7, počastili pesnico s ponatisom njene prve pesniške zbirke *Pesmi* (1908). Uvodnik je napisala vnukinja Tatjana Kralj.

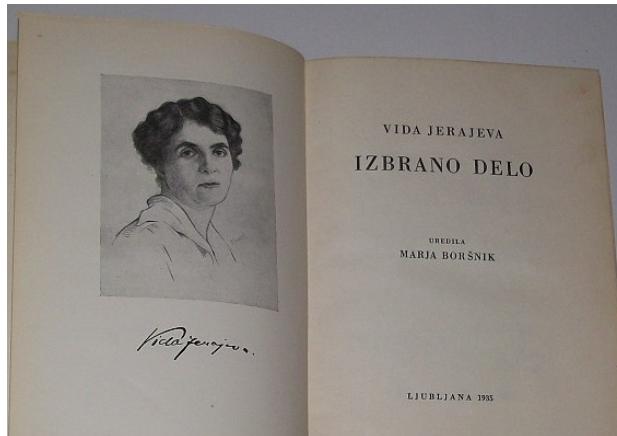
“Vida Jeraj velja za eno prvih slovenskih pesnic, ki se je uvrstila v slovensko literarno zgodovino. Bila je nežna po duši, vihrava, drzna, a hkrati tudi samokritična, razdvojena, žalostna. Bila je med najdrznejšimi in najbolj nadarjenimi pesnicami tedanjega časa.

Njena lirika je doživeta, polna čustev, povezana s pretresljivi dogodki, ki so zaznamovali njeno življenje: tragične izgube, hrepenenje po neuslušani ljubezni, veselje in žalost, pogosto se je počutila nerazumljena in nesprejeta. Morda njene pesmi niso presežek naše literarne zgodovine, vsekakor pa so dokument časa, še vedno žive, vredne pozornosti ljubiteljev poezije.”

V povojujem času so revije pesmi Vide Jeraj pogosto odklonile. Počutila se je pozabljeno in nepomembno, ni imela prave družbe ali somišljenikov in imela je občutek krivde, ker je soprogu zaprla karierno pot na Dunaju. Vse to je v njej povzročilo depresijo, ki jo je pognala v smrt.

1935 je pri Ženski založbi Belo - modre knjižice izšlo *Izbrano delo Vide Jeraj*, ki ga je uredila pesničina osebna priateljica Marja Boršnik. Vidin portret v knjigi je naredila slikarka Henrika Šantel.

Doma

Navzgor se širi rožmarin,
navzdol se nagelj vije,
na okenca zagrnjena
večerno sonce sije.

Rdeča ruta, bel ošpet
in zarudelo lice,
tako se s polja vračajo
dekleta in kmetice.

Ti nageljni, ta rožmarin,
ta okna polna sonca,
ej, takih nima celi svet,
pa pojdi tja do konca

Pesem Doma je glasbeno priredil po
ljudskem napevu Luka Kramolc. Ponarodela
je pod naslovom Navzgor se širi rožmarin.

Zimska bajka

Osolzile so se zvezde;
Zbudi sestrico nam, zbudi!
in s poljubi se vsesal je
mesec v zemlje bele grudi.

Kaj šepeče v plahem lesu,
da se vsiplje ivje belo?
Kaj je tuintam pošastno
v črnih sencah zadrhtelo?

Skril se je za sivi zastor
in zaspal otožni mesec;
v solzah bisernih topi se
milijon zvezdnih očesec.

V spomin

V nebesu moje duše
je solnčen plamen stal,
z nebesa moje duše
utrinek zlat je pal.

In naokrog gozdovi
šumijo v nočni mrak;
utrujen, brez domovja,
kdo ve, kam spe korak.

Postoj, postoj, iz noči
prihaja težek vzdih,
postoj, postoj, iz noči
pogled prihaja tih.

Kako da ste me našle,
ve žalostne oči?
Že davno dan je ugasnil,
stezá cvetočih ni!

VIDA JERAJ poročena HRIBAR

(4. 5. 1902, Dunaj - 6. 5. 2002, Ljubljana)

koncertna violinistka in glasbena predavateljica.

Violine se je začela učiti v zgodnji mladosti doma, nadaljevala pa na dunajskem konservatoriju v razredu Juliusa Egghardta.

S sedemnajstimi leti se je z družino preselila v Ljubljano, kjer je diplomirala 1925 pri Janu Šlaisu.

V Ljubljani je z njimi živela mamina mama Neža, ki ji je pripovedovala zgodbe iz mladosti, kar je Vida zapisala v svoji avtobiografiji *Večerna sonata*. S študijem je nadaljevala na pariškem konservatoriju. Zatem je poučevala v Celju, nato v Ljubljani v glasbeni šoli Sloga in v šoli Glasbene matice. Solistično je nastopala s pianistom Danilom Švaro. Z očetom Karлом in sestro čelistko Karolo Oli je delovala v Triu Jeraj.

Po desetih letih priateljevanja se je 1929 poročila z dr. Mirkom Hribarem. Sin Janez.

Po drugi svetovni vojni se je sprva zaposlila v Domovih igre in dela v Ljubljani, nato kot referentka za glasbo na ministrstvu za kulturo. V letih 1953 / 63 je vodila na novo ustanovljeno Srednjo glasbeno šolo v Ljubljani. Umrla je 2002, dva dni po svojem stotem rojstnem dnevu.

Priznanja:

- 1992 je bila izbrana za Slovenko leta.
- 1993 je bila nagrajena z Levstikovo nagrado za avtobiografsko delo z naslovom *Večerna sonata*.
- 1995 ji je Srednja glasbena in baletna šola podelila Škerjančevo nagrado.

Dr. MIRKO HRIBAR (1902–1999) - filozof

V 1960. letih je postal profesor filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je začel s predavanji o kitajski filozofiji. Kasneje je prevzel predavanja iz zgodovine filozofije.

Bil je brat Rada Hribarja z gradu Strmol.

Poročna slika Vide in Mirka Hribar, 1929

Zakonca Hribar v svojem domu 1991. Na levi strani fotografije je kip – Vidin portret, ki ga je naredila sestra Mara. Hišo so uredili arhitekt Mirko Oražem ter Tone in Mara Kralj. V njej je bilo več Marinih in Tonetovih malih kipov, Tonetove freske motivi iz Biblije so bile v apsidi salona.

Vida Jeraj - Hribar: *Večerna sonata*: spomini z Dunaja, Pariza in Ljubljane, 1902-1933, Založba MK Ljubljana 1992.

1991 je Vida pri 89-letih pripovedovala svoje življenske spomine Marjanu Kovačeviču, ki jih je zapisal, uredil pa Marko Uršič.

Še živo se je spominjala svojega otroštva na Dunaju in kateri znameniti Slovenci so obiskovali dom njenih staršev. Med njimi se je največ družil z njo Ivan Cankar, ki je znal lepo pripovedovati "pravljice", pri tem je risal na papir in tudi kdaj pa kdaj zašil oblekice za njeno punčko.

V knjigi je zapisana ljubezenska zgodba njene matere Vide z dr. Ivanom Prijateljem.

KAROLA OLI poročena ŠKERJANC

(25.3.1911, Dunaj - 10.3.2000, Ljubljana)

Mož Lucijan Marija Škerjanc, sin Noel.

Tudi ona se je že v rani mladosti glasbeno izobraževala, igrala je na čelo. S "Triom Jeraj" je koncertno nastopala na različnih dogodkih. Kasneje se je zaposlila kot čelistka v opernem orkestru v Ljubljani.

LUCIJAN MARIJA ŠKERJANC (17.12. 1900, Gradec - 27.2. 1973, Ljubljana) - skladatelj, pianist, dirigent, glasbeni pedagog, muzikolog, glasbeni pisec.

Škerjanc spada med najpomembnejše starejše skladatelje sodobne slovenske glasbe in je ena od ključnih slovenskih glasbenih osebnosti 20. stoletja.

Maturiral je v Ljubljani, glasbo je študiral v Pragi, na Dunaju, v Parizu in Baslu.

Poučeval je na Akademiji za glasbo v Ljubljani in bil med letoma 1945 in 1947 njen dekan. Vzgojil je vrsto vidnih slovenskih skladateljev, predvsem pa je s svojim teoretskim delom bogatil tako slovensko kot jugoslovansko glasbeno srenjo.

Zaradi notranjih trenj med tremi dirigenti, ki so ga prijavili CK ZKS, je odstopil kot upravnik Filharmonije.

V skladateljev spomin Srednja glasbena in baletna šola Ljubljana enkrat letno, na Prešernov dan, podeljuje Škerjančeve nagrade.

Redni član SAZU je bil od 6. 12. 1949.

Prejel je štiri Prešernove nagrade: 1947, 1948, 1950 in 1971.

Nečakinja Tatjana Kralj je ustanovila fundacijo Lucijana Marije Škerjanca, ki skrbi za njegovo glasbeno dediščino.

Sestre Jeraj
(od leve proti desni):
Karola Oli, Vida,
Mara.

Lucijan Marija Škerjanc

Pošta Slovenije 2001

Mara Marija Jeraj, poročena Kralj se je rodila 9.9.1909 na Dunaju. V enem od številnih intervjujev je povedala, da se je rodila ob 9.00. Pet pravljičnih devetic. Ker se je povsod podpisovala samo Mara, bomo to upoštevali v nadaljevanju zbornika.

Bila je druga od treh hčera matere Vide in očeta Karla Jeraja. Starejši sestri je bilo ime Vida, mlajši pa Karola Oli.

Družina je do konca prve svetovne vojne živel na cesarskem Dunaju, kjer so jih obiskovali vsi naši vidnejši slovenski intelektualci: Ivan Cankar, Oton Župančič, France Kidrič, dr. Ivan Prijatelj in drugi. To družbeno okolje je vse tri sestre umetniško in intelektualno oplajalo in tudi močno zaznamovalo.

Po prvi svetovni vojni se je družina preselila v Ljubljano. Mara je osnovno šolo obiskovala še na Dunaju, v Ljubljani pa meščansko. Tudi v njihov ljubljanski dom je zahajalo veliko takratne inteligence. V pogovorih sta bila večkrat omenjena brata France in Tone Kralj, ki sta se zdela marsikomu umetnostno predvrzna v času, ko je še "vladal" impresionizem in Rihard Jakopič in so častili Matijo Jamo, Ivana Groharja ter Mateja Sternena. Ustvarjalnost bratov Kralj se je razlikovala od takratnih „modnih“ smeri, bila sta začetnika umetnostnega sloga imenovanega ekspresionizem.

1925 – 1928 Šolanje za keramičarko

Mara Jeraj se je 1925 vpisala na Tehnično srednjo šolo v Ljubljani, v novoustanovljeni oddelki za keramiko, kjer ji je bil učitelj kipar in slikar France Kralj. Že dve leti kasneje se je na redni letni šolski razstavi prvič predstavila slovenskemu občinstvu.

Bila je ena bolj opaznih učenk Franceta Kralja. Čeprav se je z vso marljivostjo lotila študija, ji učna snov ni bila najbolj pri srcu in je raje sledila delu kolegov na slikarskem in kiparskem oddelku. Nekoč jo je France Kralj prosil, naj mu preriše njegove znamenite risbe za knjigo Korinjska nevesta (pisatelj Fran Jaklič, 1920). Mara je delo prevzela in pokazalo se je, da je odlična in izredno občutljiva risarka. Poslej je bila njena želja po slikarskem ustvarjanju še večja. Po končanem šolanju je bila prva šolana slovenska keramičarka.

1928 Poroka Mare Jeraj s Tonetom Kraljem

Leta 1928, se je Mara Jeraj pri devetnajstih letih poročila s Francetovim bratom Tonetom Kraljem in tako vstopila v likovni umetnostni svet. Cerkveno poroko sta imela v trnovski cerkvi, poročil pa ju je takratni župnik in pisatelj Fran Saleški Finžgar. Kako sta se spoznala, iz virov ni jasno razvidno, saj ni nikjer natančno navedeno.

Mara Jeraj

Marino ustvarjanje po poroki 1928 in prve razstave

Po poroki se je Kraljeva posvetila predvsem slikanju. Pogosto je šla z možem na Primorsko, ki je bila takrat pod Italijo, kjer je slikal v številnih cerkvah. Pomagala mu je pri manj zahtevnih delih in detajlih. To je bilo plodno umetniško sodelovanje. Pri tem je Mara svoje delo v celoti podredila celostni Tonetovi ideji in slikarskem slogu. Sama o tem času pravi, da ob tako ustvarjalnem človeku, kot je bil Tone, ni videla možnosti za samostojno delo, pa tudi kakšnih posebnih kariernih želja ni imela. Možu je pomagala, da je bilo delo hitreje končano.

Zanimiva je njena izjava o poročnem potovanju v Tomaj: "Ja, to poročno potovanje je bilo eno samo garanje. Stanovala sva v župnišču, župnik je bil takrat Albin Kjuder, izjemen človek. Tone je delal od jutra do večera, sama pa sem mu pomagala slikati angelčke, ker mi drugega ni zaupal. Takrat mi je povedal, zakaj sploh slika v cerkvah na Primorskem in ne kje na Kranjskem. Ko je 1923 poslikal prvo cerkev na Premu, je spoznal, kakšna nevarnost grozi Primorski, saj je italijanska oblast hotela, naj bi vse cerkve opremili njihovi slikarji, da bi tudi tako poitalijančili ta del Slovenije. Ker ni hotel, da bi se to zgodilo, je garal od jutra do večera, da bi poslikal čim več cerkva."

"Včasih sem narisala še kakšno Maričko za prodajo, saj je bilo treba od nečesa živeti."

Tone Kralj jo je 1929, ko je slikal v cerkvi Marijinega imena na Mengorah, spodbudil, da je samostojno naslikala oltarno oljno sliko na platno, Marijo z detetom in angeli. Zanimiv je zapis zgodovinarja Egona Pelikana v knjigi *Tone Kralj in prostor meje*, 2016, ki Kraljevi pripisuje več poslikav po cerkvah, kot jih je priznala sama.

Čeprav sama o tem času govorila zelo skromno, je pa dejstvo, da je bila takrat ustvarjalno že opažena. Ker ni imela tehniških možnosti, se je s keramiko nekoliko manj ukvarjala, izdelovala pa je slike na belo svilo z belgijskimi barvnimi svinčniki, po naročilu tudi portrete. 1928 je pod dekliškim imenom Mara Jerajeva razstavljalna na prvi pregledni razstavi "Slovenska umetnost 1918 – 1928" na ljubljanskem velesejmu, 1930 je na mednarodni razstavi cervene umetnosti v Antwerpnu dobila priznanje za svoje delo; eden od kritikov je sliko Marija z detetom, primerjal z nežno odličnostjo Amedea Clementa Modiglianija, a z več prisrčnosti in življenske topline. 1931 je na spomladanskem velesejmu v Ljubljani razstavljalna svoja dela v keramiki, slike na keramičnih ploščah in slike na svilo, 1935 pa skupaj z možem v Hagenbundu na Dunaju.

V Narodni galeriji v Ljubljani hrani tri različne dokumente, ki potrjujejo, da je Kraljeva sodelovala tudi na naslednjih treh razstavah:

1. "Katalog razstave kluba likovnih umetnic pod pokroviteljstvom gospe Franje Tavčarjeve, dvorne dame njenega veličanstva kraljice Marije, 30.8.-21.9.1931 v Jakopičevem paviljonu Ljubljana. Kraljeva je razstavljalna tri slike na svili: Moj mož, Desetnica in portret sestre".
2. "Vabilo na otvoritev umetnostne razstave likovnih umetnic iz Beograda, Zagreba, Sušaka in Ljubljane, ki bo v nedeljo 5.11.1939 ob 11. uri dopoldne v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani".
3. "Vabilo Ljubljanskega velesejma k sodelovanju umetnikov na umetnostni razstavi pod geslom "Slovenska pokrajina" od 1. do 10.9.1934".

Vabilu je priložen seznam s povabljenimi umetniki, med njimi je tudi Mara Kralj."

Kraljeva je bila 1931 med prvimi slovenskimi umetniki, ki so sodelovali pri oblikovanju dekorativnih in modnih izdelkov za novoustanovljeno ljubljansko tovarno Dekor.

Mara in Tone, 1928

Družinsko življenje in hiša na Gerbičevi 11

Kako je bila zgrajena hiša v Trnovem, je Kraljeva 1998 povedala za časopis Delo: "Tone ne bi nikdar hotel prebivati v bloku, zato je, tako kot njegov starejši brat France, 1925 kupil parcelo na Barju, skoraj ob Gradaščici. Tam je počasi zidal svoj - pravijo, zelo originalen — dom, katerega tipični arhitekturni element je bil krog. Nastajala je hiša, ki je bila bolj podobna kipu, in bil je prvi, ki si je drznil narediti ravno streho. A se je kmalu izkazalo za zelo nepraktično, saj je ob vsakem dežju zamakalo, zato je hišo pokril s 'kapo' skrilavcev temno sive barve. Predvsem zaradi pomanjkanja denarja je veliko sam zidal. Dogradil je klasični atelje in visok dimnik, ki naj bi ga uporabljali za žganje terakote, vendar se vse to brez sponzorstva ni obneslo. Zdaj mi vrh tega dimnika raste drevesce (breza). Kdo ve, od kod je priletelo seme. Vsak večer pa mi svojo arijo poje črni kos, moj prijatelj, ki ve, kaj potrebujem. V hiši je Tone naredil provizorični bunker, da smo lahko imeli v njem zalogo živil.“ Enak umetniški videz je imelo pohištvo: omare so bile kot skulpture, kuhinjski elementi so bili zbiti iz desk. V kasnejših letih je naredil v dnevni sobi steber, ki je bil "oblečen" v leseno intarzijo s simbolnimi upodobitvami umetnostnih področij, na katerih so delovali družinski člani (glasba, slikarstvo, lutkarstvo ...).

1932 je Mara rodila hčerko Tatjano. Družinsko življenje je bilo vseskozi skromno in umetniško.

Mož umetnik je bil večino časa odsoten, žena Mara pa je ustvarjala doma. Tako je začela 1932 ustvarjati veliki opus ilustracij, ki ga je postopno nadaljevala do 2009, najprej za goriško Mohorjevo družbo, nato za Mladinsko knjigo in še za dva druga naročnika. Nepozabne so njene mladinske ilustracije po drugi svetovni vojni, posebej za zbirkо Čebelica.

Nagrada v Firencah 1936 in študij slikarstva v Parizu 1937

V slikanju na belo svilo je razvila svojo izvirno tehniko, s katero je vzbudila pozornost strokovnjakov. Za eno od slik v Firencah je prejela denarno nagrado. Žal je slika izginila med zaplemebo imetja ob koncu druge svetovne vojne. S prejetim denarjem se je 1937 odpravila v Pariz in si plačala zelo želeni študij slikarstva. V francoski umetniški prestolnici je preživelila nekaj mesecev. V Parizu je uživala v ozračju, kjer so vsi živeli za umetnost in ustvarjalnost. Vpisala se je na akademijo za slikarstvo, sodelovala z Venom Pilonom in še isto leto razstavljala z možem Tonetom v paviljonu D'Indipendent.

Njena zgodnja dela so nastajala pod vplivom ekspresionizma, zlasti del Franceta in Toneta Kralja, kar se odraža v značilni barvitosti in poudarjeni risbi. Pod vplivom pariške akademije in zlasti tam živečih beograjskih slikarjev Marka Čelebonovića, Bore Baruha in drugih, je njen slog postal poudarjeno barvit, čeprav se je včasih še povrnila k prvotnemu načinu slikanja. Poleg oljnega in tempera slikarstva se je ukvarjala še s slikanjem barvne keramike na okrogli plastiki in na reliefnih ploščah. V portretu in žanru so postale bolj vidne realistične poteze.

Tone Kralj: Steber
oblečen v leseno intarzijo
v domači hiši v Trnovem

Narodna zavednost zakoncev Mare in Toneta Kralja

Že pred 1941 je bila Kraljeva z nekaterimi somišljeniki upornica, prav tako Tone pri poslikavanju cerkva na Primorskem, kjer je vnašal rodoljubne motive in barve. Zato je razumljivo, da sta se takoj po fašistično-nacistični okupaciji Jugoslavije vključila v narodno osvobodilno fronto: on na Primorskem, ona v Ljubljani. Umetnica je v osvobodilni fronti sodelovala kot aktivistka vse od 1941, domači bunker je postal skrivališče za preganjane Slovence. Sprva so tam skrivali moške, ki so bili določeni za internacijo v Nemčijo in Italijo, kasneje pa je v njem delovala Marina prijateljica, aktivistka Neda Geržinič.

“Takrat nisem dobro vedela, kakšna je njena funkcija in v kaj se podajam. K njej je prihajalo in odhajalo veliko različnih ljudi, precej jih nisem poznala, vse je bilo ilegalno. Kje sem jemala energijo, ne vem, bilo je fantastično. Za ljudi, ki sem jih skrivala, moja mlajša sestra Karola Oli, ki je živila z menoj, ni vedela, ker je s tem nisem hotela obremenjevati. Da bi prikrila svojo ilegalno dejavnost, sem za otroke ilegalcev priala v domači hiši lutkovne predstave: malo zato, da sem otrokom polepšala dneve, saj so živeli pri tujih ljudeh, malo zato, da sem prikrila ilegalno dejavnost. Rešila sem veliko življenj ....”

Pozimi 1945 je bil bunker izdan. Zaprli so vse, ki so bili takrat v bunkerju, tudi Maro in njeno sestro Karolo Oli. Po zapisu pisateljice Mire Mihelič so v hiši pustili le malo hčerko Tatjano in štirimesečnega nečaka Noela. Kraljevo so odpeljali v zapor, kjer je naredila najmanj sto portretnih risb sojetnic. Za možem Tonetom je bila izdana tiralica, iz Gorice se je zatekel v Trento. Mara je bila kasneje izbrana za talko, a so jo osvobodili partizani na Turjaku, v Ljubljano se je vrnila ob osvoboditvi z 18. divizijo.

Ko so se po osvoboditvi Mara, Tone in hči Tatjana vrnili v svojo hišo, v njej ni bilo ničesar. Nemci in domači izdajalci so vse izropali in odnesli oziroma uničili. Njunih številnih umetniških del ni bilo več. Umetnica Mara je najbolj obžalovala izgubo okrog 20 del, ki jih je prinesla s šolanja v Parizu, imenovala jih je “pariški opus”. Za svoj prispevek v NOB je bila 1963 odlikovana z dvema medaljama: za zasluge in za hrabrost.

Življenje in ustvarjanje med leti 1945 - 1959

Tudi po drugi svetovni vojni so težko živelji. Tone je nekaj slik prodal, naredil nekaj kipov, nagrobnikov in pohištva, Mara pa je, da so lahko živelji, prevzela za eno leto mesto učiteljice risanja na gimnaziji Vič v Ljubljani.

1946 jo je Bojan Stupica povabil k sodelovanju kot maskerko pri prvem slovenskem filmu. Za delo se je morala dodatno usposobiti, zato je še isto leto, skupaj z Emilijo Soklič, študijsko obiskala češke studije Barandov v Pragi, kjer je spoznala tehniko filmske maske in oblikovanja animirane lutke. Od 1947 je delala za filmsko produkcijo kot maskerka pri Triglav filmu. Sodelovala je pri snemanju treh filmov.

V 1950 letih je Kraljeva sodelovala kot mentorica v Pionirski knjižnici v Ljubljani. Vodila je likovno dejavnost in sodelovala pri lutkarski. Na željo vodje knjižnice je naredila nekaj ročnih lutk za motiviranje učencev pri učenju tujih jezikov. Nastali so različni novi pravljični liki.

1952 se je Kraljeva prijavila na razpis za oblikovalko lutk v Mestnem lutkovnem gledališču v Ljubljani. Takratni umetniški vodja Jože Pengov jo je sprejel z odprtimi rokami. Lutke so postale njen poklic in njena radost, saj so jo zanimali od zgodnje mladosti. Zapustila nam je nepozabne like za predstave Obuti maček, Zvezdica Zaspanka, Butalci, Ostržek ... Vse glave lutk je oblikovala v lipovini, umetnosti rezbarjenja jo je naučil mož Tone. Likovno je zasnovala okrog 230 lutk, mnoge med njimi je tudi sama izdelala.

Ustvarjanje Mare Kralj po upokojitvi 1959

1959 se je Mara Kralj upokojila, a ustvarjala je še naprej, vse do stotega leta. Z Mladinsko knjigo je sodelovala pri ilustriraju knjig, slikala je portrete pa tudi k lutkam se je še vračala.

1972 je v Mestnem lutkovnem gledališču izbruhnil požar in uničil Marine lutke za predstavi Zvezdica Zaspanka in Sinja ptica. Za lutkarico Maro je bil to hud udarec.

1985 se je še enkrat vrnila k lutkam. Po Tonetovih risbah je za Puškinovo Pravljico o carju Saltanu dopolnila scenske elemente in v glini izdelala glave lutk.

Bilo je okoli 1990, ko je Cica Kolar, ljubiteljica slikanja in animatorka na slovenski univerzi za tretje življenjsko obdobje, organizirala skupino šestih ljubiteljic slikanja in povabila slikarko Maro Kralj za mentorico skupini. Kraljeva jih je poimenovala Klub Arti in bila mentorica vse do smrti. Učne prostore so imele v Domu starejših občanov Kolezija v Trnovem. Prostore so dobile brezplačno, v zahvalo pa so prirejale razstave in vodile učne delavnice za stanovalce doma. Sprva so delovale v okviru slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje, kasneje so se osamosvojile.

26.7.1999 se je umetnica Mara iz svojega bližnjega doma na Gerbičevi, preselila v Dom starejših občanov Kolezija v Trnovem. Spletla je številna prijateljstva, ves čas pa je slikala, zlasti portrete in bila mentorica slikarski skupinici Kluba Arti. Znan je podatek, da je januarja 2000 naredila prvi portret v domu - portret Marjane Ogrin. Na zadnji strani ji je napisala posvetilo in se podpisala.

2000 je pri enaindevetdesetih letih naredila zadnjo knjižno ilustracijo za slikanco Pravljica o metulju in svetilki.

2009 so ob stotem rojstnem dnevu Mare Kralj v Mestnem lutkovnem gledališču v sezoni 2008/09 oživili predstavo Zvezdica Zaspanka. Zasluge za to je imel režiser Matjaž Loboda, ki je s Kraljevo sodeloval od njene prve lutkovne predstave 1953 do upokojitve. Na osnovi ohranjenih skic, fotografij, replike zvezdice Zaspanske v Moskvi in filma, so izdelali kopije vseh uničenih Marinih lutk. S tem so se poklonili umetnici ob visokem jubileju in predstavo Zvezdica Zaspanka vrnili v življenje.

Mara Kralj je 12. 10. 2010 v stodrugem letu zaspala za vedno. Rekli so, da je odšla med zvezde, kot njena zvezdica Zaspanka. Njena življenjska energija je bila vse življenje neustavljava in šele s tem sklepnim dejanjem je prenehalo njen umetniško ustvarjanje, ki mu je posvetila vse življenje. Pokopali so jo v družinski grob na Žalah v Ljubljani. Da bi ostala umetniška dediščina Mare in Toneta Kralja ohranjena, je hči Tatjana Kralj ustanovila fundacijo Toneta Kralja (1998).

Mara Kralj je prejela pet pomembnih nagrad in priznanj:

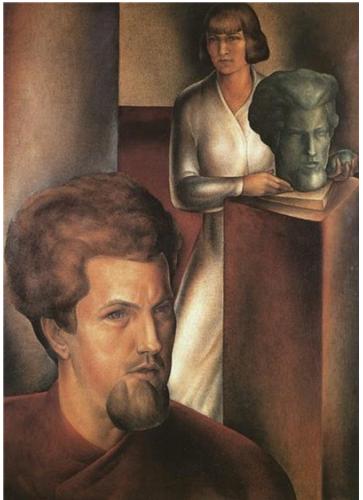
1. 1963 - Medaljo za hrabrost v NOB
2. 1963 - Medaljo za zasluge v NOB
3. 1998 - Klemenčičeva nagrada za oblikovanje lutk (najvišja stanovska nagrada)
4. 2001 - Župančičeva nagrada za življenjsko delo
5. 2009 - Priznanje ob 80 letnici UNIMA Slovenija za prispevek k razvoju slovenskega lutkarstva ter njegovi promociji doma in v tujini

Mara, Tone in Tatjana Kralj, 1936

Tone Kralj: Moja žena,
1930 olje na platnu,
last UGM,
foto Damjan Švarc

Tone Kralj: Avtoportret z ženo, 1932

Mara Jeraj Kralj

Mara in Tatjana Kralj

Mara s hčerko Tatjano in vnukinjama Ireno in Vando pred družinsko hišo v Trnovem, 2002

Mara Jeraj Kralj se je kljub domačim glasbenim spodbudam odločila za likovno ustvarjanje. V šolskem letu 1925/26 se je vpisala na novoustanovljeni keramični oddelek tehnične srednje šole v Ljubljani, kjer je bil učitelj slikar in kipar France Kralj, ki jo je učil, spodbujal in usmerjal pri oblikovanju keramike. Že dve leti kasneje je razstavila svoja dela na letni šolski razstavi. Prelomno je bilo leto 1928, ko se je kot absolventka prve generacije in ena od vidnih učenk uvrstila na pregledno razstavo "Slovenska umetnost 1918 – 1928" na Ljubljanskem velesejmu v parku Tivoli v Ljubljani.

Pod učiteljevanjem Franceta Kralja so nastajali prvi začetki slovenske domače drobne obrti, pretežno v glini in žgani kamenini. Izdelovali so barvno, okroglo in reliefno plastiko, posebej so bili znani po slikanju na keramične ploščice. Mara Kralj je prva slovenska šolana keramičarka in je skupaj s Francetom Kraljem vtisnila sledi na razvojni poti slovenske keramike. Skupaj z drugimi slikarji in kiparji, je sodelovala s tovarno Dekor, kjer so načrtovali in okraševali keramične izdelke za prodajo. Danes je to že več ali manj pozabljeno, čeprav je takratni umetnostni kritik Karel Dobida opazil njeno samostojnost in dovršenost v tehničnem obvladovanju keramike ter jo izpostavil kot velik talent s svojstvenim pojmovanjem in samobitnim izražanjem.

Barbara Savenc: "Mara Kralj je bila med prvimi slovenskimi umetniki, ki so sodelovali pri oblikovanju dekorativnih in modnih izdelkov za novoustanovljeno ljubljansko tovarno Dekor. Med izdelki so bili na primer pravljično navdihnjeni palček na mušnici, mornarček s piščaljo, hudič, ki kaže osle, krožnik in vaza z baletko ter angelček na pudrnici."

Samostojnost in zmožnost oblikovanja polne plastike je Mara Kralj pokazala v lepi, izčiščeni obliki kipa, portretu violinistke sestre Vide. Z mehkimi, zaobljenimi in organskimi oblikami je pomembne vplive ekspresionizma nadomestila z realnejšo usmeritvijo, ki se je prilegal tudi art decojevskemu salonu sestre Vide in Mirka Hribarja, za katera je v skupni viziji z možem Tonetom zasnovala kipce in pečnice (stran 12).

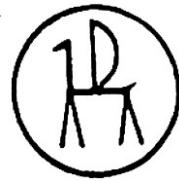
Z izpovedno in elegantno linijo v njenem opusu, izstopa pretresljiv kip Matere z mrtvimi otrokom, s katerim se je skupaj s keramičnima kipcema Otroške sanje in Begunci predstavila na razstavi "Kluba likovnih umjetnic v Osijeku 1932" (stran 22).

Mara Kralj: Paglavci in Mucki (modela sta v mavcu)

Tovarna DEKOR

Logotip Dekorja

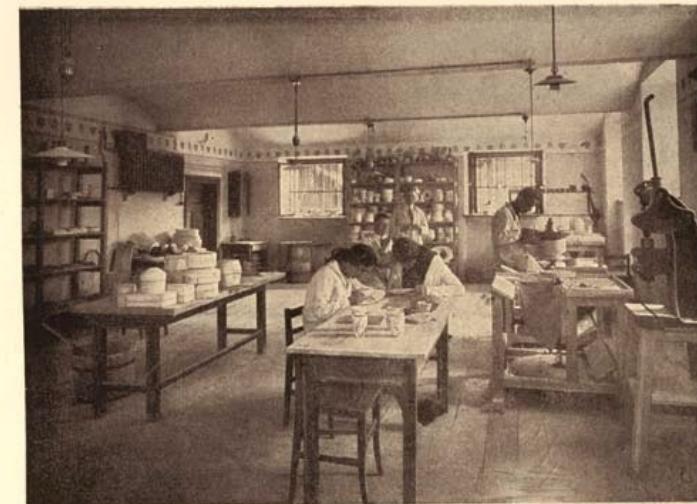
Tovarna DEKOR je delovala od 1931 v Zgornji Šiški: Njen ustanovitelj je bil Jože Karlovšek. Po poklicu je bil gradbenik, danes pa je poznan predvsem zaradi zanimanja za slovensko ljudsko umetnost in ornamentiko. V tovarni so izdelovali okrasne keramične predmete, figurine in namizno posodo s takrat modernimi folklornimi vzorci. Po izredni kakovosti so bili izdelki primerljivi s tovrstnimi iz tujine.

K načrtovanju in okraševanju izdelkov so povabili priznane umetnike, ki so dejavno sodelovali: Tone Kralj, Mara Kralj, Tine Kos, Dana Pajnič, Avgust Černigoj in drugi.

Tovarna Dekor je sodelovala na številnih umetniških prireditvah, kot so vsakoletne razstave in sejmi, njene izdelke pa so prodajale ljubljanske trgovine. Njeno najuspešnejše obdobje je trajalo do druge svetovne vojne. Po vojni so keramično tovarno Dekor nacionalizirali in prišla je v državno last. Najprej se je poskušala približati predvojnim uspehom, a se je zaradi čedalje večjega pritiska, češ da izdelujejo kič, počasi preusmerila v bolj moderne vode. Kljub velikemu trudu je stagnirala, v 1980 letih se je začela utapljati v izgubah in na začetku 1990 let so jo zaprli, stavbo pa podrli. Zabrisale so se vse sledi, tovarniški arhiv se je v celoti izgubil.

Danes so ohranjeni le še izdelki po nekaterih domovih, v muzejih in pri zbiralcih, ki pričajo, da je nekoč cenjena tovarna obstajala.

V maju 2012 so v Narodnem muzeju Slovenije na Maistrovi ulica v Ljubljani, zbrali številna dela in predstavili obstoj nekoč uspešne tovarne Dekor.

Keramična delavnica v tovarni Dekor

Narodni muzej Slovenije na Maistrovi ulica 1, Ljubljana; Boris Beja, 17. 5. 2012, razstava: Umetnost tovarne keramike DEKOR

Barbara Savenc

je v letu 2009 organizirala v Kamniku, Mariboru in Ajdovščini razstavo z naslovom SEDEM SLOVENSKIH KIPARK 1918 - 1945.

"Razstava in spremni katalog govorita o tako imenovani ženski umetnosti. Odstiranje okoliščin, v katerih so ustvarjalke živele in delovale, je odkrilo številne sledi, ki pričajo o njihovemu prispevku k slovenski likovni umetnosti. Nedvomno je potrdilo, da obstaja nepretrgana nit ženske ustvarjalnosti, ki jo sestavljajo umetnine Katarine Drenik Marussig, Else Kasimir Oeltjen, Karle Bulovec Mrak, Dane Pajnič, Mare Kralj, Milene Dolgan in Sonje Rauter Zelenko.

Vprašanje, katere kiparke iz prve polovice 20. stoletja poznamo danes in imamo ohranjen ter zbran njihov opus, je kompleksno, saj ima med številnimi ustvarjalkami, ki se pojavljajo v razstavnih katalogih in člankih, le nekaj redkih v svojem opusu tudi ambicioznejše polno plastične stvaritve. Ustvarjalke so nastopile v obdobju, ko je bilo zaradi narave kiparskega dela in možnosti šolanja deklet še mnogo manj zaželeno, da so se ukvarjale s kiparstvom, kot če so se s slikarstvom. Sopotnice slovenskih slikark omogočajo razmislek o merilih umetnostne zgodovine in pred sodku do dekorativnih prvin v umetnosti. Ustvarjalke brez enovitega kiparskega opusa so bile zaradi prehajanja med likovnimi področji prepuščene pozabi, čeprav pregledani članki razkrivajo, da so bile ne le opažene, ampak predvsem kvalitetne sooblikovalke slovenskega likovnega prizorišča. Z raznolikimi zvrstmi, katerim so se zaradi razmer posvetile, so pripomogle, da je bilo slovensko likovno prizorišče v obdobju 1918 – 1945 pester in zanimiv, kompleksen prostor. Izpopolnjevanje vedenja o pozabljenih ustvarjalkah, o katerih pričajo redka ohranjena likovna dela v muzejskih in galerijskih zbirkah, pa stremi k temu, da bi ustvarjalke, ki razkrivajo svojo tesno povezanost s sočasnim razpoloženjem, dobile primerno uvrstitev in samostojni katalog o svojem delu."

Mara Kralj: Mati z mrtvim otrokom, 1932
(patinirani mavec)

Katalog razstavljenih del Mare Kralj leta 2009 v Kamniku, Mariboru in Ajdovščini:

1. Portret moža (karikatura), 1931, barvni svinčniki na svili, 56 x 48 cm, sign. in dat. d. sp. Mara Kralj 1931, zasebna last.
2. Mati z mrtvim otrokom, 1932, patinirani mavec, 50 x 23 x 21 cm, sign. in dat. d. sp. Mara Kralj 1932, zasebna last.
3. Mlada prijatelja, ok. 1932, barvni svinčniki na svili, 103 x 103 cm, zasebna last.
4. Portret hčerke Tanje, ok. 1938, olje na lepenki, 36,5 x 31,5 cm, zasebna last.
5. Trije muzikanti (Charles Perrault: Obuti maček - klarinet, kontrabas, rog), 1953, les, Lutkovno gledališče Ljubljana.
6. Ostržek in Pepe (Carlo Collodi: Ostržek), 1959, les, 29,5 x 6 x 10 cm, 47 x 12 x 11 cm, Lutkovno gledališče Ljubljana.
7. Doza za puder, ok. 1932, akvarelirana risba na papirju, 19 x 24 cm, sign. sr. sp. Mara Kralj, zasebna last.

Slikarski opus Mare Kralj delimo na cerkvena in posvetna dela, najbolj priljubljen motiv ji je bilo slikanje portretov, zlasti otroških. V zgodnjem obdobju je bilo njeno slikanje pod vplivom moža Toneta, še posebej, ko je z njim sodelovala pri poslikavah cerkva na Primorskem. Po šolanju v Parizu je razvila svoj slog, ki je bil bolj barvit in z mehkimi linijami. Žal so v zadnjem letu druge svetovne vojne, ko je bila domača hiša izropana, izginila številna umetniška dela obeh zakoncev, tudi celoten Marin “pariški ciklus” (okrog 20 manjših oljnih slik). Dolga leta je bila poznana le fotografija oljne slike na platno iz 1937, ki predstavlja berača na pariški ulici. Nedavno (2019) je bila najdena. O drugih slikah še ni sledu.

Po zapisu **dr. Franceta Steleta**, so njena glavna dela na svili: sv. Genovefa, Podoba sestre Vide, podoba Toneta Kralja, Desetnica (dve varianti), Fantje po polj' gredo, Madona.

Njen prvi model je bil Janez Kralj (tast), kmalu pa so sledili zlasti otroci, med katerimi izstopa zgodnji Portret hčerke Tatjane s hrtom.

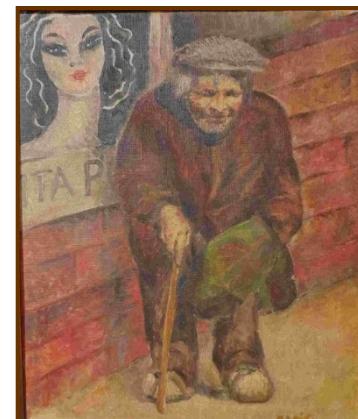
Do 1940 se je redno udeleževala skupinskih razstav Likovnih umetnikov Dravske banovine. Ko je z možem Tonetom hodila slikat na Primorsko, je slikala v seko tehniki, v oljni tehniki je znana le oltarna slika Marija z detetom v cerkvi Marijinega imena v Mengorah iz 1929.

Barbara Savenc: V slovenski javnosti je Kraljeva zaslovela s krhkimi slikami na svili, z “redko, ženski naturi tako prilegajočo tehniko”. Slike so zbudile pozornost na razstavi Kluba likovnih umetnic v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani leta 1931, med katerimi je portret Toneta Kralja (stran 25) prevzel celo kraljico Marijo, za katero je upodobila Marijo.

Občutljivost in toplina, ki presevata sliko s podobo hčerke s hrtom, imenovana Mlada prijatelja, je odlikovala zlasti njene religiozne motive, med katerimi so ji “čiste in nadzemske” Madone prislužile poimenovanje “naš fra Angelico”.

Mara Kralj: Pieta, 1938, risba

Mara Kralj, pariški opus: Berač, 1937, nedavno najdena slika.

Mara Kralj: Mlada prijatelja (portret hčerke Tatjane), 1936

Pri iskanju cerkvenih upodobitev Marije z detetom, smo naleteli na Marijo z detetom, ki se nežno stiska k materi. Oba lika sta upodobljena z mehkimi linijami in sta milega videza. Slika je barvno kontrastna. V spodnjem desnem kotu je ob Marijinem komolcu podpis: Mara Kraljeva, datum ni videti. Slika je narejena na že uporabljeni platno. Na zadnji strani je vidno naselje na vzpetini, po sredini teče reka v rečnem koritu, spominja na primorsko vas in reko Sočo.

Mara Kralj: Angelčki, ŽC sv. Lucije, Most na Soči, 1940

Mara Kralj: Marija z detetom, 1940

Mara Kralj: Jezus z ovčko, 1940

Mara Kralj: Marija z detetom, cerkev v Mengorah, 1929

V obdobju od 7.3. do 18.4.1983 so v Gorenjskem muzeju Kranj pripravili **samostojno razstavo del Mare Kralj** in spremni katalog. Kustosinja Beba Jenčič je pripravila oboje, strokovno oceno je napisal dr. Stane Mikuž. Razstavljenih je bilo 26 portretov in nekaj lutk. Jenčičeva je v katalogu zapisala, da so do tega leta, za praznik žena, že dvanajstkrat pripravili razstavo slovenskih likovnih umetnic. Predstavili so že: Ivano Kobilca, Miro Pregelj, Karlo Bulovec – Mrak, Cito Potokar, Nadeždo Petrović, Rožo Piščanec, Gabrijelo Žugel, Adriano Maraž, Alenko Gerlovič, Tinco Stegovec in Ančko Gošnik Godec. Na tokratni so dela Mare Kraljeve. Predstavljen je le majhen del njenega obširnega opusa, saj aktivno deluje v slovenskem umetnostnem prostoru že preko 50 let.

Dr. Stane Mikuž je zapisal: "Težko je razumeti osebnost Mare Kraljeve le iz njenih osebnih življenjskih podatkov. Poseči je treba dalje v njen rod, v okolje in končno v njeno usodno zvezo s slikarjem in kiparjem Tonetom Kraljem, da nam postane njen duhovni lik jasnejši in razumljivejši. Mara je sama pripovedovala o tem, da jo je okolje v katerem je živila, nenehno umetniško in intelektualno oplajalo in ji bilo v spominu kot nepogrešljiv vodič. Po poroki s Tonetom je stopila v umetnostni svet z vsemi pozitivnimi in negativnimi posledicami. Pozitivne so bile: umetniško okolje, neposreden stik s slikarskim in kiparskim ateljejem, negativne pa - bivanje v senci močne umetnostne osebnosti, kar nikakor ni bilo ugodno za rast mladega, še neizoblikovanega talenta. Toda Mara se je spričo bogatega in razgibanega umetnostnega izročila domačega okolja, pa seveda tudi spričo zdajšnjega življenja ob moževi strani, čutila dovolj močno, da je poizkusila z umetnostnim ustvarjanjem in je tudi uspela. Začela je slikati na belo svilo z belgijskimi barvnimi svinčniki. Nežna občutljivost svilene podlage, čistost risbe in krhkost gradiva že sami zase prinašajo estetske vrednosti k ustvarjenemu delu. Zdi se, da je zdaj zazvenela v duši mlade umetnice prava struna, ki je kljub nekaterim zunanjim znakom slogovne odvisnosti od moževe umetnosti, v bistvu avtohton, Marina lastnina!"

"Mara je upodobila moža pri slikanju, vidne so glava in del desnice, v ozadju pa obrisi novega doma. Portret je rahlo karikiran, mož se dobrovoljno smeje, srečen v svojem ateljeju in življenju. Marina last je predvsem gibčna linija, ki je izredno občutljiva in je nosilka povsem drugačnega ritma, kot je to bilo običajno v Tonetovem slikarstvu. Ko je Mara prejela eno izmed denarnih nagrad v Firencah, se je s tem denarjem napotila v Pariz, da bi se "ad fontes" moderne umetnosti osvobodila "sence" in se slikarsko sprostila. Res je v tem času nastala vrsta slik, ki so barvno radostnejše in bolj slikovite kakor njena poprejšnja dela. Ena izmed teh podob (Deček s konjičkom) je kupil kot pohvalo dr. Izidor Cankar."

Mara Kralj o sebi: "Po slikanju na svilo sem se začela bolj ukvarjati s portretiranjem v olju. Morda je bil razlog tudi v tem, da mi „kraljevski“ ekspresionizem ni zadostoval za takratno izpovednost, želeta sem si namreč več barvitosti. Takšen je bil na primer portret Maje Kraigher, ki je bil prvi poskus mojega pobega pred ekspresionizmom. Veliko sem portretirala po prihodu iz Pariza. Ljudje so spoznali, da prepričljivo verno upodabljam sleherni obraz; nihče ni želet, da bi se podobnost podredila slikarski tehnički ali nekemu stilu.

Rada sem slikala otroke od drugega leta starosti, želeta sem razkriti čar in živost osebnosti, ki se pojavi že pri tako majhnem otroku, skušala sem ujeti njegovo tipiko, ki se ohranja tudi kasneje. Z otroki sem med slikanjem vedno navezala stik, pripovedovala sem jim pravljice, tako da je izraz njihovega obraza postal dinamičen. Takšnega stika, izraza v očeh pa nisem mogla doseči pri odrasajočih otrocih, čeprav sem to poskušala tudi z glasbo, poleg tega teh otrok v tej dobi nisem rada slikala, ker je tedaj zelo problematična njihova fiziognomija. Portretirala sem tudi odrasle in tudi pri njih sem si prizadevala doseči dinamičen izraz obraza. Naredila sem preko sto portretov, največ otroških."

V resnici se je slikarka dosledno odrekala zapletenim stilnim špekulacijam in je trdno vztrajala na podobnosti z modelom. Seveda pa ni mogla mimo osebnostnega medija, ki že sam po sebi spreminja objektivno podobo naravne resničnosti. Tako se tudi njeni portreti vključujejo v celoviti svet edinstvene umetnostne osebnosti Mare Kraljeve. Na umetnostni razstavi v Jakopičevem paviljonu (1939) je razstavila sliko s portretom Tonetovega očeta v realističnem slogu z naslovom "Tonetov oče". Obraz starca je individualiziran, prepisan točno po modelu in postavljen v prostor, kjer se realistični detajli kar prehitevajo. Zanimiva je primerjava z očetovim portretom, ki ga je naslikal Tone Kralj 1929 (stran 43).

Mara Kralj: Portret moža Toneta

Mara Kralj: Tonetov oče, 1939

Mara Kralj: Glava deklice, 1940
Moderna galerija, Ljubljana

Mara Kralj: Portret
Maje Kraigher, 1951

Mara Kralj: Portret hčerke
Tatjane, 1940

Mara Kralj: Portret vnukinje
Vande, 1968

BOREC, revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij, letnik XXXIX, maj, junij, julij 1987, strani 406 – 412: PORTRETI JETNIC MARE KRALJEVE , 1945. Maro Kralj so zaprli 27. januarja 1945.

Mara Kralj: "Po prvi risbi v zaporu po zgodnji pomladi 1945 so si tudi druge jetnice zaželete, da jih narišem. Kako so risbe poslale domov, ne vem, vem le, da so se mojih skic v zaporu zelo veselile. Poimenskega seznama portretirank nisem ohranila, spominjam pa se, da jih je bilo več kot sto in da so bile iz vse Slovenije. Naredila sem miniaturni seznam po imenih in ga shranila v nahrbtnik, vendar se je tudi ta izgubil ... Z risanjem se je ozračje v zaporu nekako sprostilo morda zaradi občutka, da bodo za nami vendorle ostale sledi, čeprav nobena ni vedela, ali bo preživelata. Vem le, da sem hitela, hitela risati. Dala sem vse od sebe, da bi bila izraz oči in podoba mlade žene v krutem okolju čim bolj zvesta resnici".

Risba levo: Frani v spomin na zapor v letu 1945, Mara Kraljeva.

Večina slik Mare Kralj se nahaja v zasebnih zbirkah, pri Kraljevih doma, po ena v depoju v Moderni galeriji v Ljubljani in Gorjupovi galeriji v kostanjeviški šoli. Za veliko slik ni znano, kje se nahajajo.

1946 je Bojan Stupica povabil Maro Kralj k sodelovanju kot maskerko pri prvem slovenskem filmu *Na svoji zemlji*. Za delo se je morala dodatno usposobiti, zato je skupaj z Emilio Soklič 1946 študijsko obiskala češke studije Barandov v Pragi. Spoznali sta se s tehniko filmske maske in animirane lutke in se za oboje usposobili.

Za filmsko produkcijo je kot maskerka delala okrog šest let pri Triglav filmu. Sodelovala je pri snemanju:

1. 1948 prvega slovenskega, zvočnega, celovečernega in črno-belega dramskega filma z naslovom *Na svoji zemlji*, v režiji Franceta Štiglica, po noveli *Očka Orel* in scenariju Cirila Kosmača. Film so snemali v Baški grapi. Je vojni film o partizanskem boju in film, ki pokaže vas in njene prebivalce na Primorskem.
2. 1951 črno-belega dramskega filma z naslovom *Trst* v režiji Franceta Štiglica, po scenariju Franceta Bevka. Prikazuje boj med gestapovci in partizanskimi enotami za osvoboditev Trsta v drugi svetovni vojni.
3. 1964 kratkega lutkovnega filma *Kitarist*. Za film je Mara Kralj naredila lutke in scenografijo. Režiser je bil Dušan Hrovatin.

Film NA SVOJI ZEMLJI, 1948

Filmska ekipa

Režiser: France Štiglic

Scenarist: Ciril Kosmač

Direktor fotografije: Ivan Marinček

Avtor glasbe: Marijan Kozina

Scenograf: Boris Kobe

Kostumograf: Mija Jarc

Montažer: Ivan Marinček

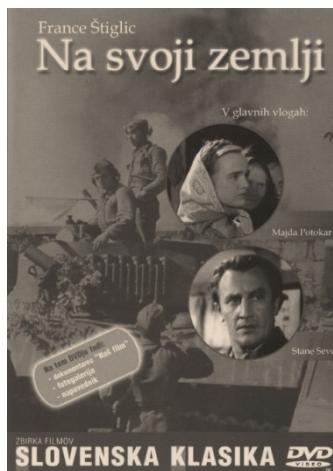
Oblikovalka maske: Mara Kralj

Asistent režije: Jože Gale

Snemalec: Ivan Ivo Belec,
Srečko Pavlovčič

Snemalec zvoka: Rudi Omota

Direktor filma: Janez Jerman

Črno-bele fotografije so iz arhiva v Kinoteki.

Ustvarjalci filma *Na svoji zemlji* na domačiji v Grahovem 1975.

"Kdaj in kje se je rodila ta ljubezen do lutk? V dunajskem Pratru njenega otroštva? Ob Klemenčičevem Gašperčku na predstavah Slovenskega marionetnega gledališča (1920 – 1924), kamor jo je po preselitvi v Ljubljano vodila mama ali v težkem času druge svetovne vojne?"

Sebe je Kraljeva imenovala lutkarico že kot 8 do 9 letna deklica, ko je izdelovala lutke iz ilovice. Kasneje, med drugo svetovno vojno, je na svojem domu organizirala lutkovne predstave o kuštravem Cenčku za otroke ilegalcev: malo zato, da je otrokom polepšala dneve, saj so živeli pri tujih ljudeh, malo zato, da je prikrila svojo ilegalno dejavnost za osvobodilno fronto v vojnem času. Obraze lutk je modelirala iz papirja namočenega v klej, ki jih je nasadila na tulec in oblekla v oblačila, ki jih je naredila sama. Z animiranimi lutkami se je ponovno srečala 1946 na izobraževanju v Pragi, ko se je v čeških studijih Barandov usposabljal za filmsko maskerko. V 1950 letih je naredila nekaj lutk za motivacijo otrok pri pouku tujih jezikov v Pionirski knjižnici, kjer je sodelovala v lutkarskem in slikarskem krožku. Prelomni dogodek se je zgodil 1952, ko je srečala na Resljevi cesti profesorja Zvoneta Miklavčiča, takratnega poverjenika za kulturo in umetnost v Mestnem ljudskem odboru, ki je poznal Marino ljubezen do lutk in ji sporočil novico: "Mara, sreča se ti obeta! Mesto kiparja v Mestnem lutkovnem gledališču je prosto". Ajša Pengov, dotedanja kiparka, avtorica lutke Žogica Marogica, je namreč zelo na hitro odšla v Sarajevo. Mara se je odzvala na razpis in takratni umetniški vodja Jože Pengov, ki velja za začetnika sodobnega lutkarstva v Sloveniji, jo je sprejel odprtih rok.

Postopek za izdelovanje marionetnih lutk: skica na papirju - oblikovanje v glini – rezbarjenje v lipovini, je bil za Maro precejšnja novost. Nekaj znanj je sicer imela, a tokrat je šlo za drugačen material za ustvarjanje lutk. Umetnosti rezbarjenja jo je učil mož Tone in velikokrat se je pri tem delu urezala.

Lutkarstvo na Slovenskem se je v obdobju Mare Kralj šele dobro razvijalo, saj lutkarji niso imeli niti svojih prostorov. V Ljubljani so delovali na dveh lokacijah: marionetni oder na Levstikovem trgu in oder ročnih lutk na Resljevi cesti. Zanimivo je, da so marionetne lutke v času ustvarjanja Kraljeve skoraj povsem izginile z vzhodno-evropskih odrov. Prevladal je model moskovskega gledališča z lutko "javanko". Klasične lutkovne tehnike so: marioneta, javanka, ročna lutka, senčna lutka. Mara je skupaj z lutkarjem Jožetom Pengovom in takratnim tehničnim vodjem in tehnologom Cirilom Jagodicem vztrajala pri marionetni šoli.

Kot oblikovalka lutk je razvijala svoj lasten slog. Pod njenim rezbarskim dletom so nastajale lutke, ki jih je odlikovala prijazna humorost in ironičnost. Stilizirano marioneto je pred Kraljevo likovno zasnovala že Ajša Pengov, vendar je po mnenju Edija Majorona prav Kraljeva ponudila povsem drugačno, svežo vizualnost karikiranih portretov ljudi iz resničnega življenja.

Za marionete v Mestnem lutkovnem gledališču (danes Lutkovnem gledališču Ljubljana) je bilo značilno, da se je posamezna lutkina vloga delila na animatorja in recitatorja. Animator je lutko z mostiča nad odrom premikal, recitator pa je govoril marionetino besedilo. Oba sta morala znati lutkino besedilo na pamet. Recitatorji so sedeli pred in pod odrom v "jami", gledali na oder in skrbeli za usklajenos z animatorjem.

Podobe svojih junakov je Kraljeva odkrivala v vsakdanjem okolju: na ulici, med znanci, celo v krogu svojih najbližjih. "Veš, kjer koli kdo stoji, ga opazujem, ga gledam kot lutko, ker ima vsak človek poteze, ki se jih da uporabiti!" V ministru Majaronu, za predstavo Obuti maček, je prepoznavati obraz Jožeta Pengova, zdravnik v Zvezdici Zaspanki spominja na znamenitega pediatra dr. Drča .... Edinstveno živi protagonisti predstav so dodatno prepričljivost dobili v odlični tehnološki izvedbi Cirila Jagodica. Mara je s svojim izjemnim in prepoznavnim likovnim "rokopisom" bistveno prispevala k poetičnosti predstav, ki so v času socrealizma pomenile "beg od realnosti", vero v otroško neposrednost in optimistično perspektivo. Vsi Marini liki iz mehke lipovine, so imeli nekaj skupnih značilnosti: nenavadno mehkobo, milino, prijazno humorost, poudarjeno izraznost – vendar vedno v sožitju z vsebino in tehnologijo. Njene lutke so bile plod skupnih snovanj: oblikovalke, režiserja in tehnologa. Bili so izvrstna ekipa.

Pri prodoru ljubljanskih lutkarjev v svet, je bila Kraljeva z odličnim znanjem nemščine, v veliko pomoč Jožetu Pengovu. V Nemčiji sta predstavi Zvezdica Zaspanka in Ostržek predstavljeni pojem post - romantične marionetne umetnosti. Ježkova Zvezdica Zaspanka je s svojo svežino, scensko podobo in uprizoritveno dognanostjo, navdušila tako slovensko kulturno javnost kot tuge strokovnjake. Odprla je vrata v svet. Lutka zvezdica Zaspanka je zasijala v polnem sijaju, najprej 1955 na gostovanju na letnih igrah v Dubrovniku, kakor tudi na nadaljnjih gostovanjih: na lutkovnem festivalu v Bukarešti (1958) in na turneji po zahodni Nemčiji (1960 in 1961).

S predstavo Ostržek se je 1959 Mara Kralj poslovila od Mestnega lutkovnega gledališča in odšla v pokoj. K lutkam se je še vračala, nazadnje 1985, ko je dokončala in dopolnila delo moža Toneta Kralja, ko je pripravil skice za Puškinovo Zgodbo o carju Saltanu.

Črt Škodlar je predstavo Zvezdice Zaspanke 1965 posnel kot prvi barvni celovečerni lutkovni film, kar nam je omogočilo, da lahko vidimo, kako tople in otrokom blizu so bila prve predstave. Film je danes shranjen v Arhivu republike Slovenije.

1972 so originalne lutke za predstavo Zvezdica Zaspanka in za predstavo Sinja ptica med uničujočim požarom zgorele.

To je bil za Kraljevo hud udarec. Preživila je le dvojnica - replika zvezdice Zaspanke v Moskvi.

1957 je Ljubljano obiskal Sergej Obrazcov – znameniti ruski lutkar in umetniški direktor Centralnega lutkovnega gledališča v Moskvi, ki si je ogledal lutkovno predstavo Zvezdica Zaspanka. Bila mu je všeč in ob tej priložnosti je povedal in v knjigo vtipov zapisal: "Naši dragi tovariši, srečni smo, da smo videli vašo prekrasno predstavo, v kateri je toliko resnične domiselnosti in okusa. Kako lepo bi bilo, če bi prišli k nam v Moskvo!" Preden se je Obrazcov vrnil v domovino, mu je Mestno lutkovno gledališče podarilo repliko zvezdice Zaspanke, ki jo je posebej zanj izdelala Mara Kralj. Zvezdico Zaspanko so shranili v znameniti zbirki Lutkovnega muzeja Sergeja Obrazcova, kar je bil velik dosežek za slovensko lutkarstvo, saj so v muzeju razstavljeni samo največji dosežki svetovnega lutkarstva.

Mara Kralj in Sergej Obrazcov, 1957

V sezoni 2008/09 je predstavo Zvezdica Zaspanka ponovno oživil režiser Matjaž Loboda, ki je s Kraljevo sodeloval od njene prve lutkovne predstave 1953. Na osnovi ohranjenih skic, fotografij in filma so izdelali kopije Marinih lutk.

Matjaž Loboda je v starih zapisih našel besedilo, ki ga je zapisala Mara o sebi in pravi: "Danes se mi zdi, kot da so spomini na začetek dela z lutkami kot prelepe sanje, sanje o neki dobi iskanja najlepšega. Zelo rada slikam, vendar sem po duši in srcu predvsem lutkarica."

Mara Kralj je likovno zasnovala več kot 230 lutk, mnoge med njimi je tudi sama izdelala.

Skrivnost njenega uspeha so mladostna vztrajnost in ustvarjalna trma prebiti se iz moževe sence, da te opazijo kot samostojno umetnico z lastnim likovnim izražanjem.

Lutke za Zvezdico Zaspanko in gledališki list

Lutkovni muzej na Ljubljanskem gradu, 31. oktober 2015

Lutka meseca: Zvezdica Zaspanka iz Moskve

Lutkovna predstava Zvezdica Zaspanka letos praznuje šestdeseto obletnico. Ob zavidljivem jubileju smo z Lutkovnim muzejem Sergeja Obrazcova v Moskvi navezali stik in prav na dan obletnice je replika zvezdice Zaspanke prispeva iz daljnih dežel. Z njo je v Ljubljano prispel vodja muzeja – Gordij Saltykov, ki je zvezdico Zaspanko predal v roke Lutkovnemu muzeju Lutkovnega gledališča Ljubljana. Ob obisku je poudaril, da je zelo vesel, ker je dobil to prekrasno priložnost, da slovensko občinstvo lahko razveseli s pravo lutko Zvezdice Zaspanke, ki jo je naredila Mara Kralj. Nova muzejska dragocenost bo do 24. januarja 2016 na ogled na stalni razstavi Lutkovnega muzeja na Ljubljanskem gradu.

Frane Milčinski

ZVEZDICA ZASPANKA

Pravljična igra za marionete v 3 dejanjih in 2 slikah

Lutke: Zvezdica Zaspanka Boter Mesec Kralj Repatec Pra voda Druga zvezda Tretja zvezda Razbojnik Ceferin Slon Zdravnik Dva pasanta Papiga Opica Klicar Zamorce Se en klicar Clovek iz gumije Zvezlogled Pepe Lučka, inkasnik	Vodjo: Peter Dougan Marijan Šežum Crt Skodlar Milan Čebulj Erika Salamunova Tilka Furjanova Milan Centur Crt Skodlar Marijan Šežum Erika Salamunova Tilka Furjanova Milan Centur Crt Skodlar Marijan Šežum in Milan Centur Cicer Erika Salamunova Milan Centur Marijan Šežum in Milan Centur Crt Skodlar Crt Skodlar Pripovedovalka: Majda Podvršičeva Scenska glasba: Franci Ogrizek (izvaja orkester Radia Ljubljana, pod vodstvom Uroša Preverska) Kostumi: Andra Avčinova Tehnični vodja: Ciril Jagodić	Govorijo: Marijeka Matogradová Jozé Pengov Dušan Acetto Stanislav Godinčevá Vera Štihová Zora Dobrevá Francesca Gajeta Nace Simonačić Jozé Pengov Vera Štihová Jozé Pengov Slavko Balenčin Slavko Balenčin Nace Simonačić Milan Breziger Francesca Gajeta Razsvetljava: Sablantnik Vinko Inspicent: France Gajeta

MLG

MARIIONETE

SENTJAKOBSKI TRG

Preglednica lutkovnih predstav, ki so bile od zamisli do končne likovne podobe lutk delo Mare Kralj:

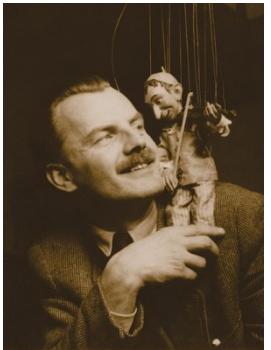
1. **Obuti maček** – likovna zasnova in izdelava 24 lutk (besedilo Niko Kuret, režija Jože Pengov), december 1953.
2. **Čarobna skrinja** – likovna zasnova in izdelava lutk (besedilo Frane Milčinski, režija Jože Pengov), 1953.
3. **Kljukčev rojstni dan** – ročne lutke (besedilo Frane Milčinski Ježek, režija Jože Pengov), december 1954.
4. **Tri čudne zgodbe** (Čarobna skrinja, Kljukčev rojstni dan, Zgodba okrog tete Konuginde) – likovna zasnova in izdelava 8 lutk (besedilo Frane Milčinski, režija Jože Pengov), december 1954.
5. **Zvezdica Zaspanka** – izdelala 23 marionetnih lutk (besedilo Fran Milčinski Ježek, režija Jože Pengov), oktober 1955.
6. **Medveda lovimo** – likovna zasnova in izdelava 10 lutk (besedilo Jože Pengov - Nace Simončič, režija Jože Pengov), december 1955.
7. **Lenuh poležuh** – likovna zasnova in izdelava 18 marionetnih lutk (besedilo France Bevk, režija Nace Simončič), oktober 1956.
8. **Srečni princ** - likovna zasnova in izdelava 40 marionetnih lutk (besedilo Oscar Wilde - Mirko Mahnič, režija Mirko Mahnič), april 1958.
9. **Plesalka** - 1958 je izdelala svojo prvo filmsko lutko za film Rondo (režiser Črt Škodlar)
10. **Ostržek** – likovna zasnova in izdelava 30 marionetnih lutk (besedilo Collodi - Bufano, Kuret, režija Jože Pengov), december 1959.
11. **Rdeča kapica** – likovna zasnova in izdelava 20 marionetnih lutk (besedilo in režija Mirko Mahnič), december 1961.
12. **Butalci** - 10 mimičnih lutk za TV Slovenija (besedilo Fran Milčinski), 1962.
13. **Sinja ptica** - izdelava lutk (besedilo Maurice Maeterlinck, režija Jože Pengov), 1964.
14. **Pesmica in sonček** – likovna zasnova in izdelava 23 marionetnih lutk (besedilo in režija Janez Dobeic), december 1964.
15. **Kuki in Muko** – 13 ročnih lutk (besedilo Karel Driml, režija Jože Pengov), Beograjsko lutkovno gledališče 1968.
16. **Lizika** - 5 ročnih lutk (besedilo Alenka Tomasova, režija Zdenko Majaron), februar 1969, lutkovno gledališče Jože Pengov.
17. **Pravljica o carju Saltanu** - 1985 je Mara dopolnila scenske elemente in v glini izdelala glave lutk na osnovi risb moža Toneta Kralja (besedilo Aleksander Sergejevič Puškin).

Serija Butalci so bili prva izvirna lutkovna serija na TV Slovenija. V njej so prvič nastopile mimične lutke iz pene. Oddaje so potekale v živo, zato najstarejše lutkovne oddaje niso ohranjene. Kraljeva je mimične lutke ustvarila precej pred Muppetki Jima Hensonja. Podobne lutke je oblikovala tudi za predstavo Lizika v Lutkovnem gledališču Jože Pengov.

Mimične lutke: na roko nataknemo rokavico z enim prstom. Roko položimo tako, da je del s štirimi prsti zgoraj, palec pa spodaj. Lutko rokavičko se okrasi z dodatki, kot so ušesa, smrček, lasje, oči, itd. Pri teh lutkah je najbolj značilno odpiranje ust - govorjenje lutke.

Butalci, mimične lutke, 1962

Jože Pengov

Zvezdica Zaspanka, marionete, 1955

Mara Kralj

Matjaž Loboda

Obuti maček, marionete, 1955
Besedilo Niko Kuret, režija Jože Pengov,
lutke Mara Kralj, scena Tone Kralj.
Mestno lutkovno gledališče Ljubljana.

Lutkarja Mara Kralj in Edi Majaron

Edi Majaron, 2017:
"Vsaka lutka je umetniški
artefakt, je avtorsko delo,
ki nosi prepoznaven pečat
kreatorja lutk".

Ostržek, marionete, 1959

Za lažje razumevanje ilustratorskega dela Mare in Toneta Kralja, je pomembno osvetliti vlogo ilustracije v likovni umetnosti in njen položaj v času, ko sta ustvarjala. Ilustracije nas danes spremljajo povsod: kot knjižne ali strip, na plakatih, etiketah, reklamah ... So stalno prisotne v našem k vizualnemu usmerjenem življenju. Njen namen je pojasniti, obrazložiti in razvozlati zgodbo, pesem ali pisano informacijo, jo opremiti z vizualno predstavljivo tistega, kar je napisano v besedilu. Učinek dobre ilustracije je okras, razлага in interpretacija besedila. Gre torej za sodelovanje, vzajemni in harmoničen odnos, v katerega mora ilustrator vložiti veliko preudarnosti, likovnega talenta in trdega dela. Bistvo umetnosti ilustracije je pravo sovocje med besedo in podobo, verodostojno in besedilu zvesta, a vendar sočna in živa upodobitev. Če se ilustrator pretesno drži besedila, ilustraciji manjka življenja, če pa si jemlje preveč svobode, utegne preglasiti besedilo.

Veliko sodobnih ilustratorjev posveti svoje življenjsko delo ilustracijam v otroških knjigah, časopisih in revijah ter v oglaševalski industriji. Čeprav je med najbolj razširjenimi likovnimi zvrstmi, je hkrati (ali morda prav zato) potisnjena na obrobje visoke umetnosti. Tradicionalne ilustracije so še vedno zelo popularne, še posebej na področju knjižne ilustracije. Nekatere od tradicionalnih tehnik so: akvarel, oljno slikarstvo, pasteli, lesorez ter linorez, pero in črnilo.

Pred drugo svetovno vojno so pri nas v ilustraciji prevladovali moški, zasledimo pa tudi nekaj umetnic, kot so Ivana Kobilca, Roza Klein Sternen in Mara Kralj. V tem času so bila tovrstna dela namenjena predvsem odraslim, spremembe so se zgodile v 1950 letih, ko je postala ilustracija namenjena predvsem otrokom. Oblikoval se je krog ilustratorjev, ki so prihajali iz vrst akademskih slikarjev. Sodelovali so pri opremljanju revij za otroke in mladino (npr. Ciciban, Čebelica in druge). To je spodbudilo nastanek poklica ilustratorja ter velik porast števila žensk, ki so se s tem ukvarjale. Zanje se je uveljavil izraz "pravljičarke". Vpeljale so poseben slog, za katerega je značilna bogata likovna pripovednost z mnogimi mikavnimi podrobnostmi.

Iskanje ilustracij umetnikov, ki jih danes ni več med nami in so ustvarjali za knjižice v zbirki Čebelica ali v revijah za otroke pred 1950 letom, je „detektivsko delo“.

Mara Kralj je kot ilustratorka omenjena le v Slovenskem biografskem leksikonu kot sodelavka založb Goriške Mohorjeve družbe in Mladinske knjige, zato je bilo treba vzpostaviti stik z obema založbama in računati na dobro voljo ljudi, ki sva jih prosila za pomoč. Problem iskanja je v dejstvu, da so znani avtorji besedila, ilustratorji pa so običajno napisani le v kolofonu. Obe gospe iz založb, ki sva jima pisala, sta nama prijazno pomagali s skeniranjem arhivskega gradiva, oziroma z naslovi in avtorji knjig, ki sva jih nato dobila na vpogled iz dislociranih skladišč Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Ilustrorka MARA KRALJ je po poroki s Tonetom Kraljem sodelovala z njim pri poslikavanju številnih cerkva na Primorskem. Svoje delo je v celoti podredila Tonetovi ideji in slikarskemu slogu, kar je vidno tudi v ilustriraju.

Iz tega obdobja je znano njen sodelovanje z Goriško Mohorjevo družbo. 1932 je za njih ilustrirala koledar - naslovno stran in poglavja za mesece.

Primerjava ilustracij:

- 1 - Mara Kralj, koledar 1932, mesec november
- 2 - Tone Kralj, ilustracija notnega gradiva, 1933
- 3 - Tone Kralj, del triptiha Faust, 1931

Po slikarskem šolanju v Parizu, si je oblikovala svoj neodvisen slog. Če so bila njena zgodnja dela pod vplivom ekspresionizma, je postal poslej njen slog poudarjeno barvit z mehkimi linijami.

1954 je pri Mladinski knjigi izšla ena prvih knjižic v zbirki Čebelica, slovenska ljudska pravljica Mojca Pokrajculja z ilustracijami Mare Kralj. Naša generacija se še spominja knjižice s slikami Mojce in živali v živih in topnih rumeno rjavih tonih s slikami na celi strani. Spremembu slikarskega sloga je popolna – namesto asketskih likov je tu ljubka Mojca in realistično naslikane živali.

Knjiga Mojca Pokrajculja je izšla še 1976, 1981, 1992, 1993, 2003 in v pravljičnem koledarju 1995, vendar nobena ni imela ilustracij, ki bi bile tako priljubljene kot so bile Marine.

Istega leta, 1954, je pri Mladinski knjigi izšla knjiga Martin Krpan z ilustracijami njenega moža Toneta in razen tople barvne palete, ne vidimo več podobnosti.

Drugi prelomni dosežek so njene ilustracije za Grimmovo pravljico Zvezdni tolarji, ki je 1966 prav tako izšla v zbirki Čebelica. Tu je njen slog ponovno spremenjen. Pojavlja se mala drobna deklica, naslikana na minimalističen način v okolju s podrobnostmi, ki nam pripovedujejo njeno zgodbo. S temi ilustracijami je postavila temelj kasnejšim "pravljičarkam" kot so: Jelka Reichman, Marlenka Stupica, Ančka Gošnik ... in mlajše, ki so ponesle sloves in lepoto naše mladinske ilustracije tudi izven naših meja.

Njena ljubezen do ilustriranja se je nadaljevala še v pozna leta: pri 95 letih je naredila ilustracije za zbirko otroških pesmi svoje mame Vide Jerajeve z naslovom Iz Ljubljane čez poljane, dve leti kasneje pa še Pravljico o metulju in svetilki, ki so jo izdali v njenem ljubem lutkovnem gledališču.

ILUSTRACIJE Mare Kraljeve:

1. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, 1932 – naslovnica in meseci.
2. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, 1939 – naslovnica.
3. *Dora*, 1939 – naslovnica zgodbe, Goriška Mohorjeva družba.
4. *Mojca Pokrajculja*, 1954, Mladinska knjiga, zbirka Čebelica.
5. *Katarina*, 1959, Mladinska knjiga, zbirka Čebelica.
6. *Zvezdica Zaspanka*, 1959, Mladinska knjiga.
7. *Medvedek Dija*, 1962, Mladinska knjiga, zbirka Cicibanova knjižnica.
8. *Zvezdni tolarji*, 1966, Mladinska knjiga, zbirka Čebelica.
9. Številne ilustracije v revijah Ciciban, Mladinska knjiga.
10. *Iz Ljubljane čez poljane*, 1997, Založba Karantanija.
11. *Pravljica o metulju in svetilki*, Lutkovno gledališče Ljubljana 1999.

Karel Brišnik: *Pravljica o metulju in svetilki*, 1999,
ilustracije Mare Kraljeve.

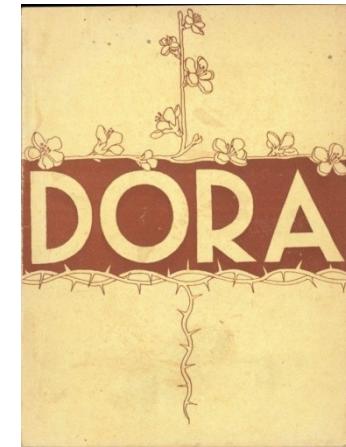
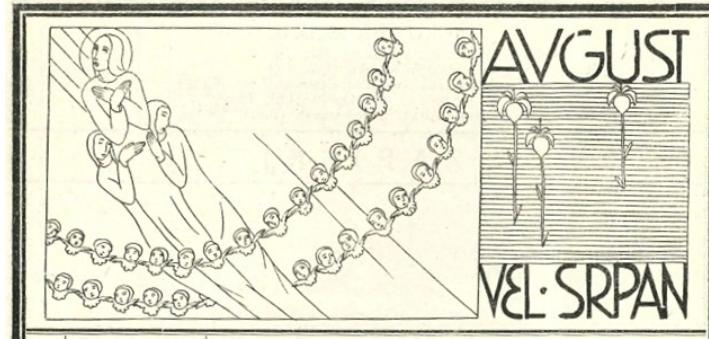
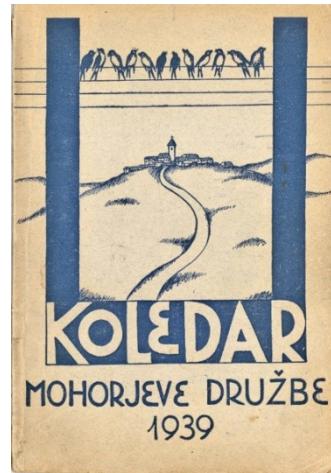
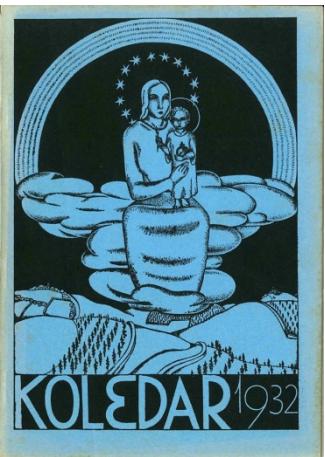

Metulj iz noči prileti,
škodi lači se vrti, vrti.
Luci, luci, ubedati mraku!
Zadrehti, zagori, pada.
Igusne na flaku.
Bredi

9. september 2009 v Lutkovnem gledališču Ljubljana

Na slavnostni prireditvi ob stotem rojstnem dnevu ugledne in priljubljene slovenske likovne in lutkovne umetnice Mare Kralj, je na pravljičnem večeru igralec Karel Brišnik interpretiral svojo *Pravljico o metulju in svetilki*, ki jo je 1999 ilustrirala Mara Kraljeva. Originalni ilustracij so krasili avlo Lutkovnega gledališča Ljubljana.

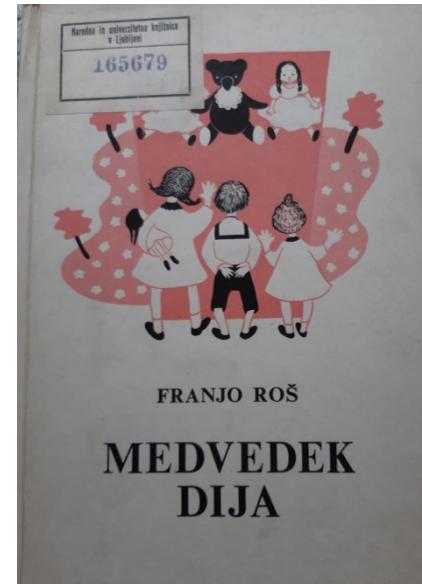
Mara Kralj - ilustracije za Goriško Mohorjevo družbo od 1932 do 1939

Dora, 1939

Mara Kralj - Ilustracije za Mladinsko knjigo od 1954

Knjižica Zvezdica Zaspanka, 1959

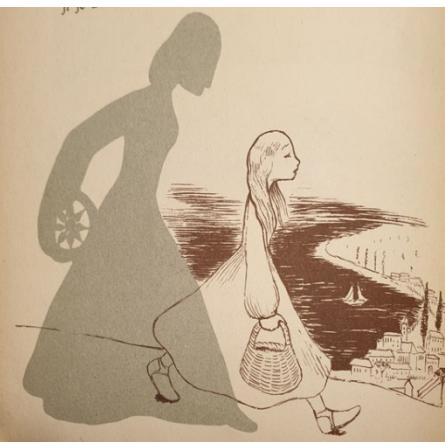
Medvedek Dija, 1962

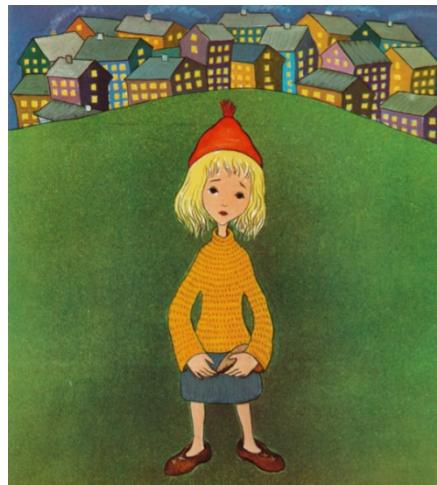
Ilustracije Mare Kralj za Mladinsko knjigo

Mojca Pokrajculja, 1954

Pravljica o Katarini, 1959

Zvezdni tolarji, 1966

Iz Ljubljane čez Poljane, Karantanija 1997

Ilustrator TONE KRALJ

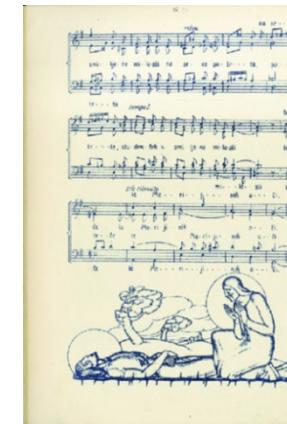
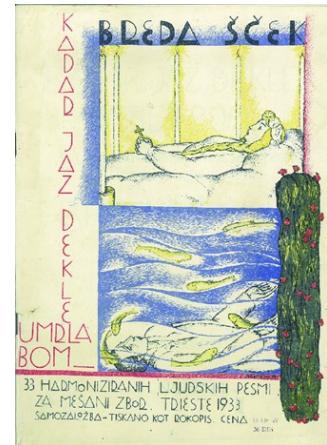
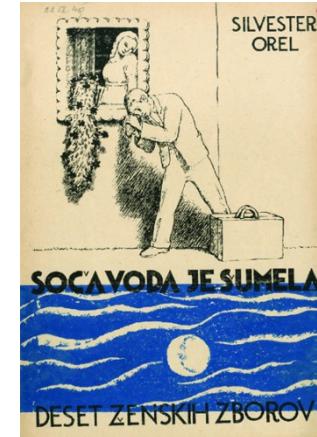
Že med obema vojnoma je bil priznan ilustrator, njegove najbolj znane in umetniško dovršene ilustracije pa so nastale v 1950 letih. Opremil je številna literarna dela, pa tudi glasbene publikacije - pesmarice in notne zapise. 1954 je prispeval legendarne ilustracije k ponatisu Levstikove zgodbe Martin Krpan, s katerimi je utrdil svoj status velikega umetnika s širokim zornim kotom.

Za Kraljeve ilustracije sta značilna dekorativnost in realizem, hkrati pa jih določa naivno pravljično občutena pripovednost.

ILUSTRACIJE Toneta Kralja:

- *Tatič*, 1923, France Bevk, Trst.
- *Peter Klepec*, 1958, pripovedka, Mladinska knjiga.
- *Visoška kronika*, 1931, Ivan Tavčar, Goriška Mohorjeva družba.
- Notna gradiva različnih primorskih avtorjev, 1932 - 1954.
- *Petelinje pero*, 1947, Venceslav Winkler, Mladinska knjiga.
- *Pravljica o carjeviču Jeruslanu*, 1950, Igor Šilih, Mladinska knjiga.
- *Sneguljčica*, 1950, Pavel Golia, Mladinska knjiga.
- *Martin Krpan*, 1954, Fran Levstik, Mladinska knjiga (več izdaj).
- *Pod goro, pod to goro zeleno*, 1954, ljudska pravljica, Mladinska knjiga.
- *Prva čitanka*, 1955, Državna založba Slovenije.
- *Slovaške pravljice*, 1956, Mladinska knjiga.
- *Prelepa Vasiljica*, 1956, ruska narodna pravljica, Mladinska knjiga.
- *Bolgarske pravljice*, 1958, Mladinska knjiga.
- *Pastirci pri kresu in plesu*, 1959, France Bevk, Prešernova družba.
- *Viharnik*, 1959. France Bevk, Prešernova družba.
- *Iz iskre požar*, 1963, France Bevk, Prešernova družba.
- *Pravljica o carju Saltanu*, 1986, Aleksander Puškin, Mladinska knjiga.
- ...

Danes je skoraj neznan opus Kraljevih ilustracij za notna gradiva (pesmarice, notni listi). Muzikologinja Nada Bezić je ugotovila, da je bila verjetno skladateljica Breda Šček tista, ki je pripomogla h Kraljevemu delu za glasbene tiske. Med leti 1932 do 1954 je ilustriral 27 pesmaric sedmih slovenskih skladateljev, ki so bili ustvarjalci cerkvene glasbe in skoraj vsi so bili Primorci.

Notno gradivo Brede Šček

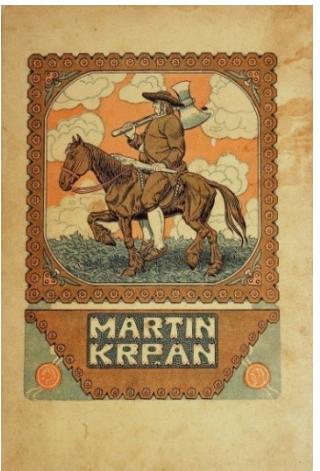
Martin Krpan z Vrha

1858 je izšla v Slovenskem Glasniku Levstikova povest Martin Krpan z Vrha, ki je nastala po ljudskih pripovedkah o boju med preprostim, bistrim in pogumnim velikanom iz ljudstva in tujim plemiškim nasilnikom. Povest je bila prvič natisnjena 1917 z ilustracijami Hinka Smrekarja. V knjigi je v črno beli risbi upodobil dvanajst prizorov.

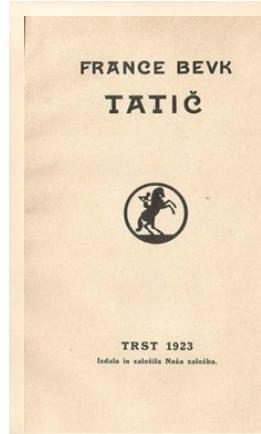
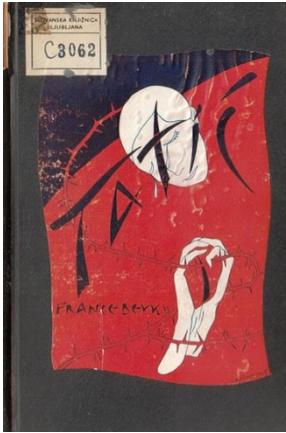
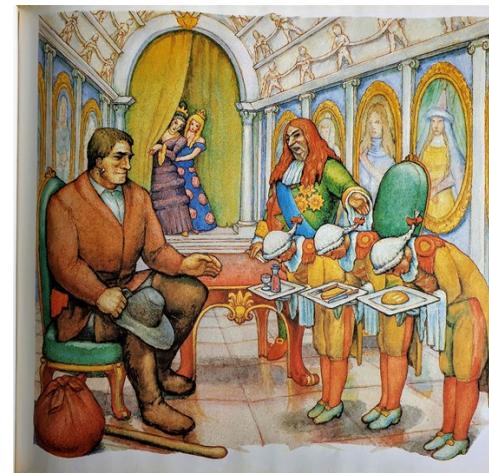
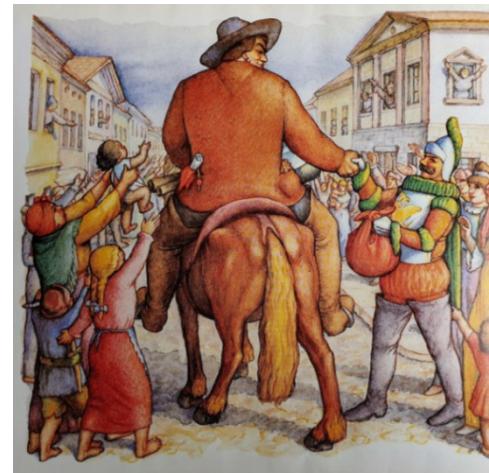
S tem je odprl veliko tekmo slovenske ilustracije, ki jo je 1954 s svojim Krpanom nadgradil Tone Kralj. Z njimi so bili opremljeni tudi ponatisi z dvanajstimi prevodi v tuje jezike. Vseh drugih štirinajst izdaj so opremili z ilustracijami različnih umetnikov.

Kralj se je že od njihovega nastanka zavedal pomena svojega dosežka, zato jih je postavil ob bok svojim slikam. Danes so ilustracije razstavljene kot samostojne umetnine v zbirki Kraljevih del v Galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki.

Hinko Smrekar: Martin Krpan, 1917

Tone Kralj: Martin Krpan, 1954

Večja dražba je sedeža po večerji in pila tako
vista. Razgovor je bil vsehdenji, o vremenu,
o politiki, o ženskah, o tativki in tu je obstat. V
časopisu je bila sešica o duhovilih izpeljavi ne-
kega kraljeza. Družba je napravila svoje opazke
in nameno so se železali, da se navadijo kritirajo
mame ljudi, ki hodiči, kar gradi in objavi fak.
Nekdo je hvalli tativki, za katere izpeljavo
je bilo treba mnogo več človekje bistromnosti
kot za to ali ono mesto, ki ga zasedajo spošto-
vani možje v javnem življenju, bodisi trgovci
ali vižji uradniki.

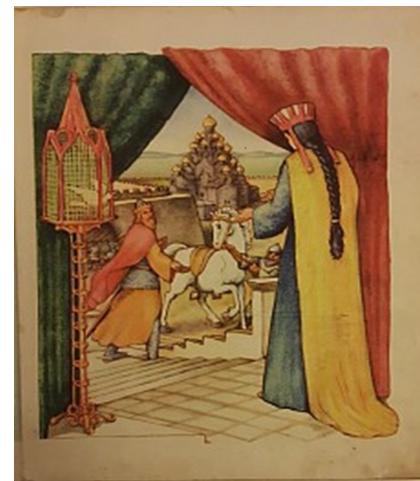
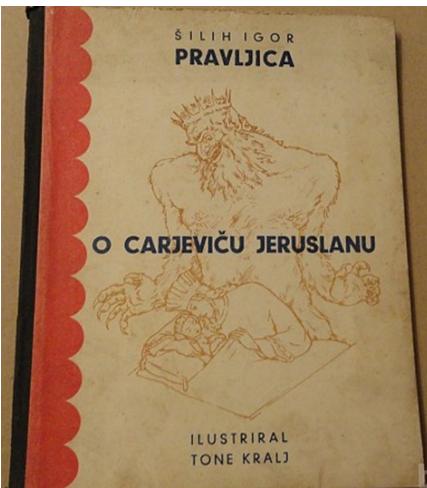
Tone Kralj: Tatič, 1923

Tone Kralj: Petelinje pero, 1947

Tone Kralj: Pravljica o carjeviču Jeruslanu, 1950

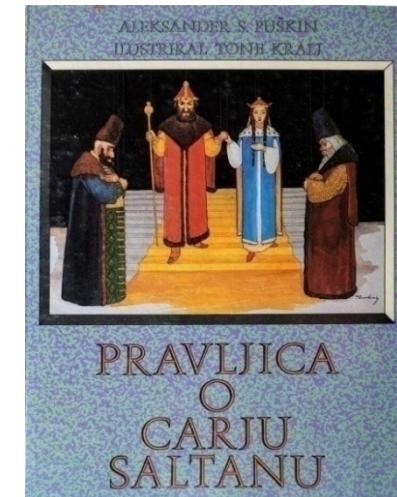

Kako je nastala slikanica o carju Saltanu?

Oton Župančič je 1937, ob stoti obletnici smrti ruskega pesnika Aleksandra Sergejeviča Puškina, poslovenil eno od njegovih najlepših pravljic Pravljico o carju Saltanu. Delo je spodbudilo Toneta Kralja, da bi jo konec 1950 let, v dogovoru z Jožetom Pengovom, upodobil za lutkovni oder.

Zaradi prezahtevne uprizoritvene zasnove predstave takrat niso mogli izvesti, jo pa na oder postavila njegova žena Mara v gledališki sezoni 1984 / 85 tako, kot sta si jo zamislila Kralj in Pengov.

Besede Nika Grafenauerja ob izidu knjige 1986: "Podobe oseb, ki nastopajo v Puškinovi pravljici, je Tone Kralj oblikoval v skladu s svojim pretanjениm občutkom. Vdihnil jim je izjemno žlahtnost, ki se izraža predvsem v usklajenih barvah in v premišljenih obrisih postav, ki so razporejene v takšna medsebojna razmerja, da je iz njih mogoče že na prvi pogled razbrati vsebinske odnose med njimi. Predvsem je slikar v njih združil pesniško lepoto in ljudskega duha, ki prevevata pravljico ... na svoj osebni izpovedni način se je približal pravljičnemu sporočilu Puškinove mojstrovine".

Tone Kralj: Pravljica o carju Saltanu, 1986,
po zasnovi za lutkovni oder iz 1954

Tone Kralj se je rodil v Zagorici pri Dobrepolju očetu vaškemu rezbarju. Bil je bister kmečki otrok, zato so ga namenili za "gospoda" in ga poslali na šolanje v škofijsko gimnazijo v Šentvid pri Ljubljani. Že med šolanjem se je likovno izobraževal pri starejšem bratu Francetu, ki je po opravljeni obrtni šoli v Ljubljani študiral na Akademiji za umetnost na Dunaju. Med poukom je Tone pod klopo risal ali prebiral učbenike za akademske likovne predmete.

Ob začetku prve svetovne vojne je habsburška oblast vpoklicala sedemnajstletnega Toneta v vojsko. Poslali so ga na italijansko fronto na reki Piavi. Tudi tam je imel s seboj svinčnik za skiciranje in plastelin za oblikovanje. Na srečo je preživel, se vrnil v Ljubljano in maturiral.

Spomladi 1920 je skupaj z bratom sodeloval na razstavi slovenskih umetnikov v Jakopičevem paviljonu v parku Tivoli v Ljubljani. Po pozitivni izkušnji je sklenil, da bo likovno ustvarjanje njegov poklic. Študiral je v Pragi in Rimu ter študijsko bival na Dunaju, v Parizu in Berlinu. Študij arhitekture v Rimu je opustil, ker ga ni preveč zanimala. Ustvarjal in razstavljal je z bratom, v domovini in tujini.

Brata Kralj veljata za začetnika ekspresionizma na Slovenskem. Tone je ustvarjal kot slikar, kipar, ilustrator in grafik, v delih je opaziti poznavanje kiparskih del Ivana Meštroviča in evropskih klasikov kot so Gustav Klimt, Hieronymus Bosch in Pieter Bruegel (tudi Breughel). Glede na srednješolsko šolanje je razumljivo, da je dobro poznal biblijo in zgodovino.

1928 se je poročil s sorodno umetniško dušo, Maro Jeraj in osnoval družino v Ljubljani, kjer je zgradil hišo na Gerbičevi v Trnovem. 1932 se jima je rodila hči Tatjana. Ves čas je neutrudno ustvarjal in razstavljal.

Tone Kralj

Ob razstavi religioznih del v Antverpnu, 1930, je eden od kritikov zapisal, da je delo Toneta Kralja višek duha mlade generacije, ki ob pretresljivi plastičnosti in reliefnosti ter hkrati nadihu religioznosti, daje slutiti genija.

Ob tej sijajni kritiki je Tone Kralj izjavil, da se ga je ocena dotaknila.

V zgodnjih Kraljevih delih je viden odraz takratne dunajske in evropske umetnosti, prevladuje mehka, secesijska linija (vpliv Gustava Klimta), motivi upodobitev pa so ekspresivno simbolični. Pri kasnejših delih postanejo figure močnejše, na nek način robustne, s kompozicijskimi zasnovami in ostalimi likovnimi elementi pa dajojo specifičen stilni izraz.

Tone Kralj: Sveta družina

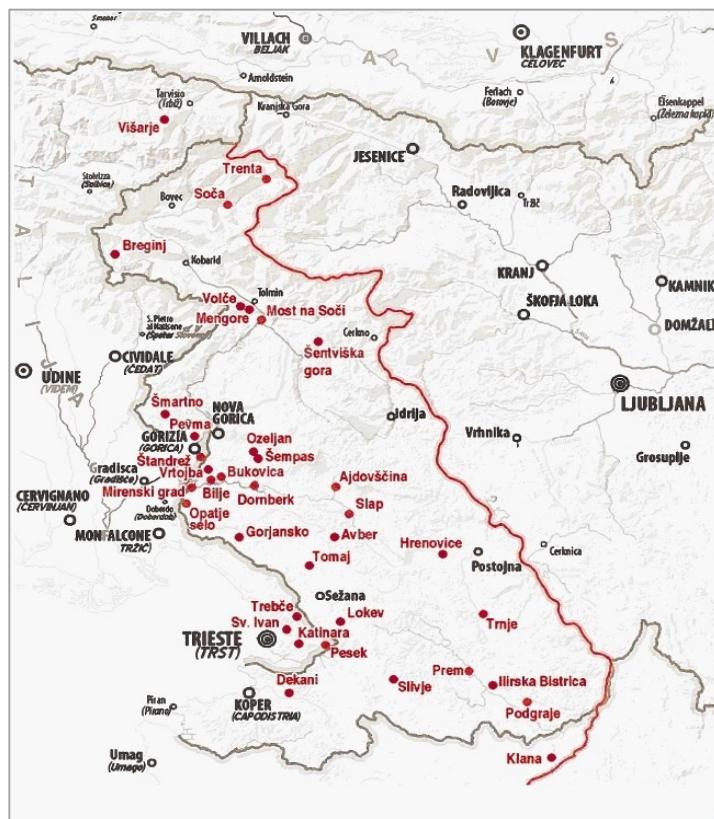
Ko se je Tone umetniško razšel z bratom, se je posvetil slikanju v cerkvah na Primorskem. Glavni razlog je bila priključitev dela slovenskega etničnega ozemlja k Italiji, ki ga je hotela fašistična politika italijanizirati. Ukinjena so bila vsa slovenska društva in organizacije, slovenski napisи, prepovedano je bilo govorjenje in petje v slovenščini.

Edini način odpora je ostala likovna umetnost. Preko nje so krščansko – socialni intelektualci našli skrito pot za ohranitev slovenske krajine in naroda. Po osebnih zvezah so povabili Toneta Kralja, da je pričel s poslikavanjem cerkva vzdolž nove meje. Dela po cerkvah spominjajo na srednjeveške poslikave biblike nepismenih, hkrati pa so lahko sodobni angažirani stripi. Tako je na svoj način poslikal s freskami petdeset cerkva, kjer prepoznamo slovenske barve, odpor proti fašizmu in upanje na njegov zlom. O tem je spregovoril šele nekaj let pred smrtno.

Likovni kritiki še danes raziskujejo in dekodirajo njegova dela in iščejo pomene posameznih upodobitev. Zadnje tovrstno strokovno delo je 2016 objavil Egon Pelikan pod naslovom "Tone Kralj in prostor meje".

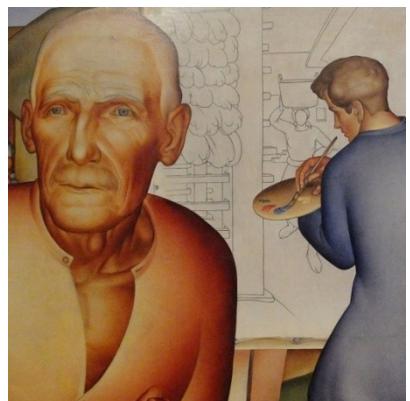
Tone Kralj: Okupator na Gerbičevi, 1945

Egon Pelikan navaja, da je Tone Kralj človek, ki je poslikal meje slovenskega etničnega prostora. Med drugim zasledimo, da je občasno pri slikanju sodelovala žena Mara, a kaj naj bi naslikala, ni posebej opredelil. V odmaknjениh vaseh vidimo v cerkvah biblijske prizore, kjer kot negativci in razbojniki nastopajo znani politiki oblečeni v barve italijanske trobojnice, drhal ima desnice dvignjene v fašistični pozdrav, v grobih obraznih potezah prepoznamo Mussolinija, Hitlerja, italijanskega pesnika D'Annunzia, Japonca ... Dobre biblijske osebe in reveži imajo mile obraze in so oblečeni v slovenske narodne barve – bela, modra in rdeča. Pogosto so upodobljeni: slovanska svetnika brata Cirila in Metoda s knjigo v roki, napisano v cirilici, Marija, ki gazi kačo, sveti Mihael, ki strastno zabada kopje v hudiča s karikirano obrazno grimaso fašističnega vodje. V ozadju nekaterih prizorov je antična rimska arhitektura, ki se ruši, arhitektura kamnitih primorskih vasi, goreče primorske vasi, po vogalih slik so: ostanki mrtvih vojakov (razmetane čelade, šlemi, čepice, svastike, Judeževa mošnja) ali uničenih fašističnih simbolov (volkulja, orli, irhaste hlače).

Prve poslikave so nastale 1921 v cerkvi sv. Helene na Premu, 1927 cerkvi sv. Lenarta v Volčah, nato pa je nadaljeval vse do svetih Višarij. Kralj je ostal na Primorskem prav tako med drugo svetovno vojno in po njej. Osvoboditev je dočakal v Trenti.

Egon Pelikan: Tone Kralj je med 1921 in 1970 na Primorskem poslikal 50 cerkva in markiral slovensko etnično mejo.

Tone Kralj: Moj oče, 1929

Tone Kralj: Kmečka svatba, 1932

Tone Kralj: Moja mati, 1934

Tone Kralj: Sejalec, 1932, jedkanica

Tone Kralj: Marija z detetom

Tone Kralj: Zadnja večerja v apsidi župne cerkve sv. Mihaela v Lokvi, 1942
Levo: Oznanjenje
Desno: Nadangel Rafael s Tobijo

Po vojni se Tone Kralj ni najbolje znašel: v Ljubljani je bilo precej njegovih del uničenih, dolgo je živel izven domače likovne sredine, v novi državi pa cerkveno slikarstvo ni bilo cenjeno. Usmeril se je v socialno tematiko (slike o izgradnji Nove Gorice ...), kjer se pa njegov pogled na stvarnost ni ujemal z novo realnostjo. Na priključeni Primorski ni bil zaželen, saj zmagovita politična oblast ni priznala zaslug boja krščansko-socialne organizacije proti fašizmu. Ta senca nerazumevanja je veljala tudi na področje umetnosti in zasluge Toneta Kralja so bile zamolčane. Užaloščen in razočaran je umetnik še slikal in obnavljal svoja prejšnja likovna dela v cerkvah na Primorskem.
Poln načrtov in dogоворov je 9. 9.1975 umrl v Ljubljani. Pokopan je v Kostanjevici na Krki.

Kraljev umetniški opus je monumentalen. Shranjen je v javnih ustanovah in zasebnih zbirkah.

- Motivi: portreti, zgodovinski prizori kmečkih uporov in vojn, kmečko in delavsko življenje ter mitološki in biblijski prizori.
- Po 1921 je poslikal z biblijskimi prizori petdeset primorskih cerkva. Ustvarjal je v seko tehniki in olje na platno. Ponekod se je naslonil na italijansko renesanco in ekspresionizem. V večini cerkva je uredil tudi notranjo opremo.
- Ilustriral je številna glasbena in literarna dela.
- Največ Kraljevih del (392) je shranjenih v Galeriji Božidar Jakac v Kostanjevici na Krki, kjer je od 1974 odprta stalna retrospektivna razstava z 80 deli. Pomembno velik Kraljev opus hrani Moderna galerija v Ljubljani.

Tone Kralj: Marija z detetom, bron

Tone Kralj: Saloma, 1922, patiniran les

Fotografija s slikarskima paletama na sedežu Fundacije Toneta Kralja v Trnovem

Prejel je več **nagradi in priznanj**, tudi na natečajih:

- 1936 za okrasitev Narodne skupščine v Beogradu.
- 1937 za izdelavo modelov za nove kovance (kraljevina Jugoslavija).
- 1939 tretjo nagrado na natečaju banske uprave za likovne umetnine iz domače zgodovine.
- 1950 Levstikovo nagrado za ilustracijo knjige Pravljica o carjeviču Jeruslanu.
- 1972 Prešernovo nagrado za življenjsko delo na področju likovne umetnosti.

Galerija Božidar Jakac v Kostanjevici na Krki

Sredi 1920-let se je v Kostanjevici na Krki začel povečan kulturni utrip. Zasluge za to je imel domačin, akademski kipar, slikar, grafik, pesnik in gledališki igralec Jože Gorjup (1907 - 1932). Po drugi svetovni vojni mu je sledil prizadetni ravnatelj osnovne šole Jožeta Gorjupa Lado Smrekar s svojo pobudo, da v šoli prireja likovne razstave, iz česar je kasneje nastala Gorjupova galerija z mednarodno zbirko 20. stoletja. Organiziranje razstav so kmalu preselili na kostanjeviški otok, v Lamutov likovni salon, ki je deloval v okviru Dolenjskega kulturnega festivala, prav tako pod vodstvom Lada Smrekarja.

Na teh osnovah je bila v 1970-letih ustanovljena krovna ustanova Galerija Božidar Jakac.

S prenovo cistercijanskega samostana se je ponudila prilika, da vanj umestijo muzej slovenske likovne umetnosti 20. stoletja. V njem so sedaj zbirke pomembnih slovenskih umetnikov, ki so povezani z Dolenjsko: Božidar Jakac, Jože Gorjup, France Kralj, Tone Kralj, France Gorše, Zoran Didek, Janez Boljka in Bogdan Borčić.

Prva Forma viva v Sloveniji

Slovenska kiparja Janez Lenassi in Jakob Savinšek sta bila 1961 pobudnika organizacije prvega Mednarodnega simpozija kiparjev Forme vive v Sloveniji, ki je potekal v Kostanjevici na Krki in Seči pri Portorožu. 1964 sta se pridružili še mesti Ravne na Koroškem in Maribor.

Za vse štiri "ateljeje na prostem" je bila značilna uporaba avtohtonih materialov: v Kostanjevici krakovski hrastov les, v Seči istrski kamen, na Ravnah železo in v Mariboru beton.

Danes delujeta le še Formi vivi v Kostanjevici in Seči. Enomesečni simpozij v Kostanjevici na Krki poteka od 1998 bienalno, udeležujejo se ga kiparji z vsega sveta. Skulpture s simpozijev so na ogled v Parku skulptur Forma viva.

Cistercijanski samostan Kostanjevica in Park skulptur Forma viva

Razstavní prostori z deli Toneta Kralja

Razstavní prostori z deli Franceta Kralja

France Kralj se je rodil v Zagorici pri Dobrepolju očetu vaškemu rezbarju.

Po končani obrtni šoli v Ljubljani, se je izpopolnjeval v podobarski delavnici Alojza Progarja v Celovcu. 1919 je končal študij kiparstva na dunajski akademiji in se v naslednjih dveh letih slikarsko izpopolnjeval na praški akademiji pri Vlahu Bukovcu. Po vrnitvi v Ljubljano je stanoval z bratom Tonetom v Savljah, 1921 sta začela zidati atelje pri Pasjem Brodu. Istega leta se je poročil z Milico Novak iz Zdenske vasi, imela sta hčer Milico in sina Zlata. Tudi on je sezidal družinsko hišo na Gerbičevi v Trnovem. Poleg ustvarjanja je bil vrsto let profesor na ljubljanski Srednji tehniški šoli ter bil aktiven v okviru delovanja različnih likovnih društev. Združil je umetnike svoje generacije v Klubu mladih, ki se je sredi desetletja preimenoval v Slovensko umetniško društvo.

Poleg likovnih umetniških del, ima France Kralj od 1926 velik pomen za preporod keramične obrti pri nas. Med njegovimi učenkami keramike je bila nadarjena Mara Jeraj. Na njen zgodnji razvoj je imel velik vpliv.

Monumentalni opus Franceta Kralja razdelimo v tri razvojna slogovna različna obdobja: ekspresionizem, nova stvarnost, abstraktnost (monotipije).

Motivi: žanr, upodobitve živali, krajina, mitološki in biblijski prizori, akti in portreti. Predanost upodabljanju žanrskih motivov in neukrotljiva energija, ki žari iz stvaritev, je umetnikova hvalnica življenju in naravi.

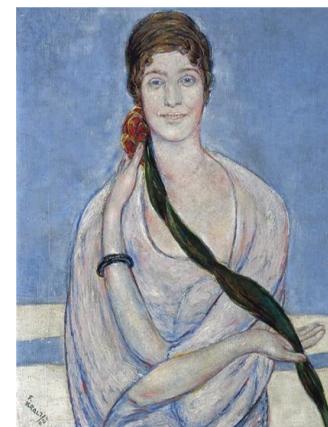
France Kralj

France Kralj: Brata Kralj

France Kralj: skulptura Kmetski motiv imenovana tudi Spomenik slovenski ženi, 1938, beton. Uničena 1939.

France Kralj: Ženin portret, 1921

France Kralj: Moja družina

France Kralj je imel vodilno vlogo v ekspresionističnem gibanju v Sloveniji. Njegova slikarska, kiparska, grafična in ilustratorska dela imajo vse značilnosti ekspresionistične oz. antinaturalistične koncepcije: deformacija, shematičnost, stilizirana risba, fantazija v barvah, poudarjanje idejne tematike s filozofsko-humanistično, nacionalno in socialno težnjo. V naslednjih dveh obdobjih (nova stvarnost, abstraktnost monotipij), je vsakokrat dosegel vrh svojega ustvarjanja.

Milček Komelj je 1979 zapisal, da je bil France Kralj za slovensko umetnostno zgodovino oziroma kritiko v času po prvi svetovni vojni najbolj, po drugi pa najmanj aktualna umetniška osebnost. Po 1945 je bil izključen iz kulturnega prostora, v katerem je še poldrugo desetletje pred tem ustvarjal pomemben in obsežen umetniški opus, v katerem je imelo zelo vidno mesto njegovo sodelovanje na mednarodnih razstavah.

Težko je opisati na tako majhnem prostoru umetniško veličino Franceta Kralja, tako v domovini kot tujini, kajti šele po osamosvojitvi Republike Slovenije se mu to nesporno priznava.

Nekaj pomembnejših mejnikov:

- 1933 izide umetnikova avtobiografska knjiga *Moja pot*.
- 1934 na svetovni razstavi v Parizu prejme nagrado za skulpturo Žrebe.
- 1980 spominska razstava ob 85-letnici Kraljevega rojstva v Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici na Krki.
- 1986 razstava Ekspresionizem in nova stvarnost na Slovenskem v Moderni galeriji.
- 1992 sin Zlat in Jasna Kralj podarita državi plastiko Fontana Evropa na dan evropskega priznanja samostojne R Slovenije. Kralj jo je naredil 1955 (odlili 1992), skupaj s spominskim obeležjem stoji pred Univerzo Ljubljana.
- 1995 velika retrospektiva del Franceta Kralja v Moderni galeriji.
- 2013 sin Zlat in Jasna Kralj ponovno podarita številna dela Franceta Kralja v galerijo Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki. Od 2013 je v njej 533 slik, risb, grafik in plastik, na ogled je 252 umetnin. Razstavljeni dela kažejo umetnikov osebni umetniški stilni razvoj.

Ekspressionizem

je modernistično gibanje, izvorno v pesništvu in slikarstvu v Nemčiji na začetku 20. stoletja. Njegova značilnost je, da umetnik predstavlja svet izključno s subjektivne perspektive. Za doseganje čustvenega učinka ga pri tem radikalno popači, s tem vzbudi razpoloženje in razmišlanje. Ekspresionisti so si prizadevali v delih izraziti čustveno izkušnjo, ne pa fizično stvarnost. Je smer, ki je bila kot reakcija na realizem in naturalizem prejšnjega obdobja, silovito je poudarjala izraz in umetnikovo osebno izpoved. Temu primerno je močno preoblikovala oblikovni svet (črta in barva kot izrazilo) in se s tem v precejšnji meri osvobodila opisovalne naloge. V likovni umetnosti se je ekspressionizem uveljavil zlasti v slikarstvu in grafiki, delno v kiparstvu. Velika pionirja ekspressionizma v svetu sta bila Vincent van Gogh in Edvard Munch, med Slovenci pa France Kralj.

France Kralj:
Pekoča vest, 1913

F. Kralj: Tužna prošnja, 1919, bron

F. Kralj: Umetnik, 1919, bron

F. Kralj: Oznanjenje, 1952

France Kralj: Družinski portret, 1926

France Kralj: Portreti rodbinskih otrok, 1931

Slika je imenovana tudi Mestni in kmečki otroci. Na travniku pred kmečkimi hišami v Zagorici so poleg Milice in Zlata, upodobljene tri njune sestrične iz vasi. Njihovi obrazi so stari in zgubani, prestari za otroke katerim pripadajo. Naslikani so kot odrasli, ki zrejo v gledalca in ga nemo ogovarjajo. Njihova sklučena drža, ponošene obleke s tipičnimi kmečkimi vzorci in bose noge obute v zdelane črne čevlje, prikazujejo življenje otrok, ki ni daleč od življenja odraslih. Na socialne razlike in različen položaj otrok v družbi kažejo nova oblačila Zlata in Milice ter risalni blok pod njeno roko.

F. Kralj: Južina, 1944

BREDA LEVEC

TATJANA KRALJ poročena VREMŠAK (Ljubljana: 19.9.1932 - 16.11.2018) - opera pevka

Tatjana Kralj se je rodila v Ljubljani v umetniški družini Mare in Toneta Kralj. Lahko bi stopila na njuno likovno pot, a se je odločila drugače. V sebi je imela večjo željo po glasbi, zlasti petju. Stopila je na glasbeno pot dedka violinista Karla Jeraja in tet violinistke Vide ter čelistke Karole Oli.

Prvi je njen pevski talent opazil dedek. Z njo je vadil ob klavirju, skupaj sta prepevala v dnevni sobi. Dan pred smrtno ji je prinesel partiture za Tosco in ji napovedal pevsko kariero. Kar ji je povedal takrat, je bilo za Tatjano, kot je povedala sama, "umetniški brevir" v vsej karieri. "Si pridna, skromna in samozavestna. V glasbo in umetnost vstopaj z velikim spoštovanjem. Naj ti bo merodajno tisto, kar je v globini, umetnost je prodiranje v globino. Je kot lestev: lezeš po njej navzgor, misliš, da si že vse odkril, a ko pogledaš navzdol, se zazreš v neodkrite globine. Umetnost je večno iskanje."

Po poroki s skladateljem Samom Vremšakom, je 1958 v Ljubljani rodila hčerki, dvojčici Ireno in Vando Vremšak.

1959 je diplomirala na srednji glasbeni šoli, nato pa nadaljevala študij petja v tujini pri znanih profesorjih. 1964 je debitirala v sarajevskem opernem gledališču kot Violetta v Verdijevi Traviati, zatem pa je bila angažirana na opernih odrih v tujini. Vztrajno se je izobraževala in dosegla položaj odlične koloraturne sopranistke. Zaposlena je bila v operni hiši v St. Gallenu v Švici in Wuppertalu v Nemčiji, veliko pa je tudi gostovala. V neizprosnih konkurencah se je vsakokrat trudila izkazati v zahtevnih vlogah. Njene nastope je občinstvo sprejemalo z ovacijami, slavni dirigenti so jo vabili k sodelovanju. Publika v inozemstvu jo je imela rada zaradi njene čustvenosti, izžarevanja na odru, iskrenosti in ne nazadnje, čudovitega glasu. Zmogla je naporno delo, kljub temu, da sta ob njej odraščali in hodili v šolo njeni hčerki dvojčici.

Naj omenimo le nekaj velikih vlog Tatjane Kralj: Leonora v Fideliu, Giulietta v Hoffmannovih pripovedkah, Grofica v Figarovi svatbi, Elza v Lohengrinu, Čo-čo-san v Madami Butterfly, Marina v Štirih grobijanih, Diana v Orfeju v podzemlju, Leonora v Trubadurju, Santuzza v Cavallerii rusticani, Fiordiligi v Cosi fan tutte, Liza v Pikovi dami in Marta v Nižavi ...

Tone Kralj: Hčerka Tatjana, 1936

Mara Kralj: Hčerka Tatjana, 1936

Zgoščenka, Pietro Mascagni: Cavalleria rusticana. Tatjana Kralj sopran.

Leta 1972 se je kljub laskavi ponudbi za delo v Kielu, med drugim tudi zaradi svojega očeta, vrnila v Ljubljano. Zaposlila se je v ljubljanski operi, kjer so jo angažirali kot mlado dramsko sopranistko. V operi je ostala do predčasne upokojitve 1988. Stanovala je v domači hiši v Trnovem.

Kljub hudim zdravstvenim težavam, ki jih je junaško premagovala, ji je 1998 z neomajno voljo in predanostjo uspelo ustanoviti najprej Fundacijo očeta Toneta Kralja in kasneje Fundacijo strica Lucijana Marije Škerjanca, dveh ustanov za ohranjanje umetniške dediščine. Zadnjih dvajset let ji je s pomočjo sodelavcev in restavratorjev uspelo reševati očetov propadajoči slikarski opus po primorskih sakralnih objektih. Skrbela je tudi za ohranjanje spomina na svojo prezgodaj umrlo hčerko sopranistko Ireno Baar, na mater Maro Kralj in na svojega dedka Karla Jeraja. Z veliko zavzetostjo je zbirala in ohranjala dela skladatelja Lucijana Marije Škerjanca. Trudila se je, da bi dolga leta zapostavljeni skladatelj dobil pravo mesto v slovenski glasbeni zakladnici.

Navdušenje, vztrajnost, optimizem in vera v uspeh, tudi v zapletenih trenutkih, so izžarevali iz vsakega pogovora z njo. Čeprav je v življenju in poklicu doživel veliko težkih preizkušenj in razočaranj, je ohranila izreden občutek za pravičnost, odgovornost in spoštovanje, imela je veliko, ljubeče srce. Bila je neumorna zapisovalka vseh mogočih spominov na zgoraj naštete umetnike.

O sebi je Tatjana Kralj nerada govorila. Da bo, ko bo uredila zapuščino drugih, napisala o svojem delu knjigo. Dnevniške zapise, izrezke kritik iz tujih časopisov o njenih predstavah, fotografije s predstav, operne kataloge, zloženke, vabila na predstave, korespondenco s pomembnimi umetniki ... vse to je skrbno shranjevala.

Žal jo je prehitel čas, poslovila se je in njen delo za obe fundaciji je prevzela hčerka Vanda Vremšak Richter.

Pokopana je na ljubljanskih Žalah, v grobu skupaj s starimi starši, mamo Maro in hčerjo Ireno.

Tatjana Kralj

Samo Vremšak

(1930, Kamnik – 2004, Ljubljana)

Bil je skladatelj, zborovodja, dirigent, pevec in redni profesor na Akademiji za glasbo.

Je predstavnik umirjene neoklasistične smeri in avtor številnih glasbenih del. Glasbeno akademijo so končali njegovi trije otroci: iz prvega zakona sopranistka Irena, iz drugega pa Vladka ter skladatelj Boris.

Irena Baar, rojena Vremšak, je bila pevka sopranistka, ki je slovela po širokem repertoarju, od baročnih do sodobnih vokalnih del, predvsem pa se je posvečala izvajanju slovenskih skladateljev. Glasba jo je obkrožala od rane mladosti, saj je bila mati opera pevka Tatjana Kralj, oče pa skladatelj Samo Vremšak. Že s sedmimi leti se je začela učiti igranja na klavir.

V obdobju od 1968 do 1972 je živila z materjo in sestro dvojčico v Wuppertalu, kjer je med drugim nadaljevala z učenjem klavirja. Jeseni 1972 se je vpisala na Zavod za glasbeno in baletno izobraževanje v Ljubljani, kjer je študirala solo petje in klavir.

V letih 1978 do 1983 je končala klavirske izobraževanje in diplomirala iz solopetja v Ljubljani, ter svoj študij nadgradila z izpopolnjevanjem v Gradcu in Salzburgu. Imela je svetel sopranski glas, ki ga je tehnično povsem obvladovala. Čeprav je imela več koncertnih kot opernih nastopov, je bila po svoji umetniški naravi opera pevka, ki je združevala visoko pevsko tehniko z sijajno zmožnostjo vživetja v dramsko vlogo. Zlasti je bila prepričljiva v vlogah romantičnih junakinj, predvsem v njihovih čustveno napetih tragičnih prizorih.

Ko se je zaposlila, je najprej poučevala petje na Srednji glasbeni in baletni šoli v Ljubljani, nato na Akademiji za glasbo, kjer je dosegla naziv izredne profesorice. Od 1992 je bila članica Slovenskega baročnega tria.

V svoji kratki pevski karieri, je imela Irena Baar približno dvesto različnih koncertnih nastopov in okoli deset opernih vlog. Pogosto je nastopala z obema ljubljanskima orkestroma, z orkestrom Slovenicum ter tudi z nekaterimi tujimi orkestri: zagrebško filharmonijo, bamberškimi simfoniki, ...

Kot koncertna pevka je nastopala v Sloveniji, na Hrvaškem in drugod v tujini. Njen repertoar je vključeval predvsem dela klasičnih avtorjev. Med opernimi vlogami, ki jih je odpela v ljubljanski operi, so vloge: Rosaure v operi *Le donne curiose* Ermanna Wolf-Ferrarija, Suzane v Mozartovi Figarovi svatbi, Gilde v Rigolettu Giuseppe Verdija, Mimi v *La Bohème* Giacoma Puccinija, Margarete v Faustu Charlesa Gounoda, Mire v operi Medeja Janija Goloba. V letih 1995 do 1999 je vodila pevsko poletno šolo Glasbeni julij na Obali v Izoli.

Na republiških in državnih tekmovanjih je že med študijem prejela vrsto nagrad. Tako je bila v letih 1985 in 1986 druga nagrajenka mednarodnega tekmovanja Toti dal Monte v Trevisu, 1995 je prejela nagrado Julija Betetta za umetniško in pedagoško delo ...

Po hudi bolezni je umrla v novembru 2006, pokopana je v družinskem grobu na Žalah v Ljubljani.

Marina Horak: In memoriam Irena Baar, november 2006

“ ... Ob stoletnici rojstva skladatelja Lucijana Marije Škerjanca sta decembra 2000 z pianistom in dirigentom Andražem Hauptmanom, soustvarila spominski koncert samospevov Lucijana Marije Škerjanca, ki so jih ob Hauptmanovi spremljavi peli Irenini učenci.

Septembra 2005 je Irena organizirala koncert v korist Fundacije Toneta Kralja, svojega dedka, in na njem tudi sama nastopila – takrat je zadnjikrat pela za publiko. Po Mozartovi skladbi Ave verum corpus, ki jo je zapel Komorni zbor Ave, je dirigentu in prijatelju Andražu Hauptmanu rekla: “Veš, želim si, da bi mi tole skladbo peli na mojem grobu”. Je bila to le izjava glasbenice, ki je čutila globino in se je zavedala brezčasne dimenzijske te glasbe? Ali vendarle slutnja? Da se je vsa razdajala vsem in vsakomur, pa pre malo prejema nazaj in se iztrošila, pravi učenka Elka, ki je postala prijateljica in zaupnica v zadnjih težkih mesecih zemeljskega življenja ... Da je njena življenjska ura zelo hitro tik takala, dodaja mati Tatjana, ki jo verjetno od vseh najbolje poznala, saj nista bili samo mati in hči, ampak tudi najožji prijateljici. ....”

Zgoščenka: Dobrodelni koncert ob 30-obletnici smrti Toneta Kralja. Slovenska filharmonija, 13.9.2005.

Otvoritev razstave Kluba Arti in Mare Kralj v galeriji Commerce, 1995. Pela je Irena Baar.

Otvoritev razstave v galeriji Commerce, 1999. Razstava Mare Kralj in Kluba Arti, na fotografiji Irena Baar (levo) in Vanda Vremšak Richter (desno).

Vanda Vremšak - Richter je bila rojena v Ljubljani. Družinske korenine so jo kot vnukinja slikarjev Toneta in Mare Kralj ter hčerke operne pevke Tatjane Kralj in skladatelja Sama Vremšaka, likovno in jezikovno opredelile že v mladosti.

Nižjo gimnazijo je s sestro dvojčico Ireno naredila v Wuppertalu v Nemčiji. Po vrnitvi v domovino je študirala germanistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer že vrsto let poučuje na katedri za sodobni nemški jezik. Je tudi prevajalka, prvenstveno na področju humanističnih ved in leposlovja. Med pogostimi bivanji v tujini (Dunaj, Berlin, Sofija idr.) je bogatila svoje znanje na področju slikarstva, sicer pa so bili njeni mentorji babica Mara Kralj in slikarji iz kroga njenih znancev, tako doma kot v tujini. Ima sina Mateja Richter, življenjski sopotnik je Valentin Enčev, operni prvak baritonist. Čeprav slika že dolgo in je sodelovala na več skupinskih razstavah, se je šele od 2010 začela v javnosti predstavljati s samostojnimi razstavami. Od 2011 ima v Izoli v najemu nekdanji atelje dedka Toneta Kralja.

Ob svoji peti samostojni razstavi je zapisala, da odkar pomni, je imelo slikarstvo nanjo velik vpliv. Vsrkavala je moč iz slik bratov Kralj, pozneje je vstopala vedno znova v sublimni svet simbolistov (Khnopff, Previati, Vrubel, Borisov-Musatov idr.), v svetlobni kozmos poznegra Moneta, intimizem Zakonjškove in Ficka idr. In tu je in je bila od nekdaj glasba. Izrazito bogat čas je bilo zanjo večletno bivanje v Nemčiji, kjer sta s sestro dvojčico Ireno vstopili že kot deklici v mamin svet opernega gledališča, ki je izjemno navdihujoč, saj združuje glasbo in vizualnost ter močna čustva in občutja. Glasba ji je bila položena v zibko tudi preko očeta skladatelja, ki je v odmaknjenosti od realnosti ustvarjal svoja "abstraktna" dela. Brez glasbe pravzaprav ne more živeti. Pri samem slikanju tako rekoč ne želi in ne more biti brez njene navzočnosti. Odmakne jo od vsakdana in s svojimi emotivnimi dražljaji nekako preklopi na stanje višje koncentracije in senzibilnosti ...

Po materini smrti 2018 je prevzela skrb za Fundacijo Toneta Kralja in Fundacijo Lucijana Marije Škeranca.

Samostojne slikarske razstave Vande Vremšak Richter:

- 2010 - Galerija Imago Sloveniae, Ljubljana
- 2010 - Galerija Open, Ljubljana
- 2012 - Galerija Alga, Izola
- 2012 - Galerija Imago Sloveniae, Ljubljana
- 2015 - Galerija Insula, Izola
- 2015 - Galerija Janeza Boljke, Ljubljana
- 2017 - Galerija v Gradu Vipolže, Goriška Brda

Razstava "Zatišnost" v Galeriji Insula v Izoli, 2015

Galerija Imago Sloveniae na Gornjem trgu, Ljubljana

16. 10. 2010

Andreja Stajnko: Slikarski prvenec mag. Vande Vremšak Richter

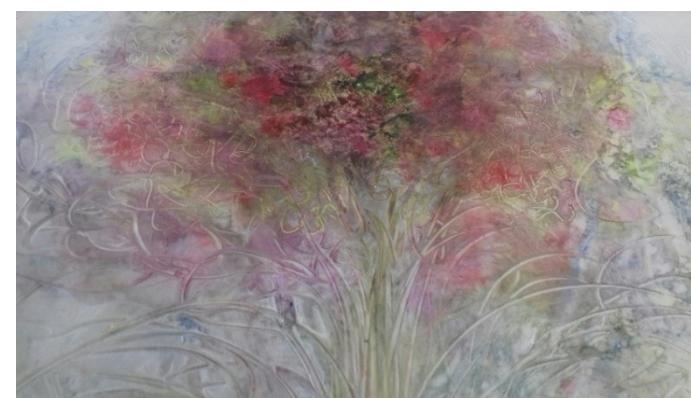
"Podtoni nežnih bitij na slikah Vande Vremšak Richter so razpeti v polmraku sna. Richterjeva se osredotoča na ženske figure, uvite in izvite iz pragmatičnega sveta. Njene ženske slonijo na breztežnosti lastne fantazije in kukajo v neizživeto. Spet drugje so linije le obrisi poletnih noči, ki obetajo skrivnosti, sanje, korak dlje. Sence in ozadja na slikah imajo učinek, z odmikom ali zamikom gledišča jih obiskovalec galerije zazna kot samostojen element v povednosti slik. Posamezne podobe se približajo ilustraciji in koketirajo z živo, skoraj otroško fantazijo, vendar so abstraktno okleščene in ekspresionistično zastre. Richterjeva suvereno izpelje anatomske podrobnosti teles v prostoru, vendar pa se tu in tam odloči za izrazito dvodimensonalnost. Najbolj izpovedna je krhkost njenih figur, včasih jih slika v parih, drugič same in odmaknjene tudi od lastnega bistva. ..."

Vanda Vremšak Richter

Vanda Vremšak Richter:
Šopek, 2016

Vanda Vremšak Richter:
Pomlad, 2012

Galerija Janeza Boljke na Gornjem trgu, Ljubljana 10.12.2015

Kustos Dejan Mehmedovič: Slikarska razstava Vande Vremšak – Richter: ZATIŠNOST

"Slikarsko delo Vande Vremšak Richterje je poetično, izrazno in izpovedno v polju čustvenega doživetja. Lovljenje ritma narave, ritma stvarnosti se v hotenju umetnice izpeljuje skozi podobe, ki rahlo, prefinjeno prelivno razvijajo izpoved. V nenehnem iskanju umirjenosti, skladnosti in lepote se skozi nekakšne "vizualne lekseme", neštete oblike možnega, nepretrgoma ohranja v približevanju iskanega. Vremšakova ni namenjena k nad realnemu, ampak odkriva "nadzemno" tu na Zemlji ... "

V času, ko je potekal raziskovalni projekt “Ob stodesetletnici rojstva Mare Kralj”, smo se srečali s številnimi ljudmi, ki so bili nekaj časa življenjski sopotniki Mare Kralj in so imeli nanjo prijazne in zanimive spomine. Odločili smo se, da bi bilo prav, da to zapišemo v zbornik in tako so nastale ob dobrovoljnem sodelovanju povabljenih “spominske zgodbe”, ki nam umetnico predstavlajo z osebne strani. Drugače kot je zapisano v predstavitevah Enciklopedije Slovenije, Slovenskega biografskega leksikona, Primorskega slovenskega biografskega leksikona ...

Prispevke smo razvrstili v zaporedju, kdaj so bile avtorice zapisov sopotnice Mare Kralj in kako so jo poznale. Štiri od njih je Kraljeva portretirala.

- Najstarejši zapis je iz časa, ko sta Kraljeva ustvarjala v cerkvi sv. Mihaela v Lokvi v letih 1942 in 1943 ter sta bivala pri domačinah Placerjih nasproti cerkve. Spomine je po pripovedi domačih zapisala hči Mojca Slana.
- Maro Kralj sem poznala »od zmeraj« je zapisala Maja Kraigher, saj sta z mamo obiskovali Kraljeve od njenih rosnih let. Spominja se, kako je uživala v razkošju najrazličnejših pisanih krpic, iz katerih je delala lutkarica oblačila za svoje lutke.
- Marjana Ogrin se spominja, kako sta se z Maro spoznali v Pionirskem domu v 1950 letih, ko sta obe vodili vsaka svojo dejavnost za otroke in kako je naredila lutke za motivacijo pri učenju tujih jezikov.
- Vnukinja Vanda Vremšak Richter živi v družinski hiši v Trnovem. Najbolj ji je v spominu babičina življenska radost in njena mladostna duša.
- Dušana Findeisen je zapisala spomine na Marino sodelovanje ter na izlete na Univerzi za tretje življensko obdobje v Ljubljani in na njeno mentorstvo študijskemu krožku Kluba Arti, ki ga je vodila v prostorih Doma starejših občanov Kolezija.
- Jožica Serafin nam je zapisala svoje spomine na mentorico Maro Kralj in na slikanje v Klubu Arti.
- Ko se je Kraljeva 1999 iz domače hiše na Gerbičevi preselila v bližnji Dom starejših občanov Kolezija v Trnovem, je Marjana Ogrin ponovno srečala Maro. Spominja se, kako je umetnica ustvarila tople stike s stanovalci in leto kasneje že tudi naredila prvi portret v domu ter ustvarjala dokler je živel.
- V Domu starejših občanov Kolezija je Mara Kralj nekajkrat prišla v moj študijski krožek (Olga Paulič) z naslovom “Pogovori o umetnosti in ohranjanje možanske vitalnosti”. Žal je bil to že čas, ko je ugašala njena svetla in radoživa zvezda, a ostal mi je dragocen spomin na kratko druženje z umetnico in na njeno življensko energijo.

Veliko smo se pogovarjali z Marino hčerjo Tatjano Kralj in vnukino Vando Vremšak Richter, ki sta nam pomagali z nasveti, tako smo prišli po nasvetu do lutkarja Matjaža Loboda, ki je z Maro sodeloval na lutkovnih predstavah od 1953. Nimamo njegovega zapisa, a prišel bo na našo spominsko prireditev v septembru v Trnovem. Povedal bo, kako sta skupaj "debitirala" leta 1953 in sodelovala v Mestnem lutkovnem gledališču. S seboj bo prinesel ljubljansko kopijo lutke zvezdice Zaspanke in kopijo lutke Obuti maček, ki mu jo je naredila Kraljeva..

Mara Kralj: Maja Kraigher, 1951

Mara Kralj: Jožica Serafin, 1996

Portret Marjane Ogrin s posvetilom na
hrbtnej strani: "Ljubi Marjanci v lep
spomin na prvi portret v času bivanja v
domu. Mara Kralj, jan. 2000

Mara Kralj

Slikarska skupina Klub Arti z mentorico Maro
Kralj, 1999. Fotografija Jožice Serafin.

Tone Kralj je prihajal v Lokev slikat in uredit notranjo opremo župne cerkve sv. Mihaela v letih 1942 in 1943, v času, ko je bilo zaradi italijanske okupacije življenje na Krasu nevarno. Bil je umetnik z izjemnim talentom in "slovenskimi cilji". Občasno je pripeljal s seboj ženo Maro, da mu je pomagala pri različnih manj zahtevnih delih pri slikanju.

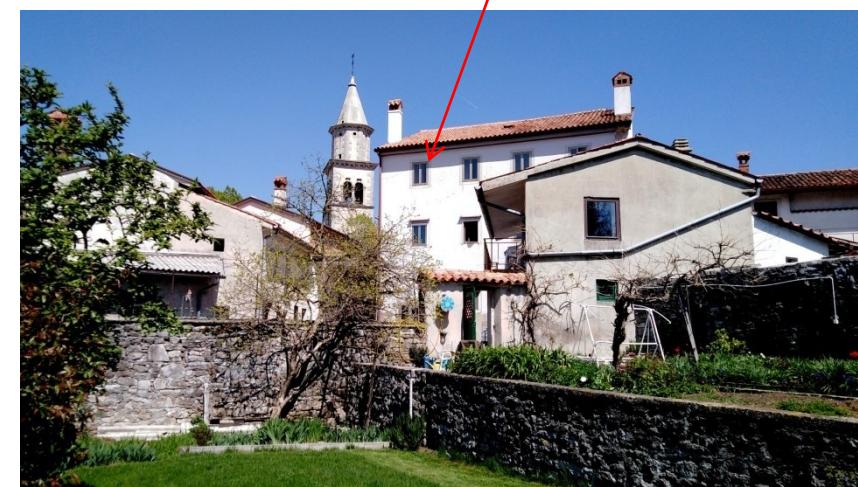
Na cerkvene stene je v tehniki secco freske naslikal svetopisemske prizore, ki so alegorija na grozote vojne in njenih voditeljev, ki so jo vodili ter prikaz slovenskega trpljenja. Čez vse se vijejo barve slovenske zastave – bela, modra in rdeča. V vasi še pomnijo, da so fašisti prepoznali pomen upodobitev, zato sta se morala župnik in slikar zagovarjati, a sta se na srečo uspešno ubranila obtožbe. O tem še vedno krožijo različne pripovedi, a še danes velja, da je bilo to zelo pogumno dejanje.

Iz svoje mladosti se spomnim pripovedovanja služkinje Pepe, ki je kuhalila za vso družino od svoje mladosti do smrti. In kuhalila je tudi za Kraljeva. Tone in Mara Kralj sta živila v hiši mojih prednikov s priimkom Placer v Lokvi številka 118 v letih 1942 in 1943. Tu nista bila ves čas, pač pa sta prihajala in odhajala. Hiša stoji nasproti cerkve, tako, da je bila njuna pot na delo kratka, samo čez cesto. Takrat cesta ni bila tako prometna kot je danes, čeprav je bila edina, ki je povezovala celotno vas in po eni strani je vodila v Trst, po drugi v Ljubljano in naprej na Dunaj. Vozili so se z vprego, konjsko ali volovsko, avtomobilov skorajda ni bilo.

Oče, tатko Boris in teta Marija sta Kraljevima odstopila za bivanje sobico v drugem nadstropju. Soba je gledala na polja, kjer ju je v poletnem času prebujalo ptičje žgolenje. Tako je bilo takrat in tako je še danes. Teta Marija mi je s ponosom pripovedovala o Kraljevima, tudi to, da jima s tatkom nista računala ne za hrano, ne za stanovanje. Kot so rekli takrat, vse je bilo za lonej.

Moji predniki so bili zelo pobožni ljudje, zgledno urejena cerkev jim je veliko pomenila, predvsem teti Mariji. In nedvomno je bilo bivanje Kraljevih pri nas doma povezano po eni strani z globokim verovanje v družini, po drugi pa z velikim spoštovanjem do obeh umetnikov, ki sta kraju prinesla prepoznavnost, cerkvi pa veličino. V spominu moje rodbine sta bila velika umetnika s slovensko dušo in še danes nam je njuno bivanje v naši hiši velika in nepozabna čast.

Placerjeva hiša v Lokvi. S puščico je označeno okno, kjer sta imela svojo sobo Kraljeva v letih 1942 in 1943

Maro Kralj sem poznala »od zmeraj«. Ne vem, kdaj in kako sta se z mojo mamo zbližali, ugibam pa, da se je to zgodilo v povojskih letih tako imenovane Ljudske prosvete. Stanovali smo zelo blizu in z mamo sva jo pogosto obiskovali. O čem sta se pogovarjali, nimam pojma, kaj sem medtem počela jaz, pa mi je ostalo trdno zasidrano v spominu. Kuhinja "tete" Mare je bila namreč za radovedno punčko pravi raj: vsaj toliko kot kuhinjske posode je bilo tam lončkov z barvami, čopičev, lopatic in drugih slikarskih in kiparskih pripomočkov, najboljše od vsega pa je bil velikanski kup najrazličnejših pisanih krpic. Od kod ji zaloge tkanin, v katere oblači svoje lutke, me ni zanimalo, pomembno je bilo, da sem lahko iz tistega bogastva ostankov pobrala, kar mi je bilo všeč, in še jaz oblekla svoje punčke. Prava mala šola domišljije in ustvarjalnosti!

Tudi portretirala me je, celo dvakrat. Prvo sliko, olje na platno, je sama slikarka štela za eno boljših in je visela na razstavi v Kranju in vsaj še na eni – verjetno tisti v galeriji Commerce ob njeni devetdesetletnici. Podatek v katalogu pa je dokaz za tisto, o čemer je govorila v intervjuju v reviji Pepita: da žal ni bila posebno natančna in si stvari ni zapisovala. Letnica nastanka tega portreta naj bi bila namreč 1948, vendar je očitno, da ima dekletce na sliki več kot eno leto – po pripovedi mojih staršev kakšna štiri. Drugi portret je nastal nekaj pozneje, morda dve ali tri leta (tudi ta ni datiran), in je naslikan na steklo, vendar se ji ni tako posrečil – sama ga ni nikoli uvrstila na razstavo, pri nas doma pa je veljal za malo »pocukranega«.

Z obiskov v nenavadni hiši na Gerbičevi imam pred očmi tudi podobo Marinega moža Toneta, a res samo podobo – nikoli ga ni bilo zraven, zmerom je kaj počel za hišo, na hiši, kjerkoli ... In običajno je bilo od nekod slišati njuno hčerko Tatjano, takrat študentko solopetja, ki je neutrudno vadila.

Potem je življenje prineslo vse mogoče, včasih smo se srečale in smo bile vesele, čez mnogo let pa so srečanja spet postala pogostejša. Mara se je preselila v Dom starejših občanov Kolezija in postala moja soseda, Tatjana pa se je z velikansko vnemo lotila dela s fundacijama Toneta Kralja in Lucijana Marije Škerjanca. Še zlasti po smrti hčerke Irene, ki je bila duša te druge, je v tem videla svoje poslanstvo in se mu posvečala z neomajno voljo in močjo. Pri tem delu me je sem in tja prosila za pomoč pri kakšni pisni zadavi in v njeni predanosti in izjemni energiji sem prepoznavala naravo matere Mare. Dve neverjetno močni ženski, trdno vpeti v družino, katerih ega pa sta, razumljivo, pogosto trčila in sta težko vozili druga z drugo. Spomin na obe je poln topline in globokega spoštovanja.

Maro Kralj sem spoznala v Pionirske knjižnici v Ljubljani v 1950 letih. Takrat sem ob študiju germanistike honorarno poučevala predšolske in osnovnošolske otroke angleščino in nemščino. Knjižnica je gostovala v stavbi nekdanje Slovenske matice na Kongresnem trgu. Poleg knjižnične dejavnosti so v njej potekali različni tečaji: jezikovni, slikarski, pevski, lutkovni ... Moja sestra Katja Ogrin Fistrovič je bila vodja jezikovnega oddelka. Kraljevo je prosila, da je izdelala nekaj ročnih lutk (Pavliha, Gašperček in še katere), ki smo jih uporabljali pri učenju tujih jezikov, kar je otroke spodbujalo pri učenju. Mara Kralj je zase vedno rekla, da je ilustratorka, lutkarica in slikarka. V Pionirske knjižnici sva se večkrat srečevali. Ko sem po diplomi prenehala poučevati, sva za nekaj časa izgubili stike. Vem pa, da je v lutkarskem oddelku delovala še naprej, ko je krožek vodil Lojze Kovačič in tudi, ko so knjižnico preselili v stavbo nekdanjega Baragovega semeniča za Bežigradom.

Ko sem 1997 postala invalidka, sem se nastanila v Domu starejših občanov Kolezija v Trnovem. V njem je Kraljeva vodila slikarski krožek Klub Arti za ljubiteljice slikanja. Vsak ponedeljek popoldne so prihajale in ustvarjale. Dom jim je prijazno omogočil uporabo prostora za slikanje, v zameno pa so pripravljale razstave svojih slik in večkrat organizirale tečaje slikanja za nas stanovalce, ki smo želeli preizkusiti svoje sposobnosti. Bilo je prav prijetno druženje. Lahko smo pa samo opazovali njihovo delo in spremljali, kako je Kraljeva spodbujala "slikarke", jim svetovala in jih vodila.

26.7.1999 se je iz svojega bližnjega doma na Gerbičevi, vselila v naš dom tudi Mara. Za njo sta se priselili njena sestra Karola Oli in moja sestra Katja. Mara je bila zelo vesela, da smo bile skupaj. Leto po vselitvi je izrazila željo, da bi me portretirala. To je bilo njen prvo portretiranje v domu. Da me je ujela na platno, sem nekaj popoldnevov presedela v njeni sobi. Zanimivo je, da me je želela naslikati resno, ne nasmejanah ustnic, kot sem bila običajno. A to je bila njena odločitev.

Na Maro Kralj me vežejo lepi spomini. Bila je prijetna in zelo razgledana sogovornica, zlasti pa odlična slikarka. Leta so tekla in spoznala sem še njen hčerko sopranistko Tatjano Kralj, ki je prihajala k mami na obisk. S Tatjano sva se velikokrat pogovarjali in rada mi je pripovedovala o svoji materi Mari ter očetu Tonetu Kralju. Nato sem spoznala še Tatjanino hčer, sopranistko Ireno Baar, s katero sva tudi večkrat poklepotali. Žal se je veliko prezgodaj, leta 2006, poslovila s tega sveta.

Mara Kralj je 12.10.2010 v stodrugem letu umrla. Rekli smo, da je odšla med zvezde, kot njena zvezdica Zaspanka. Umetnica Mara bo vedno z menoj, v spominih in s portretom, ki krasí eno od sten v moji sobi. Na hrbtni strani je njen lastnoročni podpis s posvetilom: "Ljubi Marjanci v lep spomin na prvi portret v času bivanja v domu. Mara Kralj, jan. 2000".

Razen štirih let bivanja v tujini in nekaj let, ko sva šla z bivšim možem na svoje, živim v družinski hiši na Gerbičevi 11, ki jo je zgradil dedek. Do leta 1999, ko je šla babica v Dom starejših občanov Kolezija, smo bile v hiši štiri generacije, najmlajši med nami je bil njen pravnik, moj sin Matej. Oboževala ga je in on njo. S svojo življenjsko radostjo in mladostno dušo, ki jo je ohranila kljub težkim življenjskim preizkušnjam, mi je bila vzor in motivacija v ustvarjalnem in človeškem smislu. Seveda so bila med nami tudi trenja. Po eni strani zaradi močnih in kompleksnih čustvenih vezi med nami, po drugi strani verjetno zaradi "prostorske stiske", saj je bilo v tej nenavadno grajeni hiši težko ustvariti pogoje sobivanja za štiri generacije.

Ko je odšla mama v tujino, naju je z mojo pokojno dvojčico Ireno "krotila" babica. Dedek je bil veliko odsoten, večinoma na Primorskem. Kljub temu, da je imel doma svoj atelje, kjer je bival in delal, pravega miru v hiši „ob štirih babah“, kot je rad rekel, ni našel. Bili sva navihani, brez prisotnosti očeta in mame seveda velik izviv za babičine vzgojne metode in prijeme. No, včasih sva tudi klečali na polenih ali pristali za nekaj ur v ropotarnici. V dvoje je bilo to babičnim pričakovanjem navkljub za naju večinoma zabavno in nič kaj travmatično.

Spominjam se podstrešne sobe, kjer sta bili vgrajeni dve omari, v katerih je imela v 1960 letih skladišče koščkov blaga, filca in krvna, volne in drugih materialov, ki jih je potrebovala za izdelavo lutk. To sta bila pravzaprav dva prostora, v katera si moral globoko seči. Z Ireno sva radi splezali noter in se zakopali v te neštete cunjice. To je bilo tudi eno od najnih najljubših in najbolj zanimivih skrivališč v hiši. V zazidani bunker iz časa vojne, ki obstaja še danes, nisva nikoli uspeli priti. Kasneje se je babica preselila v pritličje, v okroglo sobo, v kateri je veliko portretirala, saj je bila tam svetloba zanjo najbolj ugodna. Otroke je večinoma portretirala na njihovem domu.

Ko sva se 1969 preselili k najini ljubi mamici v Nemčijo, sem kljub nepopisni sreči, ki so jo prinesla tista leta, pogrešala življenje na Gerbičevi. Babi je pogosto prihajala k nam, kar je bilo včasih za mamo naporno. V operi je bila močno vprežena v delo, ki je moralo biti opravljeno brezhibno, zlasti še, ker je imela vedno pogodbo za določen čas. Bila je pod hudim pritiskom, saj je bila od njenega uspeha odvisna eksistensa nas treh.

Dodala bi še tole: babica je bila neverjetno skromna, popolni nematerialist, tako kot tudi moja mama in dedek Tone. Kar je bilo vrednega v hiši, so ustvarili sami, bodisi slike, kipe, intarzije ali pa pohištvo. Kupljenih omar tako ali drugače nisi mogel postaviti nikamor, ker je bila večina sten okroglih. Z veliko hvaležnostjo bom ohranjala duh tega doma, ki so mi ga zapustili, doma, ki je tako prežet z njihovo prisotnostjo.

Vanda z babico Maro, mamo Tatjano ter sestro dvojčico Ireno pred družinsko hišo v Trnovem.

GREMO ŠE K TONETU?

Spomini na slikarico Maro Kralj, mentorico za slikarstvo na Slovenski univerzi za tretje življenjsko obdobje

Pisali smo leto 1985. Prvi starejši študenti takrat še Šole za tretje življenjsko obdobje, in kasneje Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje, so zaključili svoje drugo študijsko leto. Francoščina je bila takrat naš prvi, komaj nastajajoči študijski program, je pa že postajal nekaj, kar danes imenujemo socialna praksa. Da takšne prakse vzniknejo tam, kjer so ljudje, je razumljivo. Ljudje pa niso zgolj v predavalnicah! Takrat, 1985, ni bilo v navadi, da bi se odrasli učili sredi življenja, v zunajšolskih ustanovah in drugod. Pa vendar, hoteli smo, da program, tudi študijski program na terenu, raste iz naših študentov, njihovega vedenja in navdušenja. Jože Penca, ustanovitelj tedaj uglednega podjetja Commerce in podpornik tamkajšnje široko razpredene socio-kulture animacije (razstave, literarni večeri, gledališke predstave itd.) je bil doma na Dolenjskem. Upokojena farmacevtka Vlasta Voljč prav tako. Pa smo krenili tja. Obetalo se nam je izvrstno vodstvo.

Z nami na pot v Kostanjevico, Pleterje, Novo mesto in nazadnje na Frlec, v Jožetov vinograd, je šla tudi Mara Kralj. Že takrat je imela častitljiva leta ali vsaj meni, "iz dna moje takratne mladosti", se je tako zdelo. "Moj Bog, gospa Kralj, kako lepi ste!" "To pa je, dekle moje, le maska!" Mara Kralj je bila slikarka, občutljiva za barve, študirala je gledališko masko v Pragi in znala se je naličiti tako, da so ji bila lica rožnata, pogled pa vesel. Vozili smo se v poskakujocem, drdrajočem kombiju doživljajem naproti. Pri Jurčiču na Muljavi smo se bali, da nam bodo številni obiskovalci njegove rojstne hiše "odnesli vse vtise". V gostilni v Šentjerneju smo posedli k mizi. Skupaj z vampi, domačo specialiteto, je na mizo priromal še cviček, pijača vseh pravih Dolenjcov, za njim pa gostilničarjev vzklik: "Jaz pa sem vas videl v časopisu, je bila tam vaša fotografija! A niste pred časom dobili nagrado za življenjsko delo?" "Ne, jaz že ne, pač pa moja sestra, Vida Jeraj". "Pa tako ste ji podobni, kot da bi bili ona", je hitel gostilničar. Ja, res ji je bila, podobna, čeprav takrat, neuka kot sem bila, nisem vedela, da sta z glasbenico Vido Jeraj sestri, ali pa še ni bilo knjige Jesenska sonata, knjige o njej. Tega nisem vedela, kot dolgo nisem vedela, da je zadržana, pretanjeno vzgojena Vanda Vremšak, profesorica nemškega jezika, moja kolegica v Centru za tuje jezike, njena vnukinja. "Ti ne veš, kako težko je biti v takšni družini", je pripomnila. "Breme je!" Stanovali so v hiši v Trnovem in ko sem prvič prišla k njim domov in seveda k Mari, sem sedela v sobi, kjer je prevladovalo pohištvo, ki ga je izdelal Tone Kralj, tako kot je izdelal težka vrata za šolo v Kostanjevici. Pa precej črnega marmorja je bilo, če me spomin ne vara.

Potovali smo torej po Dolenjski, obšli Formo Vivo, z v krakovskem hrastovem lesu klesanimi kipi, se ustavili v Galeriji v Kostanjevici na Krki, pri njenem ravnatelju Ladu Smrekarju. "Dečko", je Lado Smrekar nagovoril Jožeta Penco, z njegovim partizanskim imenom. Maro Kralj je med nas povabil prav on, Dečko, Jože Penca. Pa so nam tam v Galeriji tudi postregli, še danes se spominjam, debele sendviče in salamo, pa kisle kumarice. Taki, bolj za lačne so bili. Danes je moč kupiti nad sedemdeset vrst kruha, a tistih sendvičev za nas popotnike ne bom pozabila.

Lado Smrekar nas je vodil po Galeriji. Noge so me že slabo nosile, ko nas je Mara Kralj povabila v sobo Toneta Kralja. "A gremo še k Tonetu?" "Pojdimo!" Mara nas je popeljala od slike do slike, pričevala nam je o skupnem življenju s Tonetom. Strmeli smo v njegove zanj značilno zaobljene like in Mara je pričevala o lepih trenutkih in težkih časih. "Tu si gotovo pričakovala otroka, Mara?" "Kako veš?" "Ja, imaš tako svetle oči in taka radost ti sije iz njih." In res je bila radostna, pa ne le tam v razstavni sobi Toneta Kralja, tudi v življenju nasploh.

Takrat je gospa Kralj že bila tudi naša mentorica za slikarstvo. Navdušujoča, nekoliko odmaknjena od vsakodnevnega sveta, bi rekla. Tako se je nekoč obrnila k meni z zame nenavadnim vprašanjem: "Veste, snažilka v domu Kolezija - tam je delovala njena slikarska skupina starejših študentov - mesarjeva žena, me je prosila, če lahko naredim portreta njunih dveh otrok. Koliko mislite, Duša, bi ji lahko računala? Sem mislila, da morda - postala je in premišljevala - za dva zrezka. Bi bilo preveč?"

Epilog

Mara Kralj je bila že v visoki starosti, ko se nam je pridružila kot mentorica za slikarstvo. Decembra 1991 so v Vodnikovi domačiji stekle razstave skupine pod vodstvom akad. slikarke Nataše Ribič, v istem času je potekala tudi skupinska razstava skupine akad. slikarja Mirana Eriča - ponovno v knjižnici Prežihov Voranc. Obe razstavi sta bili prodajni, izkupiček pa namenjen žrtvam vojne na Hrvaškem. Obe skupini, pa tudi tretja, pod vodstvom akad. slikarke Mare Kralj, so marca 1992 pripravile skupno razstavo ob srečanju vseh skupin univerze v prostorih Doma starejših občanov v Šiški.

Slikarska skupina Mare Kralj je februarja 1992 postavila lastno razstavo v Domu starejših občanov Kolezija in ob zaključku študijskega 1991/92 v knjigarni Kazina. Takrat sva se ponovno srečali, a dosti kasneje je Karel Brišnik, igralec v Lutkovnem gledališču in moj bratranec, interpretiral svojo Pravljico o metulju in svetilki, ki jo je ilustrirala ... Mara Kralj, lutkarica, slikarica, umetnica. Ustvarjalno je bilo njeno življenje.

Izlet s splavom po Ljubljanici, 1995

Bilo je okoli 1990, ko je ljubiteljska slikarka in animatorka Cica Kolar organizirala skupino šestih ljubiteljic slikanja, med njimi sem bila tudi jaz, ter povabila slikarko Maro Kralj kot mentorico skupini. Gospa Kraljeva je privolila in študijsko skupino poimenovala Klub Arti. Sprva smo delovale v okviru Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje, kar je razvidno iz evidenčnega lista za študijsko leto 1993/94, kasneje smo se osamosvojile. Učne prostore smo imele v Domu starejših občanov Kolezija v Trnovem, kjer so nas prijazno sprejeli in še danes ustvarjammo pri njih. Brezplačno so nam dodelili čudovito svetlo sobo, kjer smo slikale, gospa Mara pa nas je učila. To je bil naš slikarski atelje ob ponedeljkih popoldan.

Vsako učenko je gospa Mara pri slikanju usmerjala in ji pomagala z napotki v že izbrani tehniki: oljni, akrilni, akvarelni, pastelu, gvašu ... Slikale smo krajine, tahožitja, portrete in tudi grafiko (monotipijo). V poletnih mesecih smo hodile slikat v naravo. Slikarske motive smo poiskale na Barju, v Iškem Vintgarju in Rakovem Škocjanu, ob Cerkniškem jezeru in reki Krki v okolici Žužemberka, na Primorju v okolici Izole in drugje po Sloveniji. S turistično ladjico smo se peljale po Ljubljanici in si veliko lepih prizorov vtisnile v spomin in s fotoaparatom. Po predhodnem vabilu smo se udeleževale slikarskih delavnic ex - tempore. Gospa Mara nas je peljala v galerijo Božidarja Jakca v cistercijanskem samostanu v Kostanjevici na Krki, kjer smo si ob njeni razlagi ogledale stalno zbirkzo umetniških del Toneta in Franceta Kralja, Božidarja Jakca in drugih. Ogledale smo si še Park skulptur Form viva in se vračale domov z lepimi vtisi na umetniška dela naših cenjenih umetnikov 20. stoletja.

Poleti smo prirejale druženja na domovih nas slikark, vsakič pri drugi. Bile smo tudi pri gospe Mari na Gerbičevi. Druženja so bila prisrčna, iskrena in priložnost za pogovore o slikarstvu. Vse smo se veselile srečanj z gospo Maro, saj smo jo imele rade in smo jo zelo spoštovalo. V njeni družbi smo preživele veliko lepih in nepozabnih trenutkov. Bile smo kot družina, ki je vsako leto rastla v svojem ustvarjanju. Meni je ostal nanjo še posebej ljub spomin, saj me je 1995 portretirala. Sliko sem obesila v svoj atelje, kjer me dnevno spominja nanjo.

Moje slikanje v Klubu Arti pod vodstvom gospe Mare Kraljeve je trajalo 18 let. In sedaj, ko je ni več, ustvarjammo v domu Kolezija še naprej. Smo brez mentorice, od prvotne skupine sva ostali dve Marini učenki.

Gospa Mara je kot mentorica poskrbela, da smo vsako leto pripravile razstavo in na njej predstavile svoje slike. Razstave so bile lahko samostojne ali skupinske. Prve smo imele v domu Kolezija, kjer je vodstvo doma vedno pripravilo pravi kulturni dogodek s slovesno otvoritvijo. Pri druženju s stanovalci smo delile naša slikarska veselja in sklepale prijateljske stike. V Ljubljani smo večkrat razstavljalce še v galeriji Ilirija in galeriji Commerce, v Velenju v osnovni šoli pa tudi po drugih krajih. Povsod smo bile lepo sprejete, kar nas je zelo razveseljevalo in nas spodbujalo za nadaljnje slikanje. Naše ustvarjanje z našo mentorico, pa tudi razstavljanje, je bilo za nas neprecenljivo, za kar smo ji bile in smo ji še vedno hvaležne. Ostala je v naših srcih in spominih.

Moji spomini na Maro Kralj segajo v leto 2006, ko sem bila tretje leto prostovoljka v Domu starejših občanov Kolezija v Trnovem, ki je blizu mojemu domu. Še vedno vodim krožek z naslovom "Pogovori o umetnosti in ohranjanje možanske vitalnosti". S tistimi, ki jih umetnost zanima, se srečujemo enkrat tedensko. Ob računalniški projekciji umetniških del se pogovarjam o umetnikih in njihovih umetninah, slušatelji pa ob tem obujajo spomine, če so delo že kdaj videli in ugotavlja, kaj jim sporoča.

Gospa Marjana Ogrin me je opozorila, da biva v domu slikarka Mara Kralj, "povabite jo v našo skupino", sem ji rekla. In je prišla. Nasmehljana gospa dobrohotnega videza pri sedemindevetdesetih letih. Rokovali sva se, povedala sem ji, da mi je v čast, da je prišla in da nam bo v veselje, če bo s svojimi izkušnjami obogatila naša srečanja. Usedla se je na levo stran dvorane in poslušala naš pogovor. Takrat smo ravno obravnavali slovenske impresioniste in gledali vsem znane slike na projekcijskem platnu. Ugotavliali smo, kako razumejo impresionistične slike in katere impresioniste poznajo oziroma se jih spominjajo. Posebej blizu so jim bila Groharjeva dela. Vedno sem povedala še kaj novega, tako da je pogovor lepo tekel. Gospa Mara nam je pazljivo sledila, vsake toliko časa sem se obrnila k njej in jo vprašala, če sem povedala prav oziroma, če želi kaj dodati. Želela sem jo aktivno vključiti v naše delo, saj je bila velika poznavalka slikanja. Včasih je kaj povedala, včasih pa samo pokimala, da se strinja s povedanim. Čez nekaj srečanj je gospa Mara zbolela, saj je bila zaradi starosti slabše odporna proti prehladu, nato ji je umrla vnukinja Irena Baar in ni več prišla. Leta 2010 se je poslovila za vedno. Poklonili smo se njenemu spominu in obžalovali, da so naša druženja tako hitro ugasnila. Takrat prisotni udeleženci so povedali svoje spomine na Maro Kralj v času njenega bivanja v domu.

Kasneje sem se v domu spoznala z ljubiteljicami slikanja Kluba Arti, ki ga je vodila in poimenovala Kraljeva. Pri povedovanju so mi o prijateljskih odnosih in druženju, kako jih je usmerjala z nasveti in kako so pripravljale razstave. "Pogrešamo jo", so dejale.

Moje spremljanje umetnice Mare Kralj se s tem ni zaključilo. Ker je letos 110-letnica njenega rojstva, sem kot Trnovčanka in mentorica umetnostnozgodovinskega študijskega krožka, spodbudila svoje študente, da smo v študijskem letu 2018/19 raziskovalno proučevali umetničino življenje in delo. Ob tem smo prišli do spoznanja, da jo vsi poznamo že od 1954, a se tega nismo zavedali. Takrat smo kot osnovnošolci dobili v šoli knjižico Mojca Pokrajculja iz zbirke Čebelica, ki jo je ilustrirala Kraljeva. To je bila ena mojih ljubših pravljic, z veselo Mojco in zvitimi živalmi, ki jo še danes hramim na knjižni polici. In z njo sem seznanila svojega sina Jerneja ter oba vnuka.

V spomin Mari Kralj in poklon njenemu bogatemu ustvarjanju, bomo v septembru 2019 imeli spominski kulturni dogodek, v mesecu, ko se je umetnica rodila v znamenju petih pravljičnih devetic. Dogodek sem zasnovala medgeneracijsko, poleg mojih študentov bodo sodelovali še trnovski šolarji in upokojenci. Mara Kraljeva je bila in je še z nami in ohranili jo bomo v naši sredini, če bomo ohranjali spomin nanjo.

Naš raziskovalni projekt o umetnici Mari Kralj ne bi bil zaokrožen, če ne bi obiskali vsaj enega od krajev, kjer je nekaj časa živela in ustvarjala. Tako smo se vprašali, kateri kraji so povezani z njo in njeno družino? Dunaj in Pariz sta predaleč, Bled – Zasip - Vrba so slavni zaradi drugih vsebin. Odločili smo se za obisk Krasa, kjer je lepa stara vas Lokev, kjer je Mara nekaj časa prebivala s svojim možem Tonetom Kraljem.

Po temeljitim pripravah na študijskem krožku, v slogu vseživljenjskega učenja, smo se na drugi pomladni dan, s soncem obsijan, odpeljali z malim avtobusom in šoferjem Žigo na ekskurzijo. Iz avtoceste smo zavili proti Divači in Sežani in pričeli uživati v pogledu na skalnate kraške pašnike, porasle z redkim grmičevjem in bori. Sanjarjenje ni trajalo dolgo, ker sta nas zbudili "sošolka" Mojca, ki je v Lokvi doma in mentorica Olga. Na kratko sta nas seznanili z zgodovino in znamenitostmi vasi Lokev ter njene okolice. Opozorili sta nas na okoli štiristo kamnitih pastirskih hišk v okolici, ki so nekoč varovale pastirje pred burjo, pripeko in dežjem ter so značilne za skorajda vse območje Krasa. Hiške so ljudje gradili ob pašnikih, njivah in vinogradih s posebno tehniko iz neobdelanega kamenja in brez uporabe malte. Umetnost zidave je zlasti v "velbanju" (pomikanju vsake kamnite plošče bolj proti središču). S to dediščino se ljubiteljsko ukvarja kraški raziskovalec Boris Čok, ki ugotavlja, da so hiške praktično brez zaščite in zato lahko lastniki zemljišč, na katerih stojijo, brez kakršnih koli posledic, uničujejo to neprecenljivo pastirsko stavbno dediščino.

Lokev (ne Lokve!) je naselje v občini Sežana, blizu meje z Italijo. Prebivalci se imenujejo Lokávci oziroma Lokávke. Vas je dobila ime po veliki lokvi (kalu), kjer so napajali živino. Mala lokev se imenuje lokvica. Italijani so naselje imenovali Cognale, kar je izpeljanka iz nemške besede Kornhalle – žitnica, kašča. Vas je sestavljena iz dveh delov: starejši zgornji del vasi je strnjen okoli župnijske cerkve sv. Mihaela in obrambnega stolpa Tabor, novi del pa je znan po najstarejši pršutarni na slovenskem Krasu.

Lokev je izhodišče za številne izlete: v bližini je kobilarna Lipica, nedaleč stran je znana kraška jama Vilenica, nad vasio se dvigata hriba Kokoš in Klemenka. Na vrhu Klemenke stojijo ruševine trdnjave – kaštelir in cerkev, ki je bila posvečena sv. Klemnu (zavetnik pastirjev in njihovih ovac). Domačini so molili k njemu, da jih je varoval pred volkovi. Kraj je bil naseljen že v prazgodovini (najdišči Klemenka ter Stari tabor) in v rimski dobi. Pozneje so postali lastniki teh krajev oglejski patriarhi, ki so 1118 Lokev podelili vitezom templjarjem. V listinah se ime Lokev prvič omenja 1234 v pogodbi med goriško - tirolskim grofom Majnhardom III. in tržaškim dekanom Gregorjem. V 15. in 16. stoletju so bili pogosto boji med Benečani, tedanjimi lastniki Lokve in Turki, zato so v strahu pred morebitnim vdorom Turkov v vas, prebivalci 1485 zgradili tabor kot zaklonišče in obrambni stolp. Stolp predstavlja danes eno največjih stavbnih znamenitosti v vasi, v njem je vojaški muzej. Edini vdor Turkov se je zgodil 22.8.1527, ko jih je okoli štiri tisoč preko Grobnika napadlo Kras, prodrli so tudi v Lokev in jo požgali. V tem času je zabeleženo veliko število priseljencev (Srbov in Hrvatov - Uskokov) na Kras. Poleg opustošenja in obubožanja zaradi propada trgovine je vaščane 1577 prizadela še kuga. To so bili najhujši časi za domačine. Po prenehanju turške nevarnosti je Lokev prišla v habsburške roke.

Avtobus nas je pripeljal na trg v Lokev, ki ga obkrožajo vse pomembne zgradbe, ki smo si jih nameravali ogledati: župnijska cerkev sv. Mihaela, kapela Marije pomočnice, župnišče, templjarska hiša, muzejska trgovina Fabiani – Placer, domačija Placer, stolp Tabor z lipo, pod katero je klop za pogovore po maši, park s spomeniki zaslužnim v vojnah in malo stran še gostilna Muha.

Naš prvi cilj je bila **domačija Placer**, kjer je doma Mojca. Tu se je rodil in živel njen oče, mama učiteljica se je sem preselila iz Ljubljane, vendar je danes nekdanja Ljubljančanka bolj Kraševka kot pravi Kraševci. Z Mojco sta nam pripravili pravo kraško malico s pršutom, svežim kruhom, olivami, sirom in kozarcem terana. Poskusili smo še mamin humus in uživali ob Mojčinem jabolčnem zavitku. "Kulturni" del malice se je nadaljeval na odprttem delu dvorišča ob vodnjaku (štirni) iz 1870, kjer nam je Mojca odrecitirala v domačem narečju "levite" svojega tatka, ki jih je slišala, ko ni bila pridna, gospa Placer pa nam je pričevala o življenju na Krasu in vodi, okrog katere se vse vrti. Hiša je za nas zanimiva predvsem zaradi dejstva, da je v njej stanoval Tone Kralj, včasih tudi žena Mara, ko je med drugo svetovno vojno na novo poslikal župnijsko cerkev. Glavna točka naše ekskurzije je bila prav ta cerkev, ki stoji od Placerja čez cesto (nekdaj furmanska cesta, speljana iz Divače proti Trstu).

Pred cerkvijo nas je počakal župnik Slavko Obed in nam za uvod povedal neno zgodovino: **župnijska cerkev sv. Mihaela** je posvečena nadangelu Michaelu, ki je glavni od treh nadangelov (Michael, Gabriel, Rafael). Je zmagovalec nad Satanom, spremljevalec duš na oni svet, tehtalec duš in zavetnik krščanstva. Današnja stavba je bila zgrajena 1613 na ostankih starejše cerkve iz 1118 (baje so jo postavili vitezi templjarji, ki so tistega leta postali lastniki vasi Lokev), 1876 je bila temeljito prenovljena. Stoji sredi vasi na platoju, ki mu domačini rečajo Britof, ob njej je kamnita gotska kapela Marije Pomočnice. Plato je obdan z ene strani s kamnito ogrado, z druge strani pa s tako imenovano templjarsko hišo in župniščem. S ceste smo vstopili skozi kamnito ogrado z bogatim pilastrskim vhodom in se ustavili pred vhodom v cerkev. 1658 so pred vhod zgradili zvonik, ki ima v spodnjem delu obokano vhodno lopo. Okrog cerkve je bilo še v 19. stoletju vaško pokopališče, od tod poimenovanje "britof." Cerkev in celotno območje okrog cerkve je kulturni spomenik lokalnega pomena.

V cerkvi nam je naša mentorica Olga predstavila neno arhitekturo in opremo, kolegice Judita, Dani, Sonja in Breda pa so razložile fresco poslikave Toneta Kralja. Na stranskih stenah štiri evangelijske prilike:

1. Poslednja sodba – Matejev evangelij 25

Jezus pride ob koncu sveta sodit ljudem: dobri v nebesa, slabi v pekel. Na levi so zatiralci slovenskega naroda: Italijan (portret Mussolinija), ki hoče priti v nebesa s podkupovanjem, za njim Nemec, ki drži v roki meč. Pokazati hoče, da se je boril za vero. Na meču kratice: Mt 25, 52, kar kaže na stavek: "Kdor prime za meč, bo z mečem pokončan." Japonec krivo prisega z levo roko, pod desno drži tank, ob nogah mu leži mrtvi obešenec. Na desni strani so ljudje v barvah slovenske trobojnice, njihovi obrazzi izražajo trpljenje.

2. Sejalec, seje pšenico – Markov evangelij 4, upodobljeni sta dve priliki:

Prva govorja o sejalcu, ki meče seme v zemljo in sporoča, da ga veliko pade na pot, na plitvo zemljo in v trnje. Druga predstavlja prizor, kako hodi za njim hudič in seje ljudko. Jezusova obleka predstavlja slovensko trobojnico. Sovražnikova obleka predstavlja razne totalitarizme: nemški škorenj nacizem, bele hlače belo gardo, rdeč jopič komunizem; na delih obleke, jopiču, torbi je barva italijanske trobojnice, ki označuje fašizem. Obraz sovražnika predstavlja pesnik in nationalist Gabrijel D'Annunzio.

Med obema freskama je manjša, ki predstavlja križ kot simbol krščanstva.

Poslednja sodba: Matejev evangelij 25

Križ kot simbol krščanstva

Sejalec seje pšenico: Markov evangelij 4

3. Samarijan – Lukov evangelij 10

Popotnika sta napadla dva moža in ga močno poškodovala. Mimo sta šla duhovnik in levit (pomočnik), ne da bi mu pomagala. Za njima pride Samarijan, ki ga obveže, posadi na osla in odpelje do gostilne. Po evangeliju je Samarijan Jezus. Barve ranjenčeve obleke – slovenska trobojnica, označujejo trpljenje Slovencev pod fašizmom in nacizmom. Roparja sta oblečena v barve tirolske in italijanske trobojnice. Skrivata se za antičnima stebromi, ki se podirata in sporočata bližajoči se konec italijanske tiranije.

4. Izgubljena ovca – Lukov evangelij 15

Jezus išče ovco, ki se je izgubila. Ovca pomeni človeka, ki greši, Jezus pa vsakega grešnika reši. Ovca se je zapletla v bodečo žico, poleg so strelni jarki, vojaške čelade, v ozadju hriboviti Brkini, ki so jih med drugo svetovno vojno požgali.

V jarku so trije toskanski volkovi, ki pomenijo fašistično nadoblast. Število tri pomeni v tej upodobitvi tri človekova nagnjenja: po moči, oblasti in materialnem bogastvu.

Med obema freskama je manjša, ki predstavlja pelikana, ki s svojo srčno krvjo hrani mladiče.

Tone Kralj: Samarijan, Lukov evangelij 10

Pelikan, ki s svojo srčno krvjo hrani mladiče

Tone Kralj: Izgubljena ovca, Lukov evangelij 15

Čeprav je bila Lokev pod italijansko okupacijo, si je upal slikar s svojimi freskami izraziti odkrit upor proti fašizmu in proti vojni. Slike imajo krščanske motive, a vključujejo močno dodatno sporočilo: ozadje na slikah sestavlja prepoznavni slovenski primorski kraji, vsi pozitivni liki so poudarjeno slovenski v slovenskih barvah, vsi negativni liki (Juda Iškarijot, Satan, ipd) pa so upodobljeni kot fašisti v zelenih, rjavih in črnih oblačilih.

Mara mu je pri poslikavah pomagala z detajli, vendar njeno delo ni natančno opredeljeno. Znano je, da mu je pogosto pomagala pri slikanju angelских glav, ki so v tej cerkvi upodobljene na zadnji cerkveni steni na koru, poleg sta še sv. David in sv. Cecilija.

Na ograjo pevskega kora je Kralj umestil v ravno linijo vseh štirinajst slik s postajami križevega pota, ki pa so delo drugega slikarja.

V prezbiteriju je na steni upodobljena zadnja večerja (fotografija na strani 43), pod njo stoji na tabernaklu kip nadangela Mihaela v boju s Satanom, pod njim je oltarna miza. Na steni pred prezbiterijem sta upodobljena dva motiva: levo Marijino oznanjenje z nadangelom Gabrijelom, desno Rafael s siromakom Tobijo.

Na stranskih stenah je več kipov svetnikov: Marija, Jezus, Pavel, Peter, Terezija in Anton Padovanski. Na prižnici, ki je Kraljevo delo, so upodobitve simbolov štirih evangelistov in prizor evharistije.

V župnišču je shranjeno izredno dragoceno malo razpelo Limoški križ (velikost 16 cm) iz okoli 1200, ki je eden od najpomembnejših predmetov iz obdobja romanike na Slovenskem. Našli so ga sredi 20. stoletja zakopanega v pesku ob cerkvi. Pripada tipu procesijskega križa in je bil svoj čas pritrjen na les za okras knjižnih platnic. V Lokev so ga verjetno prinesli templjarji. Gospod župnik nam ga je izjemoma pokazal!!

V župnišču smo videli še znameniti leseni kip Marije z Jezusom iz 1462, ki je nekoč stal v kapeli Marije Pomočnice in je eden od pomembnejših umetnostnih primerov gotskega kiparstva na Primorskem.

Angelske glavice na pevskem koru
– morebiti poslikala Mara Kralj

Simboli štirih evangelistov:
angel - sv. Matej, lev - sv. Marko,
orel - sv. Janez, bik - sv. Luka

Prizor evharistije:
golob z oljčno vejico, pomnoženi
hlebci kruha, riba v morju

Limoški križ, freske Toneta
Kralja, župnik in naša Olga

Pesniško – naravoslovni del izleta je bil **obisk jame Vilenica**, ki je ena najstarejših turističnih jam na svetu. Jama je nekoč močno burila domišljijo obiskovalcev in domačini so verjeli, da v njej prebivajo dobre vile. Tako je jama Vilenica dobila svoje ime.

1980 so začeli v jami prirediti večere slovenskih književnikov, od 1986 naprej pa poteka v njej mednarodni literarni festival Vilenica - srečanje pesnikov in pisateljev iz vse Evrope. Na tej prireditvi podeljujejo Veliko nagrado Vilenice. Tudi mi smo se poklonili literaturi z recitiranjem treh pesmi Marine mame Vide Jeraj.

Tisočpetdeset stopnic, ki peljejo do najnižje jame in nazaj, nam ni pokvarilo lepih pogledov na kapnike in kapniške skulpture, ki so se v luči kazale iz teme. Pred vhodom je kipar Marko Pogačnik razporedil več kamnitih blokov z reliefnimi znamenji, ki nakazujejo povezanost človeka s podzemljem. Tisti, ki stopnic niso zmogli, so nas počakali v bližnji slaščičarni Vesna.

Naravoslovni del ekskurzije smo nadaljevali na klopi pod lipo sredi vasi, kjer nam je Vojko s sliko in zvokom predstavil tipične ptice teh krajev, njihovo oglašanje in navade: čuka, velikega skovika, podhujko in smrdokavro.

Lokev se nam je predstavila tudi kot vas izjemnih zbiralcev neverjetnih starih predmetov, ki so razstavljeni v zasebnih muzejih.

Največji privatni muzej v Lokvi je **Vujaški muzej v stolpu Tabor** iz 15. stoletja, ki je videl viharne čase od Turkov pa do zavezniških sil po drugi svetovni vojni. Srečko Rože ga je po obnovi odprl skupaj z ženo 1995 in v njem postavil zbirko več kot 4.200 predmetov (skupaj ima okrog 140.000 predmetov), večinoma iz prve in druge svetovne vojne. Med razstavljenimi predmeti izstopajo uniforme, od dragocenih rdečih iz časa Marije Terezije do vojaških uniform iz obeh vojn (nemške, italijanske, zavezniške, partizanske) in Slovenske teritorialne obrambe. Predstavljena so tudi bojišča z orožjem, strelivom, drobnimi vsakdanjimi pripomočki vojakov, plinske maske za otroke... Za izjemno zbirko je dobil Rože številne pohvale, plakete, medalje, vpisan je celo v Guinessovo knjigo rekordov. Karizmatični in zelo zgovorni lastnik muzeja ter njegova žena sta v muzejsko – zbirateljskem duhu vzgojila tudi hčeri, zgodovinarke in umetnostno zgodovinarke, za kateri upata, da bosta nadaljevali njuno delo.

Nasproti vojaškega muzeja, na drugi strani ceste, stoji **muzejska trgovina Fabiani - Placer**, ki jo je oživil Miro Slana, mož naše sošolke Mojce. Za javnost so muzej odprli septembra 2007 in ga poimenovali po prvih lastnikih. V trgovini se nahajajo predmeti iz začetnega obdobja delovanja trgovine pa tja do 1960. let. Na ogled je približno 7000 izvirnih predmetov, na svoj svetli trenutek pa še čaka stara bencinska črpalka, ki ji manjka nekaj sestavnih delov. Z zgodbami nas je Miro popeljal v zgodovino prejšnjega stoletja in tedanji način prodaje v trgovini z "mešanim blagom". Trgovina je resnično neprecenljiv zaklad nostalgičnega spomina na čase, izdelke in blagovne znamke, ki se jih naša generacija še dobro spominja, pa jih danes več ni: Bizjakovi piškoti, čokolada Imperial in čokolada Milka Suchard, bonboni "malisnice na vago", Kraš 505 in Plavi 9, testenine Pekatete, Prava cikorija tovarne Kolinska, Ilirijin Globin z deklico, ki čisti čevlje, kreme Nivea in Solea, milo Jelen in Zlatorog, "perilo lepo boš dobil, če vzameš vedno le Persil", kolodont - ko je bil še prašek za zobe Chlorodont, prve povojne cigarete tobačne tovarne Ljubljana Drava, Zeta in Morava, različna embalaža za domače shranjevanje z nepozabnimi modro-belimi kuharčki na škatlah različnih velikosti, olje, petrolej na litre, itd. Tudi blagajna, ki še deluje in tehnicka sta iz časov pred drugo svetovno vojno.

Pozno popoldne smo se ustavili v najstarejši furmansi gostilni na Krasu, v **gostilni Muha**, kjer so nam pripravili pravo kraško večerjo. Gostinska tradicija se je začela v 17. stoletju, lahko pa že tudi preje. Prva sta bila Angelika in Ivan Muha iz Škocjana pri Divači. V hišo je vklesana letnica 1679. Napredni gospodar Tone je pred prvo svetovno vojno, ko so opustili ovčerejo zaradi pomanjkanja paše, začel uvajati govedo sivorjave švicarske pasme. Od tod se je govedoreja razširila po vsem Krasu. Sedanji lastnik Andrej je deseta generacija gostilničarjev. Ko so sanirali klet, so odkrili zbirko vin iz 1735, ki je najstarejša v Evropi. Danes je shranjena v Vojaškem muzeju v stolpu Tabor. Gostilna slovi po dobri hrani, teranu ...

Za nami, raziskovalci, je bil naporen dan z veliko lepimi vtisi. Strinjali smo se, da so lahko tudi majhni kraji prava zakladnica doživetij in presenečenj, treba jih je le obiskati in raziskati njihove skrivnosti. In Mara in Tone Kralj sta nas spremljala na vsej poti.

Študijski krožek "Spoznamo svoje mesto in domovino" -
na dvorišču pri Placerjevih, Lokev, 22.3.2019

Meta Havliček,
urednica zbornika

Fotografirala Mojca Slana

Ornitolog Vojko je predstavil lokavške ptice.

Muzejska trgovina Fabiani - Placer

Z zahvalami zaključujemo zbornik "Ob stodesetletnici rojstva Mare Kralj, slikarke, kiparke, ilustratorke, filmske maskerke, oblikovalke keramike in lutk", s katerim smo živel i dihali od oktobra 2018 naprej. Najdragocenješ v projektu nam je bilo spoznanje, kako ustvarjalna, sijajna in vsestranska umetnica je bila Mara Kralj in kako velik in raznolik je njen opus v zakladnici slovenske kulturne dediščine. Presenetilo nas je, kako skromno je poznavanje njenega umetniškega dela v slovenski javnosti. Pri proučevanju smo se vrnili v svojo mladost, ki nam jo je obogatila in polepšala Kraljeva z ilustracijami in lutkami v skromnem in sivem povoju času, tako v šoli kot doma. In prav je, da bomo z zbornikom in slovesno prireditvijo v mesecu pravljičnih devetic, obeležili spomin nanjo in na njeno ustvarjanje. Nepozabna je tudi njena zavedna slovenska drža, ki sta jo imela z možem Tonetom vse življenje, še posebej pa med drugo svetovno vojno. **Hvala Vam, umetnica Mara Kralj!**

Velika zahvala gre vsem mojim študentom, ki so sodelovali v projektu in pri ustvarjanju zbornika ter vsem, ki so nam pomagali z nasveti in prispevali spominske zgodbe: mag. Juditi Bagon, dr. Dušani Findeisen, Meti Havliček, Vojku Havliček, Bronki Kavčič, dr. Vesni Koželj Oblak, Maji Kraigher, Bredi Levec, Danijeli Kogoj, Marinki Čerkez Nose, Marjani Ogrin, mag. Olgi Paulič, Anamariji Rančič, mag. Vandi Vremšak Richter, Jožici Serafin, Mojci Slana in Alenki Vukadin Škulj. Posebna zahvala je namenjena Meti Havliček, ki je zbrala vse avtorske prispevke in jih s slikovnim gradivom, z veliko truda in ustvarjalnega duha, uredila v zbornik. Posebej se zahvaljujemo hčerki Tatjani Kralj in vnukini mag. Vandi Vremšak Richter, ki sta nam pomagali z nasveti in nam dali številne fotografije, da smo jih vključili v zbornik. Obe sta nam poklonili družinske spomine in svoj dragoceni čas, posebej vnučinja Vanda, ki je sodelovala tudi pri strokovnem in jezikovnem pregledu zbornika ter bo nekaj babičinih del prinesla na spominsko prireditve. Zahvala gre tudi Emiliji Soklič in Matjažu Lobodi, ki sta nam v pogovoru zaupala svoje spomine na Kraljevo, slednji pa nam je tudi strokovno pregledal naš zapis o lutkarskem ustvarjanju Kraljeve. Zahvalo smo dolžni lastnikom slik Mare Kralj, ki so nam dovolili, da smo jih fotografirali in vključili v zbornik: Jožici Serafin, Marjani Ogrin, Maji Kraigher ter družinam: Kmecl, Ločniškar Fidler, Munih in Skulj. Enako zahvalo izrekamo muzejem in galerijam, ki so nam prijazno posredovali in dovolili objaviti dokumente in slike: Narodni galeriji v Ljubljani, Moderni galeriji v Ljubljani, Umetnostni galeriji v Mariboru, Muzeju in galerijam mesta Ljubljane, galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki ter Gorenjskemu muzeju Kranj.

Ves čas smo imeli podporo in pomoč na Univerzi za tretje življenjsko obdobje Ljubljana, Zavodu za varstvo kulturne dediščine, v Četrtni skupnosti Trnovo mestne občine Ljubljana in društvu upokojencev Trnovo, za kar se iskreno zahvaljujemo. Hvala tudi donatorjem, ki so nam pomagali pri natisu našega zbornika.

Projekt in zbornik bomo predstavili na spominski prireditvi na 29. dnevi evropske kulturne dediščine in 7. tednu kulturne dediščine v tednu praznika četrtnje skupnosti Trnovo Mestne občine Ljubljana. Hvala tudi Vam, Vlasta Nussdorfer, svetovalka predsednika Republike Slovenije, ker ste sprejela pokroviteljstvo nad našo spominsko prireditvijo "Ob stodesetletnici rojstva umetnice Mare Kralj".

Srčna hvala še enkrat vsem, kajti brez Vas ne bi bilo takšnega zbornika, kot je pred vami.

VIRI IN LITERATURA

Navajamo samo strokovna dela, ki smo jih v celoti proučili in po delih vključili v naše prispevke. Razen v nekaterih primerih, ne navajamo strani s katerih smo povzeli citate.

- Bezić, N., v: https://www.researchgate.net/publication/318858576_Tone_Kralj_kot_ilustrator_glasbenih_publikacij.
- Boršnik, M., Izbrano delo Vida Jerajeva, Ljubljana, 1935.
- Crnović, D., Trendi, Najbolj znamenite slovenske lutke, arhiv Lutkovnega gledališča, Ljubljana 2016.
- Revija Dom in svet, letnik 51, Ljubljana 1939.
- Gledališki list ob predstavi za sezono 2008/2009 s ponatisom 2011/2012.
- Grafenauer, N., V: Martin Krpan, Uvod, Mladinska knjiga, Ljubljana 1986.
- Grafenauer, N., V: Pravljica o carju Saltanu, Kako je nastala slikanica o carju Saltanu, Mladinska knjiga, Ljubljana 1986.
- Intihar – Ferjan, J. in Rogina, B., Umetnost tridesetih let iz zbirk Moderne galerije Ljubljana, zv. 1–3, dokumentarni del, (ur. Igor Kranjc, več avtorjev), Ljubljana 2004–2006, r. k.
- Jenčič, B. in Mikuž, S., Gorenjski muzej Kranj, Razstavni katalog, Kranj 18.04.1983.
- Jeraj Hribar, V., Večerna sonata, Spomini z Dunaja, Pariza in Ljubljane 1902-1933; po pripovedovanju zapisal Marjan Kovačevič. Ljubljana 1992.
- Jeraj, V., Pesmi, L. Schwentner, Ljubljana 1908.
- Jeraj, V., Zbirka pesmi za otroke: Iz Ljubljane čez poljane. Slovenska matica, Ljubljana 1921.
- Kinoteka Ljubljana, arhivsko gradivo, Ljubljana.
- Katalog sedmih slovenskih slikark, izdal in založil Medobčinski muzej Kamnik, Galerija Miha Maleš, Kamnik 2008.
- Katalog sedmih slovenskih kipark, Savenc,B., izdal in založil Medobčinski muzej Kamnik, Galerija Miha Maleš, Kamnik 2008.
- Kirbiš, N., Herman D, revija Pepita, marec 2000, stran 15, 16, 17. Ljubljana 2000.
- Komelj M., Slovensko ekspresionistično slikarstvo in grafika. Ljubljana 1979.
- Komelj, M., Pogled na religiozno slikarstvo bratov Kralj, Ljubljana, Sinteza marca 1978. št 41-42,str. 114 – 116, Ljubljana 1978.
- Kos, J., Almanah 25 let, Lutkovno gledališče, Ljubljana 1973.
- Kožuh, M., Sakralna umetnost Toneta Kralja na Primorskem, Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana 1998.
- Kranjc I, Božič B., France Kralj: donacija 2013. Galerija Božidar Jakac, Kostanjevica na Krki 2014.
- Koršič Zorn, V., Tone Kralj, Goriška Mohorjeva družba. Gorica 2009.
- Kos, J., Almanah 25 let, Lutkovno gledališče Ljubljana, Ljubljana 1973.
- Loboda, M., gledališki list Kamenje, Lutkovno gledališče Ljubljana, Odšla je med zvezde, sezona 2010/11.
- Loboda M., Milan Klemenčič : iskalec lepote in pravljičnih svetov, Lutkovno gledališče Ljubljana 2011.
- Majaron E., Kralj Mara, Enciklopedija Slovenije 5 (Kari–Krei), Ljubljana 1991, str. 374.
- Majaron E., Vera v lutko, Razmišljanja o lutkovni umetnosti. 168. knjiga v zbirki knjižnice Mestnega lutkovnega gledališča ljubljanskega, Ljubljana 2017.
- Medved, D., Slovenski Dunaj, 2. izpopolnjena izdaja, Grafika Gracer, Celje 2013, strani 119, 140.
- Menaše L., Evropski umetnostnozgodovinski leksikon. MK, Ljubljana 1971, stran 563.

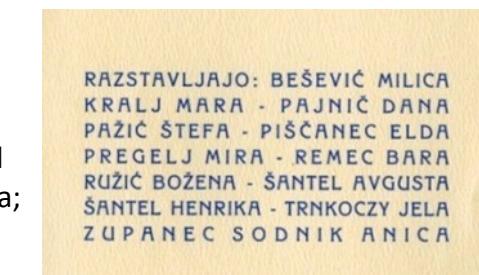
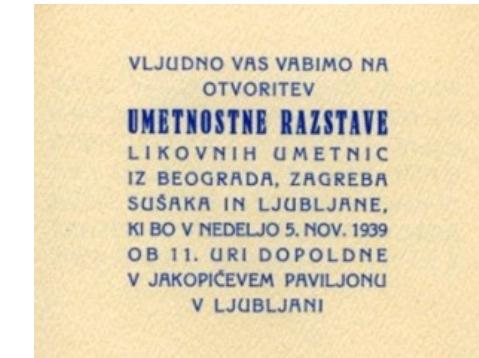
Milčinski, F. Ježek, Zvezdica Zaspanka, Lutkovno gledališče Ljubljana 1955.
Pelikan, E., Tone Kralj in prostor meje, Ljubljana Cankarjeva založba, 2016.
Producija Triglav filma: <https://www.film-center.si/sl/film-v-sloveniji/filmi/organizacija/5192/triglav-film/>.
Prosvetni delavec, Barvitost in sence ustvarjalnega življenja, 9. 10. 1989, št.14.
Revija Ilustracija, založnik Konzorcij „Ilustracije“, Ljubljana, Leto I. (1929), Leto II. (1930), Leto III. (1931).
RTV 9.9.2009, Prispevek ob 100 letnici Mare Kralj. Ljubljana 2009.
Smrekar A., France Kralj, Kiparstvo in grafika. Katalog. Lamutov likovni salon, Kostanjevica na Krki, 1980.
Stele, F., Slovenski biografski leksikon, 1932 – 1985.
Škerjanc, Lucijan M., Glasbeni slovarček, Ljubljana, MK 1962, str. 77.
Štirideset let slovenske likovne umetnosti, slikovna zbirka, NUK.
Šutej Adamič, J., Iz Moskve je prispela dvojnica Zvezdice Zaspanke, Delo 2.11.2015.
Šutej Adamič, J., Poslovila se je Mara Kralj, Delo 2010.
Vuk, M., Slovenski biografski leksikon, Slovenska biografija, Ljubljana, ZRC SAZU, Ljubljana 2013.
Vuk, M., Pomen Kraljevega opusa za Primorsko, Novi list Trst, 12.12.1995.
Vuk, M., Skrite simbolike Kraljevih slik, Novi list Trst, 4.9.1980. stran 5.
Žebovec, M., Slovenski književniki rojeni do leta 1899, Ljubljana, 2005.

Razstave na katerih je sodelovala Mara Kralj, objavljeno z dovoljenjem Narodne galerije v Ljubljani:

1. Katalog razstava kluba likovnih umetnic v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani, 30.8.-21.9.1932
inv. št. NG D 498-3, f. Ivana Kobilca (Narodna galerija, Ljubljana; Specialna zbirka arhivsko-dokumentarnega gradiva osebnih zapuščin umetnikov in njihovih spremmljevalcev).
2. Vabilo na otvoritev umetnostne razstave likovnih umetnic iz Beograda, Zagreba, Sušaka in Ljubljane, ki bo v nedeljo 5.11.1939 ob 11. uri dopoldne v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani.
inv. št. NG D 666-6, f. Mira Pintar (Narodna galerija, Ljubljana; Specialna zbirka arhivsko-dokumentarnega gradiva osebnih zapuščin umetnikov in njihovih spremmljevalcev).
3. Vabilo Ljubljanskega velesejma k sodelovanju umetnikov na umetnostni razstavi pod gesлом "Slovenska pokrajina" od 1. do 10.9.1934. Vabilu je priložen seznam s povabljenimi. inv. št. NG D 714-1, f. Henrika Šantel (Narodna galerija, Ljubljana; Specialna zbirka arhivsko-dokumentarnega gradiva osebnih zapuščin umetnikov in njihovih spremmljevalcev).

Slikovno gradivo:

Slika Tone Kralj: Portret moje žene (1930) z dovoljenjem Umetnostne galerije Maribor, slika Mara Kralj: Glava deklice (1940) z dovoljenjem Moderne galerije, Ljubljana, slika Mara Kralj: Tonetov oče (1939), z dovoljenjem galerije Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki, tri fotografije maskerke Mare Kralj pri delu, z dovoljenjem Kinoteke Ljubljana, zasebne fotografije ter slike iz literature in spletnih strani.

Povzetek iz kataloga razstave kluba likovnih umetnic pod pokroviteljstvom gospe Franje Tavčarjeve, Jakopičev paviljon 30.8. - 21.9.1932

Mara Kralj je 1957 za lutkarja Sergeja Obrazcova naredila repliko zvezdice Zaspanke, ki je shranjena v slavnem Lutkovnem muzeju Sergeja Obrazcova v Moskvi.